

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

Марченко Ольга Михайлівна

УДК [338.439:658.15+338.24] (477)

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ
АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник
Сухай Ольга Євгенівна
кандидат економічних наук,
доцент

Львів-2007

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні основи управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва.....	10
1.1. Суть і еволюція розвитку поняття економічної безпеки.....	10
1.2. Фінансова безпека агропромислового виробництва.....	29
1.3. Концептуальні основи управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва.....	51
Висновки до розділу 1.....	68
Розділ 2. Аналіз фінансової безпеки молокопереробної сфери агропромислового виробництва.....	70
2.1. Методика оцінки фінансової безпеки господарської системи.....	70
2.2. Характеристика розвитку та аналіз зовнішнього середовища молокопереробної сфери агропромислового виробництва.....	85
2.3. Аналіз та оцінка фінансового стану суб'єктів господарювання молокопереробного виробництва.....	112
Висновки до розділу 2.....	129
Розділ 3. Напрями вдосконалення управління фінансовою безпекою молокопереробного виробництва.....	132
3.1. Підвищення прибутковості операційної діяльності у молочній промисловості.....	132
3.2. Оптимізація структури пасивів та активів суб'єктів господарювання молокопереробного виробництва.....	155
3.3. Стратегічне управління фінансовою безпекою молокопереробної сфери агропромислового виробництва.....	178
Висновки до розділу 3	202
Висновки.....	206
Додатки.....	211
Література.....	248

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Із відновленням незалежності перед Україною постало завдання досягнення економічної, передусім фінансової безпеки. Ця проблема і досі не вирішена, про що свідчить: постійна збитковість понад третини вітчизняних суб'єктів господарювання; нестача власних обігових коштів, низька рентабельність операційної діяльності, активів, власного капіталу більшості з них; недостатня інвестиційна та інноваційна активність, зниження науково-технічного потенціалу країни. Розвиток ринкових відносин в Україні, її інтеграція у світовий економічний простір та зумовлене цим посилення конкуренції на товарних ринках ще більше актуалізують проблему її фінансової безпеки.

У теоретичному та методологічному аспектах економічну безпеку держави досліджували відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Геєць, І. Бінько, В. Олейников, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Шлемко; регіону – Н. Вавдіюк, А. Сундук; підприємництва та підприємства – О. Арєф'єва, Т. Гладченко, Т. Кузенко, Г. Дем'яненко, С. Ілляшенко, Д. Ковальов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, А. Одінцов, Н. Підлужна, С. Покропивний, В. Пономарьов, Н. Реверчук та інші.

Менш вивченою у вітчизняній економічній науці є проблема фінансової безпеки. На рівні національної економіки та її ділових одиниць цій проблемі присвячені праці О. Барановського, І. Бланка, А. Єрмошенко, М. Єрмошенка, К. Горячевої, М. Крупки, Р. Папехіна. Підґрунтям для розвитку концепції управління фінансовою безпекою стали дослідження збалансованості та ефективності функціонування фінансових систем, забезпечення фінансової стійкості, проблем антикризового управління суб'єктів господарювання, які проводили М. Білик, Є. Брігхем, В. Захарченко, Б. Карпінський, Л. Лігоненко, В. Мец, О. Павловська, О. Терещенко, С. Терещенко та інші.

Унаслідок цих наукових пошуків виявлено та класифіковано загрози, сформульовано головні теоретико-методологічні підходи до управління

фінансовою безпекою на рівні держави та суб'єктів господарювання, визначено його методи та механізми.

Однак ще не знайшли належного наукового відображення особливості забезпечення фінансової безпеки у різних сферах національного господарства. Зокрема, в контексті продовольчої безпеки України надзвичайно важливими є завдання управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва, тому їх треба вирішувати на державному та господарському рівнях. Окремі важливі аспекти цієї проблеми досліджували такі відомі вчені, як Б. Пасхавер, В.Галушко, Ю. Лузан, Т. Кравченко, В. Месель-Веселяк, М. Пархомець, І.Степаненко, М. Хорунжий та ін. На підставі напрацьованого потрібно дослідити проблеми управління фінансовою безпекою в агропромисловому виробництві та обґрунтувати шляхи його вдосконалення.

Зазначені проблеми і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначили актуальність, дали змогу сформулювати його мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Результати дисертаційної роботи використані для виконання наукової держбюджетної теми „Управління економічними і соціальними процесами в регіоні” (№ державної реєстрації 0105U004946), зокрема аналіз виробництва і переробки молока в Західному регіоні України, а також рівня фінансової безпеки молочної промисловості Львівської області.

Мета і завдання роботи. Мета даного дисертаційного дослідження – розробити теоретичні положення і практичні рекомендації щодо вдосконалення управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва в умовах ринкової трансформації економіки України.

Для досягнення визначеної мети були поставлені такі завдання:

- дослідити еволюцію категорії „безпека” в національній економіці, її сучасне тлумачення та нормативно-правове забезпечення;
- визначити суть, зміст та місце фінансового складника в системі економічної безпеки;

- з'ясувати сутність, систематизувати загрози та чинники фінансової безпеки агропромислового виробництва;
- сформувати концепцію управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва;
- на підставі узагальнення відповідних наукових досліджень розробити методику оцінки рівня фінансової безпеки господарюючих суб'єктів;
- охарактеризувати розвиток молокопереробного виробництва в умовах ринкової трансформації економіки України;
- проаналізувати та оцінити ефективність управління фінансовою безпекою молокопереробної сфери агропромислового виробництва;
- обґрунтувати шляхи вдосконалення управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання в молочній промисловості;
- визначити основні напрями поліпшення державного регулювання системи виробництва і переробки молока в Україні.

Об'єктом дослідження є економічні відносини в сфері забезпечення фінансової безпеки агропромислового виробництва України.

Предметом дослідження є методи та механізми управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва в Україні.

Методи дослідження. У роботі застосовані такі методи наукового пізнання: системний підхід, аналіз, синтез, наукова абстракція, узагальнення (під час дослідження, уточнення та розвитку понятійного апарату економічної та фінансової безпеки, концепції управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва, наявних методик оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання); історичний підхід (при аналізі еволюції поглядів на сутність понять економічної та фінансової безпеки); фінансовий аналіз (оцінюючи фінансовий стан молокопереробних підприємств); економіко-математичне моделювання (при розробленні моделі оптимізації виробничої програми у молокопереробному виробництві), статистичний аналіз (характеризуючи стан розвитку молокопереробної галузі та дослідженні чинників її зовнішнього середовища).

Інформаційну основу дисертаційного дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти України, статистична інформація Державного комітету статистики України та матеріали Львівського обласного управління статистики, монографії, періодичні видання, дані Державної системи розкриття інформації на фондовому ринку України, фінансова звітність підприємств молочної промисловості України, планові та фактичні показники виробництва окремих підприємств молочної промисловості України.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у розробленні концептуальних підходів і практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва, зокрема у його молокопереробній сфері. Наукову новизну засвідчують конкретні наукові результати.

Вперше:

- сформульовано поняття „фінансова безпека агропромислового виробництва” як його забезпеченість достатніми фінансовими ресурсами, захищеність фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, як на загальносистемному рівні, так і на окремих стадіях повного циклу виробництва і перероблення сільськогосподарської сировини. Одночасно управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва визначено як систему її державного регулювання та господарського управління фінансовою стійкістю, захищеністю фінансового стану від різних збурень, що забезпечується виконанням відповідних функцій, застосуванням методів та механізмів;
- проведений системний аналіз фінансового стану, зовнішнього середовища суб’єктів господарювання молокопереробного виробництва дав змогу виявити основні загрози їх фінансовій безпеці, недостатній її рівень, залежність від обсягів виробництва продукції та прибутковості операційної діяльності, а також обґрунтувати комплекс організаційно-економічних методів та стратегічних напрямів поліпшення управління

фінансовою безпекою в умовах ринкової трансформації економіки України.

Удосконалено:

- класифікацію загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання за такими ознаками: безпосередністю впливу на фінансову безпеку; можливістю виявлення; тривалістю дії; об'єктивністю зумовленості. За певних обставин такою загрозою може стати будь-який чинник зовнішнього або внутрішнього середовища ділових одиниць;
- методику аналізу та оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання на підставі комплексного підходу за такими напрямками: фінансова стійкість, потенціал фінансово-економічного розвитку, загрози зовнішнього та внутрішнього середовища, захищеність від фінансових ризиків, здатність компенсувати можливі збитки в разі реалізації загроз;
- моделювання оптимізації виробничої програми молокопереробки за критеріями: максимізації загального прибутку від виробництва продукції та середньої маржинальної прибутковості використаної одиниці молочної сировини, що дозволяє підвищити рівень фінансової безпеки операційної діяльності;

Набуло подальшого розвитку:

- концепція управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання, яку викладено крізь призму теорії життєвого циклу господарської системи;
- застосування фінансового механізму – „системи „взаємозв'язку витрат, обсягу виробництва і прибутку” у практиці управління фінансовою безпекою операційною діяльністю молокопереробних підприємств агропромислового виробництва;
- обґрунтування вдосконалення системи державної підтримки молокопереробної сфери агропромислового виробництва в умовах

ринкової трансформації економіки України, спрямованої на підвищення рівня його фінансової безпеки.

Практичне значення отриманих результатів. Наукові висновки автора використовують у викладанні курсів „Менеджмент організацій”, „Економічна діагностика”, „Організація і планування діяльності підприємства”, „Планування діяльності підприємства” в ЛНУ імені Івана Франка. Автор підготував розділ „Фінансове планування” навчального посібника „Організація і планування діяльності підприємства”. – Львів, 2007. – 336 с., рекомендованого МОН України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (Лист Міносвіти від 25.04.2007 р. № 14/18 –Г-641).

Результати наукових досліджень автора, а саме – методику комплексної оцінки фінансового стану суб’єктів господарювання та результати аналізу стану фінансово-господарської діяльності підприємств молочної промисловості Львівської області за 2000-2006 рр. прийняті до уваги при розробленні Стратегії розвитку Львівської області до 2015 р., обґрунтуванні низки програмних документів з агропромислового виробництва та регуляторних рішень щодо підприємств молочної промисловості регіону (довідка головного управління економіки Львівської обласної державної адміністрації № 3-51-345 від 14.02.2008 р.).

Практичні рекомендації щодо контролю та прискорення інкасації дебіторської заборгованості, управління операційною діяльністю та оптимізації виробничої програми, розробленні планів і стратегії розвитку були використані на Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” (довідка від 04.07.2007 р.)

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, які винесено на захист, отримав автор особисто і вони відображені у відповідних публікаціях.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідались, обговорювались й отримали схвальні відгуки на: науково-практичних конференціях “Соціально-економічна ефективність державного управління: теорія, методологія та практика” (Львівський регіональний

інститут державного управління УАДУ при Президентові України, Брюховичі, 23 січня 2003 р. та „Ринкова трансформація економіки України: теорія, практика, перспективи” (м. Львів, 24-25 жовтня 2003 р.); міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції „Економіка посткомуністичних країн в умовах глобалізації” (м. Львів, 23-24 квітня 2004 р.); міжнародній міжвузівській науково-практичній конференції „Удосконалення системи обліку, аналізу та аудиту як складової інформатизації суспільства”(м. Тернопіль – м. Мукачево, 21-22 жовтня 2004); міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції „Інтеграція країн з перехідною економікою у світовий економічний простір: стан і перспективи” (м. Львів, 13-14 травня 2005 р.); III науково-практичній конференції „Соціально – економічний розвиток України в умовах глобалізації світової економіки” (м. Луцьк, 2006 р.); міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 55-річчю економічного факультету та 10-річчю факультету аграрного менеджменту НАУ „Євроінтеграція та конкурентоспроможність продукції агропромислового комплексу України” (м. Київ, 5-6 жовтня 2006 р.); міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції „Нові обрії економічної науки” (м. Львів, 11-12 травня 2007 р); міжнародній науково-практичній конференції „Наукове забезпечення інноваційного розвитку виробництва та переробки продукції АПК”, присвяченій 55-річчю створення кафедри економіки і організації сільськогосподарського виробництва Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. Гжицького (м. Львів, 29-30 листопада 2007 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 14 наукових праць загальним обсягом 5,5 д. а., з них 8 (4,2 д. а.) у фахових наукових виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Основний зміст роботи викладений на 210 сторінках. Дисертація містить 27 таблиць, 24 рисунки, 21 додаток. Список використаної літератури налічує 274 позиції.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Суть і еволюція розвитку поняття економічної безпеки

Проблема безпеки така ж давня як і історія існування людства на Землі, що підтверджує перша письмова згадка про неї в книзі Єзекіїля Старого Завіту Біблії. Безпека – найважливіша потреба людини (у відомій в менеджменті їхній ієрархії, яку розробив А. Маслоу, їй належить друге місце після фізіологічних).

У 30-их роках ХХ ст. сформувалося поняття національної безпеки. На думку одного з перших його авторів (президента США Ф. Рузвельта), це сукупність умов, які надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я усіх його громадян [123, с. 7].

Широко вживати термін „ національна безпека” почали після Другої світової війни, яка розділила світ на два табори. Не дивно, що в цих умовах вона зводилася передусім до забезпечення військової безпеки.

Енергетична криза 1973 р. стала причиною перегляду поняття „національна безпека”: сюди ввели економічну компоненту.

У 1985 р. на 40-ій сесії Генеральної асамблеї ООН прийняли резолюцію про міжнародну економічну безпеку. В ній було визначено, що треба сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. Термін „економічна безпека” став „офіційним”. На 42-ій сесії ООН прийняли Концепцію міжнародної економічної безпеки [109, с.8].

На рубежі ХХ-ХІХ ст. світ опинився на межі екологічної катастрофи, а тому дуже актуальною стала проблема екологічної безпеки.

Протягом останніх десятиріч застосування поняття „безпека” (яке у сучасному розумінні характеризує конкретний стан і ступінь захищеності будь-якого об'єкта (суб'єкта) від негативних впливів та його спроможність їм

протистояти) значно розширилось. Сьогодні йдеться про безпеку держави, суспільства, регіону, підприємства, особи. В межах загального поняття „безпека” виділяють безпеку політичну, економічну, соціальну, інформаційну, військову та ін. Проблеми безпеки є предметом підвищеної уваги вчених, політиків, суспільних діячів. Це не випадково, а пояснюється особливостями теперішнього стану розвитку суспільства. Ще в середині 80-х років виникла нова соціологічна теорія, автором якої є німецький вчений У.Бек, згідно з якою в останню третину ХХ ст. людство увійшло до нової фази розвитку – суспільство ризику [73]. Її підтримало багато зарубіжних і вітчизняних спеціалістів у галузі ризику, вважаючи, що наступним етапом його розвитку буде суспільство управління ризиком (рис. 1.1).

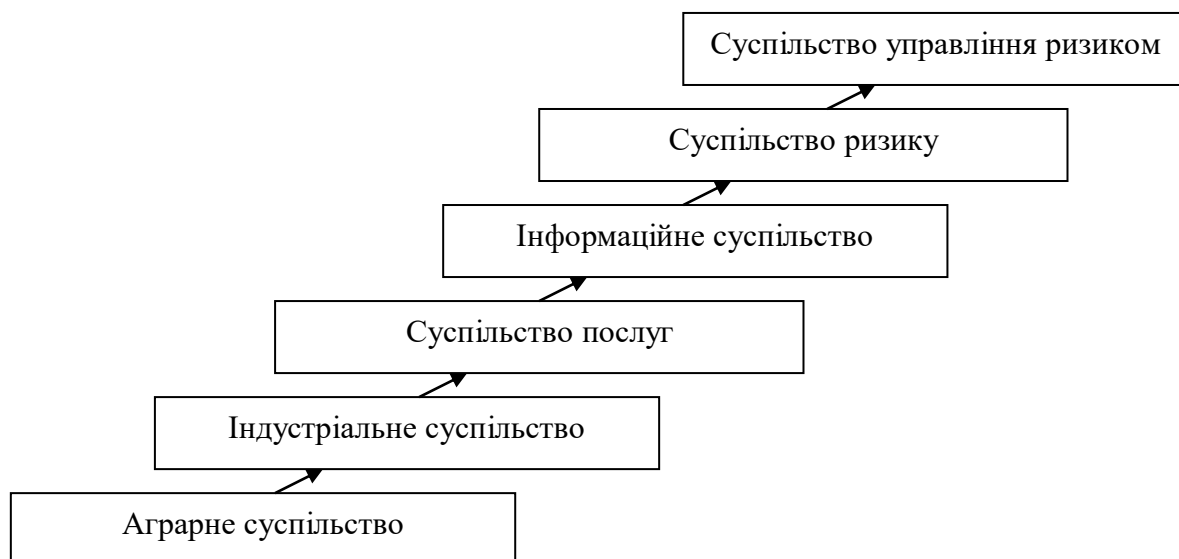

Рис. 1.1. Етапи суспільного розвитку [103, с. 10]

Вважаємо, що саме входження в цей етап розвитку суспільства зумовлює таку широку зацікавленість проблемами забезпечення безпеки економічних систем різних рівнів. У широкому розумінні, ризик поєднують з небезпекою, ймовірністю виникнення небажаної події. Тому очевидно, що в деякій мірі забезпечення безпеки - це управління ризиком.

У вітчизняній науці проблему безпеки спочатку почали досліджувати на загальносистемному рівні, адже після відновлення незалежності перед

Україною, як молодою державою, постало завдання досягнення її національної безпеки.

16.01.1997 р. була схвалена Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, в якій національна безпека визначалася як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. У цьому документі визначені такі сфери національної безпеки України: політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна.

ЗУ „Про основи національної безпеки України” від 19.06.2003 р. з прийняттям якого згадана Концепція втратила чинність, визначив національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Ст. 7. Закону розширила перелік складових національної безпеки і охопила: зовнішньополітичну, внутрішньополітичну, військову та прикордонну, економічну, соціально-гуманітарну, науково-технологічну, екологічну, інформаційну, сферу безпеки держави. Крім цих складових, деякі вчені окремо виділяють демографічну [109, с. 16], правову, генетичну, криміногенну, психологічну [90, с. 24], духовно-моральну [181, с. 44].

Згадані державні документи визначають такі об'єкти національної безпеки: людина і громадянин, суспільство та держава. Тобто, згідно з її офіційним розумінням, вона має три рівні. Н. Реверчук розуміє національну безпеку як поняття, яке крім безпеки особи, суспільства і держави, охоплює ще й безпеку фірми [214, с. 11]. М. Єрмошенко в межах національної безпеки виділяє безпеку держави, регіону та приватну, що охоплює безпеку фірми та особи [90, с. 25].

В більшості публікацій з проблем безпеки, зокрема [90, с. 24], [109, с. 15], [115, с. 5], [123, с. 8], [181, с. 24-25] висловлюється думка, що

економічній складовій належить визначальне або одне з перших місце серед усіх інших компонентів національної безпеки.

Відповідно до визначених державними документами та вченими рівнів національної безпеки поняття національна економічна безпека – це економічна безпека держави, суспільства (населення), регіону, підприємства, особи.

Цей перелік, на нашу думку, варто доповнити поняттями „економічна безпека галузі”, „економічна безпека міжгалузевих комплексів”, під якими насамперед треба розуміти забезпеченість усіма видами ресурсів і захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз їхніх загальних систем і структурних компонентів.

Без сумніву, регіон, галузь економіки, підприємство як головна ланка економіки потребують визнання їх об'єктами національної економічної безпеки на державному рівні. З огляду на це, основний документ держави про національну безпеку потребує вдосконалення.

Вважаємо, що *національна економічна безпека* є системним поняттям. Ієрархічність і взаємозалежність компонентів національної економічної безпеки можна зобразити так (рис. 1. 2).

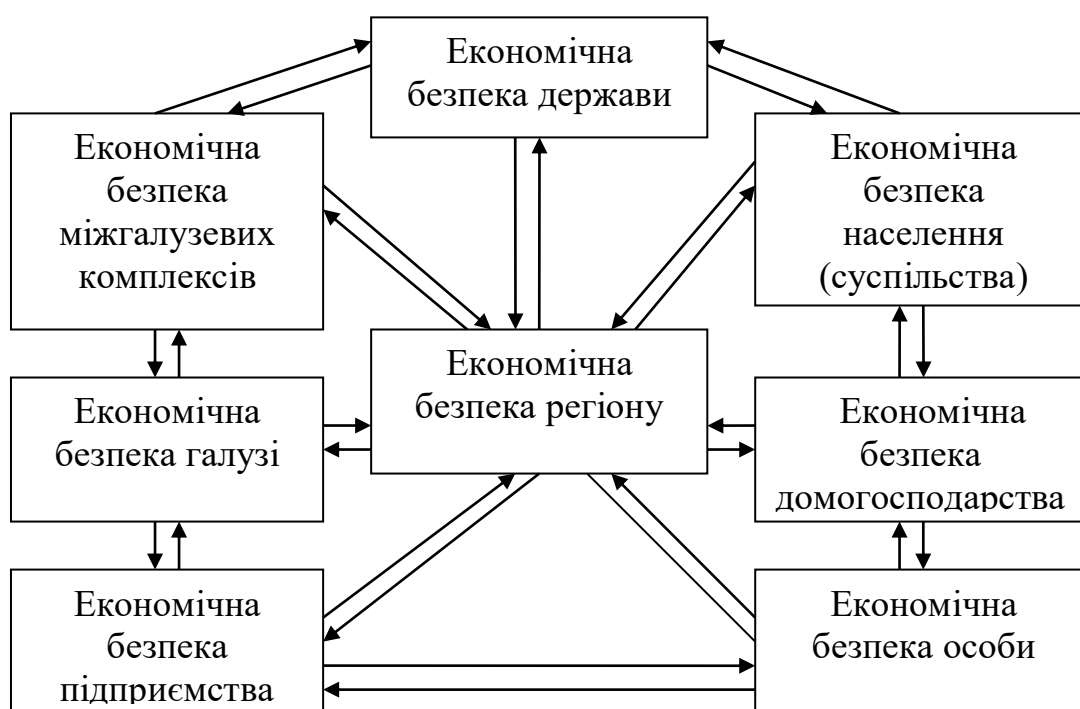

Рис. 1. 2. Структура національної економічної безпеки

Першочергова увага теоретиків і практиків приділялася економічній безпеці держави. Їй присвячені наукові праці: В. Геєця [115], В. Мунтіяна [169], Г. Пастернака-Таранушенка [197, 198], В. Шлемка, І. Бінька [265] та ін.

Основоположними є такі твердження. Акад. В. Геєць, розуміє суть економічної безпеки як:

- спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій;
- здатність української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [115, с. 5].

Доктор екон. наук М. Єрмошенко, вважає, що „Економічна безпека, є ніщо інше, як такий стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [90, с. 29].

У ст. 7. ЗУ „ Про основи національної безпеки України” визначено основні загрози національним інтересам в економічній сфері. Серед них можна виділити: суттєве скорочення ВВП; зниження інвестиційної та інноваційної активності, науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; велику боргову залежність держави, критичні обсяги її зовнішніх і внутрішніх зобов'язань; „тінізацію" національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними; критичний стан з продовольчим забезпеченням населення.

На підставі викладеного проаналізуємо деякі показники рівня економічної безпеки України. Як видно з табл. 1.1, з 1999-2000 рр. в Україні розпочалося економічне зростання.

Таблиця 1.1

Показники рівня економічної безпеки України у 1997-2006 рр.

Показники	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Індекс зростання реального ВВП	97,0	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,1
Індекс фізичного обсягу ВВП, у % до 1990 р.	-	-	-	43,2	47,2	49,7	54,4	61,0	62,7	67,1
Індекс споживчих цін (індекс інфляції), у тім числі:	110,1	120,0	119,2	128,2	112,0	100,8	105,2	109,0	113,5	109,1
- на продовольчі товари	114,1	122,1	126,2	134,5	114,4	100,0	106,2	111,3	116,6	105,7
- на непродовольчі товари	102,9	124,1	110,6	111,6	103,7	100,6	101,4	103,6	105,1	103,0
Обсяг інвестицій в основний капітал, у % до ВВП	13,4	12,0	10,7	13,4	16,0	16,5	19,1	21,9	21,1	23,3
Індекси інвестицій в основний капітал										
- % до попереднього року	91,2	106,1	100,4	114,4	120,8	108,9	131,3	128,0	101,9	119,0
- % до 1990 р.	21,0	22,0	25,9	29,0	30,4	33,1	43,5	55,7	56,8	67,6
Частка збиткових підприємств в економіці	53,4	54,5	56,0	37,7	38,2	38,8	37,1	34,8	34,2	33,5
Індекси обсягу промислового виробництва										
- % до попереднього року	99,7	99,0	104,0	112,0	114,0	107,0	116,0	113,0	103,1	106,2
- % до 1990 р.	-	49,0	51,0	58,0	66,0	71,0	82,0	92,0	95,0	101,0
Індекс зростання основних засобів	-	-	-	101,0	102,4	101,1	103,3	104,2	103,7	104,0
Обсяг витрат на наукові та науково-технічні роботи, у % до ВВП	1,4	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,1	1,0
Кількість виконавців науково-технічних робіт:										
- працівників;	-	-	-	188,0	181,5	178,0	173,9	173,6	170,6	160,8
- спеціалістів	142,5	134,4	126,0	120,8	113,3	107,4	104,8	106,6	105,5	100,2

Джерело: Складено та розраховано за даними [232], [233], [234], [235], [236], [237].

Незважаючи на позитивну динаміку ВВП, за його рівнем на одну особу Україна значно відстає не тільки від своїх західних сусідів, а й від „дружніх” республік колишнього Радянського Союзу. Якщо на початку 1990 р. ВВП на одну особу в Україні було втричі більшим, ніж у Польщі, то за останніми порівняннями, наведеними у статистичному щорічнику України, у 2004 р. – у 5 разів меншим. Цей показник у 2004 р. був утричі меншим, ніж у РФ, Туркменістані; в 1,7 раза – ніж у Білорусі, Казахстані, і у 35 разів менший, ніж у США (!).

У результаті за обсягом промислового виробництва Україна лише у 2006 р. досягла 101,0 % від рівня 1990 р., а за вкладеними інвестиціями в основний капітал – всього 67,6 %.

Позитивно оцінюючи зниження частки збиткових підприємств в економіці України за останні роки (2003-2006 рр.), зауважимо, що вона ще досить висока (табл. 1.1).

Катастрофічно низькими з 1997 р. залишається обсяг витрат на наукові та науково-технічні роботи і становить всього лише 1 % від ВВП. За роки незалежності майже втричі зменшився і кадровий потенціал у цій сфері: якщо у 1990 р. тут працювало 494,2 тис. особи, то у 2006 р. – 160,8 тис. осіб [237, с. 314]. Такий стан справ не залишає жодних шансів Україні зайняти належне місце у світовій економіці в умовах розвитку сучасного НТП.

Статистичні дані свідчать, що Україна залишається сировинно залежною від інших держав світу: у 2000 р. імпорт мінеральних продуктів становив 46,9 %, продукції хімічної та пов’язаної з нею галузей – 6,4 %, пластмаси та каучуку – 4,5 %, машин, устаткування та механізмів – 13,9 % [232, с. 218]. У 2006 р. ці цифри становили відповідно 30,0; 8,6; 5,6 та 17,5 % [274].

Експорт України також має сировинне спрямування: у 2000 р. 44,4 % у його структурі займали неблагородні метали та вироби з них, 10,6 % продукція хімічної та пов’язаних з нею галузей, 9,6 % - мінеральні продукти [232, с. 218]. У 2006 р. ситуація така сама: 42,8; 8,8 та 10,1 % відповідно [274].

Темп інфляції сьогодні не є загрозливим для економіки України (див. табл. 1.1). Та доктор екон. наук Б. Пасхавер вважає, що інфляція залишається головною перепоною для зростання продовольчого ринку в країні [203, с. 75].

Гострою, маловивченою і особливо важливою є також проблема економічної безпеки регіонів. Її забезпечення, з одного боку, передбачає інтеграцію регіональної економіки з економікою держави, з іншого – збереження її незалежності, досягнення самодостатності.

Територіально-адміністративні області України, м. Київ та Севастополь, суттєво відрізняються за своїм економічним розвитком, про що свідчить співвідношення між найвищим і найнижчим у країні рівнем валової доданої вартості; введенням в дію основних виробничих фондів; інвестиційної активності (додаток А). Не такою вагомою (згідно з офіційними статистичними даними) є різниця між рівнями доходів, витрат і заробітної плати по країні. На нашу думку, у зв'язку з тіншовими доходами, практикою виплати заробітної плати „в конвертах” – реальна ситуація інша.

У межах дослідження національної безпеки держави стало зрозуміло, що її досягнення неможливе без економічної безпеки господарюючих структур – головних ланок народного господарства. Їхня прибуткова діяльність є передумовою вирішення багатьох проблем держави: фінансових (забезпечує податкові надходження до державного бюджету), соціальних (сприяє зниженню безробіття, гарантує виплату заробітної плати), екологічних (дає змогу фінансувати природоохоронні заходи).

Застосування терміна „економічна безпека” до господарюючих суб'єктів можна обґрунтувати з погляду системного підходу, стратегічного менеджменту, які розглядають його як відкриту систему, яка взаємодіє з зовнішнім середовищем. Якщо його внутрішні елементи не змінюються, то постійна зміна зовнішніх чинників суттєво впливає на його діяльність. У ХХІ ст. успіх господарюючого суб'єкта все більше залежить від стану зовнішнього середовища, вміння пристосуватись до нього, оскільки в умовах глобалізації,

швидкого розвитку НТП, інформаційних технологій, воно стає ще більш невизначеним і динамічним.

Сказане підтверджує, що проблема безпечного функціонування характерна і для суб'єктів господарювання, тому її вивчали такі зарубіжні та вітчизняні економісти: О. Ареф'єва, Р. Качалов, А. Кірієнко, Г. Клейнер, Д. Ковальов, А. Одинцов, С. Покропивний, Н. Реверчук, В. Сенчагов, В. Тамбовцев, В. Шликов, В. Ярочкін.

На підставі аналізу їхніх наукових праць, можна виділити такі підходи до розуміння суті економічної безпеки суб'єкта господарювання.

1. Економічна безпека як захист від несанкціонованого виходу інформації.

Спочатку поняття економічної безпеки розглядали як забезпечення умов збереження комерційної таємниці й інших секретів суб'єкта господарювання. Так її трактували у публікаціях початку 90-их років минулого століття. Проблему економічної безпеки пропонували вирішувати, враховуючи припущення, що ступінь надійності всієї системи збереження інформації визначається рівнем безпеки найслабшої її ланки, якою вважається персонал організації [109, с. 69]. Хоча інформація в сучасних умовах „інформаційного” суспільства відіграє справді надзвичайно важливу роль у всіх сферах економіки, все ж такий підхід до визначення економічної безпеки господарюючого суб'єкта надто вузький. Адже володіння так званим ноу-хау ніяк не гарантує його ефективне застосування.

2. Економічна безпека як захист від методів кримінальної конкуренції.

Як вважає А. Одинцов, безпека підприємництва – це такий стан цивілізованого бізнесу, при якому немає економічної чи іншої шкоди, які б наносили бізнесу навмисно чи ненавмисно фізичні особи чи соціальні організації (у тім числі і юридичні) з порушенням закону чи етики підприємництва [177, с. 45]. Таке розуміння економічної безпеки також однобічне.

3. Економічна безпека як захист від негативних впливів (загроз).

За цим підходом деякі автори до економічної безпеки підприємства зараховують „...захист від фінансово-економічних ризиків, у тім числі від свавілля чиновників, постійних змін в правовому полі діяльності підприємницьких структур, ринкових невдач, помилок в управлінських рішеннях, від загрозливих впливів конкурентів, від можливих внутрішніх шкідливих діянь власного персоналу тощо.” [145, с. 65]. В. Шликов розуміє під цим поняттям стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки чи економічних загроз [109, с. 70].

У рамках цього підходу деякі дослідники враховують негативний вплив на діяльність підприємства лише зовнішнього характеру. Українські дослідники – Д. Ковальов, Т. Сухорукова, розглядають економічну безпеку підприємства як „...захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноваріантні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності.” [104, с. 48]. Таке визначення не враховує того, що негативно на функціонування підприємства, а отже і на його економічну безпеку можуть впливати і зміни, які відбуваються у його внутрішньому середовищі.

У межах цього розуміння економічної безпеки можна виділити підхід, відповідно до якого вважають, що повністю захиститися від можливих збитків неможливо, тому захист повинен бути спрямований на їх мінімізацію. Н. Реверчук визначає економічну безпеку підприємства „...як систему активного захисту від можливих матеріальних, людських і фінансових втрат, у якій наявні чи можливі збитки, менші від встановлених норм. Активний захист ґрунтується на випередженні дій, що містять у собі загрозу для економічної безпеки підприємства.” [214, с. 21].

4. Економічна безпека як стан стійкості чи рівноваги або ефективного використання ресурсів.

Російський вчений Е. Олейніков розглядає економічну безпеку підприємства як стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів

для попередження загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в теперішньому і майбутньому [186, с. 138]. З цього визначення зрозуміло, що автор вважає, що вже саме ефективне використання ресурсів підприємства дає змогу попереджати загрози і забезпечувати його стабільне функціонування.

На думку С. Покропивного, “Економічна безпека підприємства – це такий стан корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технологій, техніки та устаткування) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам)” [86, с. 466].

Це визначення уточнив С. Ілляшенко. Він вважає, що економічна безпека підприємства – це стан ефективного використання його ресурсів і існуючих ринкових можливостей, який дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам, і забезпечує його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [98, с. 145]. Подібне визначення дали О. Ареф’єва, Т. Кузенко [37, с. 141]. Якщо у попередньому визначенні йдеться про запобігання загроз, то у цих – про їх уникнення. Однак в умовах ринкової економіки неможливо уникнути усіх загроз.

У межах цього підходу варто виділити розуміння економічної безпеки суб’єкта господарювання як такого стану використання його ресурсів, за якого мінімізуються негативні впливи на нього. Безпека підприємства, як вважають російські вчені Г. Клейнер, В. Тамбовцев, Р. Качалов, це стан суб’єкта, за якого ймовірність небажаної зміни суб’єкта, майна, яке належить йому і зачіпає його зовнішнє середовище, невелика (менша від певної межі) [214, с. 20]. Н. Підлужна вважає, що „...економічна безпека підприємства є характеристикою системи, що самоорганізується та саморозвивається, тобто це стан, при якому економічні параметри дозволяють зберегти головні її властивості: рівновагу і стійкість при мінімізації загроз” [205, с. 5].

Як бачимо, за такого підходу забезпечення економічної безпеки підприємства дещо ототожнюється з діяльністю, спрямованою на мінімізацію економічного ризику, адже ймовірність виникнення небажаної події часто трактують як ризик. З цих визначень можна зрозуміти: автори вважають, що повністю захиститися від небажаних змін неможливо, можна лише знизити ймовірність їхнього настання або можливі збитки до певної межі. Крайнім є погляд І. Литовченко: що „...певною мірою економічна безпека підприємства та управління ризиками, як напрями запобігання або зниження негативної дії загроз функціонуванню підприємства, практично дублюють один одного” [134, с. 6].

5. Економічна безпека як залежність від гармонізації інтересів суб'єкта господарювання з інтересами суб'єктів його зовнішнього середовища.

Група українських вчених на чолі з А. Козаченко пропонують розуміти економічну безпеку „...як міру гармонізації у часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами, пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють за межами підприємства.” [109, с. 87]. Інтерес у цьому випадку розуміють як взаємодію підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища, в результаті якого підприємство отримує прибуток. У результаті, підприємство визнають у стані економічної безпеки, якщо його виробничо-господарська діяльність є прибутковою. Рівень економічної безпеки визначають на підставі критерією, який є співвідношенням величини бруто-інвестицій підприємства і величини ресурсів, потрібних для інвестиційної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства [109, с. 162]. Можна зробити декілька зауважень щодо цього розуміння економічної безпеки. По-перше, з цього визначення не зрозуміло, якою повинна бути міра гармонізації інтересів підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища. По-друге, не враховується вплив внутрішнього середовища на економічну безпеку.

Отже, єдиного розуміння сутності поняття „економічна безпека підприємства” ще немає, його визначення ще є неповне, не загально визнане.

Якщо узагальнити все сказане, то можна стверджувати, що економічна безпека господарюючого суб'єкта це:

- по-перше, постійна проблема, яка пов'язана з його спроможністю існувати в довгостроковому періоді, а отже, є стратегічною;
- по-друге, залежить від стану складових його внутрішнього середовища (що визначається ефективністю управління) і від впливу його зовнішнього середовища.

Найпоширенішим підходом щодо структури економічної безпеки підприємства є виділення в її межах функціональних складових. Тут також немає одностайності. Д. Ковальов, Т. Сухорукова вважають, що складовими економічної безпеки підприємства є технологічна, ресурсна, фінансова та соціальна [105, с. 51]. С. Покропивний [86, с. 468], Т. Гладченко [68, с.7] виділяють у ній фінансову, техніко-технологічну, інтелектуальну й кадрову, політико-правову, інформаційну, екологічну, силову компоненти. Н. Реверчук, крім цих, виділяє ще ринкову складову (під якою розуміє захист від неефективно обраної моделі поведінки на ринку, помилок у товарно-збутовій політиці, політиці ціноутворення, виготовлення неконкурентоспроможної продукції) [214, с. 22]); О. Ареф'єва, Т. Кузенко – екологічну, соціальну, безпеку праці [37, с. 24]; С. Ілляшенко – інтерфейсну (характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами підприємства) та розмежовує кадрову й інтелектуальну складові (на наш погляд, це недоцільно, оскільки „інтелект” є однією з характеристик його кадрів) [98, с. 146 - 157].

К. Горячева у складі економічної безпеки підприємства виділяє такі складові: фінансову, внутрішньоекономічну (економіка самого підприємства), зовнішньоекономічну (економіка зв'язків підприємства з зарубіжними партнерами) і соціально-економічну [74, с. 5].

Г. Дем'яненко до складових економічної безпеки торговельного підприємства пропонує зараховувати: економіко-правову; податкову;

економіко-соціальну; економічну безпеку внутрішньої діяльності; економічну безпеку зовнішньої діяльності; організаційно-економічну; ресурсну [82].

Існує також ідея розрізнити поняття „економічна безпека підприємства” та поняття „ безпека функціонування підприємства”. В першому випадку предметом дослідження є зовнішні та внутрішні економічні загрози конкретного господарюючого суб’єкта (фірми, банку тощо) і способи та механізми їх запобігання. В другому випадку предметом дослідження є об’єкти загроз на підприємстві: персонал, матеріальні цінності, інформаційні ресурси і сама діяльність підприємства [49, с. 269].

На наш погляд, економічна безпека суб’єкта господарювання є похідною від поняття безпека суб’єкта господарювання, яка охоплює ще правову, соціальну, екологічну, майнову, особистісну безпеку працівників.

Вважаємо, що доцільно виділяти такі складові економічної безпеки суб’єкта господарювання:

- фінансову – передбачає забезпеченість фінансовими ресурсами, достатніми для розширеного відтворення та виконання існуючих зобов’язань, захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз його фінансовому стану та інтересам;
- матеріально-сировинну - що відображає можливість безперервного виробництва продукції, завдяки відлагодженому постачанню сировини, комплектуючих і матеріалів належної якості;
- техніко-технологічну – зумовлює наявність необхідної техніки, використання ним нових прогресивних технологій (залежить від ступеня зношення основних фондів та коефіцієнтів їх оновлення);
- кадрову – показує забезпеченість промислово-виробничим персоналом, рівень плинності кадрів, достатність їхнього освітньо-кваліфікаційного рівня, захищеність від переманювання працівників конкурентами;

- інформаційну – означає захищеність від посягань на його комерційну таємницю, об'єкти інтелектуальної власності, тримання в секреті конфіденційної інформації;
- ринкову – захист від зовнішніх і внутрішніх загроз його ринкової позиції: будь-яких дій, які можуть призвести до зниження ринкової частки, нанести шкоду іміджу фірми, торговій марці;
- зовнішньоекономічну – відображає захищеність його зовнішньоекономічної діяльності від дискримінаційної торговельної політики інших держав, конкуренції з боку іноземних компаній.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що проблема забезпечення економічної безпеки надзвичайно актуальна для вітчизняних господарських структур, а особливо промислових (табл. 1. 2).

З 1990 р. частка збиткових підприємств в економіці України в цілому і в промисловості, стрімко зростала і у 1999 р. сягнула, відповідно, 56,0 і 52,0 %. Як видно з табл. 1.2, з 2002 р. намітилася тенденція до її зниження, але вона все ж залишається надто високою.

Зауважимо, що питома вага суб'єктів господарювання з негативними фінансовими результатами у промисловості за всі роки була вищою, ніж у цілому в економіці. Крім того, значна частина усіх збитків в економіці України припадала саме на підприємства промисловості: у 2000-2004 рр. – близько половини (44-46 %), у 2005-2006 рр. – третина (33-36 %).

Одними з основних факторів збитковості вітчизняних підприємств є висока собівартість продукції, і в результаті – низька рентабельність її виробництва практично в усіх галузях промисловості. Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, за нашими розрахунками, за 1990-2002 рр. зменшилась у 6,5 раза. Незважаючи на те, що починаючи з 2003 р. вона зростала і у 2006 р. становила 5,8 %, її рівень все ж надто низький, щоб забезпечувати потреби підприємств у розширеному відтворенні.

Аналіз індексів виробництва промислової продукції показує його скорочення у 1995 р. порівняно з 1990 р. удвічі. Протягом 2000-2006 рр.

промислові підприємства нарощували випуск продукції в розмірі 3 – 16 % щорічно. Лише у 2006 р. їм вдалося досягти 101 % рівня виробництва 1990 р.

Таблиця 1. 2

**Показники економічної безпеки підприємств промисловості України
у 2000 - 2006 рр.**

Показники	Роки						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1. Частка збиткових підприємств, %	42,2	41,1	41,8	39,9	37,5	36,5	35,5
2. Сума отриманих збитків: - млрд грн.; - у % до всіх збитків в економіці	9,8 44,2	10,5 49,8	11,3 49,8	11,9 45,6	13,0 44,5	8,9 35,8	9,2 44,1
3. Рентабельність операційної діяльності, %	4,8	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5	5,8
4. Темпи росту обсягів виробництва: - % до попереднього року; - % до 1990 р.	- 58,0	114,2 66,0	107,0 71,0	115,8 82,0	112,5 92,0	103,1 95,0	106,2 101,0
5. Індекс інвестицій в основний капітал, у % до попереднього року	-	113,3	106,0	124,6	124,9	104,1	115,3
6. Темп росту основних засобів, %	-	102,5	102,6	103,0	104,7	106,1	
7. Ступінь зношення основних засобів, %	-	50,1	52,0	51,5	56,4	58,3	
8. Інноваційні витрати, млрд грн.	1,8	2,0	3,0	3,1	4,5	5,8	6,2
9. Кількість підприємств, які впроваджували інновації - % до загальної кількості	1491 -	1503 3,2	1506 3,0	1120 2,1	958 1,8	810 1,5	999 1,8
10. Кількість впроваджених нових технологічних процесів	1403	1421	1142	1482	1727	1808	1145
11. Освоєно виробництво нової продукції, тис. видів	15,3	19,5	22,8	7,4	4,0	3,2	2,4
12. Оплата праці в операційних витратах, %	11,0	12,8	13,8	13,1	8,2	9,1	9,2

Джерело: Складено та розраховано за даними [232], [233], [234], [235],[236],[237].

Малі темпи зростання основних засобів протягом 2001 – 2006 рр. (на рівні 2 - 3 %), високий ступінь їхнього зношення (понад 50 %) свідчить про низький рівень техніко-технологічної безпеки промислових підприємств.

Лише мізерна частка промислових підприємств впроваджує інновації (табл. 1. 2). Це загрожує конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світових ринках, втратою навіть внутрішнього ринку, враховуючи близький вступ України у СОТ.

Актуальною є і проблема кадрової безпеки для вітчизняних суб'єктів господарювання. Низький рівень оплати праці в Україні не стимулює найманих працівників до належного виконання своїх обов'язків, є причиною задоволення насамперед власних інтересів, що часто шкодить цілям організації.

Отже, для вітчизняних підприємств надзвичайно важливим завданням є підвищення рівня своєї економічної безпеки.

Центральне місце у системі економічної безпеки господарюючого суб'єкта (рис. 1. 3), на нашу думку, належить її фінансовій складовій.

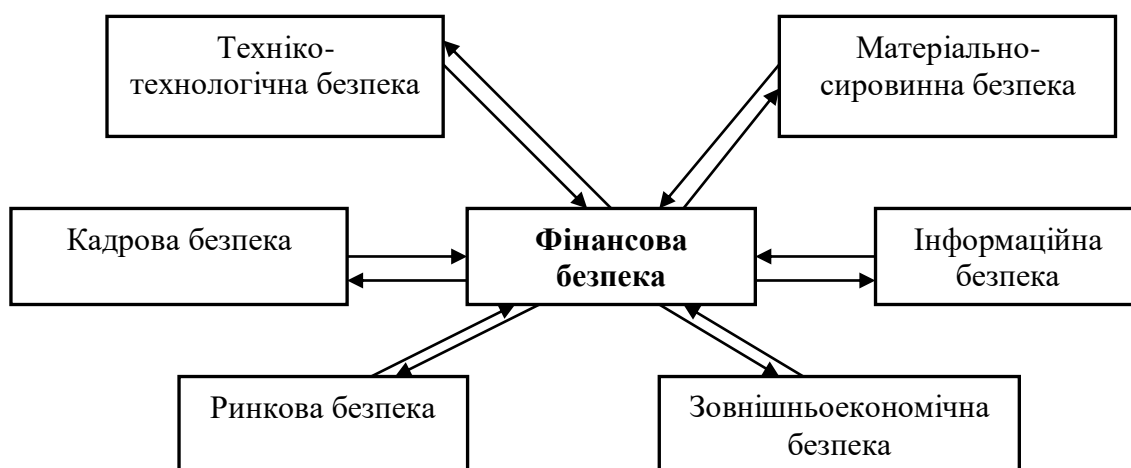

Рис. 1. 3 Місце фінансової безпеки суб'єкта господарювання в системі його економічної безпеки

Це пояснюється тим, що рівень фінансової безпеки будь-якого господарюючого суб'єкта визначає його можливості забезпечувати інші складники економічної безпеки. І навпаки, зміни в будь-якій сфері підприємства в кінцевому результаті відображаються у його фінансовій безпеці. Наприклад, зменшення рівня технологічної безпеки через використання застарілого обладнання спричиняє збільшення собівартості продукції і,

відповідно, зниження її конкурентоспроможності. Це означає втрату підприємством певної частки ринку, виторгу від реалізації, прибутку, що зменшує його можливості до самофінансування, розширеного відтворення. Використання недостатньо кваліфікованої робочої сили може мати наслідки – брак продукції, а це прямі збитки, і, відповідно, зниження фінансової безпеки підприємства.

Отже, головним завданням забезпечення економічної безпеки будь-якої господарської системи є досягнення і підтримання належного рівня її фінансового складника.

Незважаючи на складність і важливість проблеми забезпечення економічної безпеки, в Україні досі немає ЗУ „Про економічну безпеку”, концепції чи стратегії її забезпечення, хоча й були кроки в цьому напрямі.

Треба брати приклад з наших сусідів. У Росії прийнято: „Концепцію національної безпеки Росії” (затверджена УП РФ від 17.12.1997 р. № 1300), „Державну стратегію економічної безпеки РФ” (затверджена УП РФ від 29.04.1996 р. № 608), закони РФ „ Про безпеку” від 25.03.1992 р., „Про заходи щодо захисту економічних інтересів РФ при здійсненні зовнішньої торгівлі” від 14.04.1998 р. Що особливо важливо, на федеральному рівні затверджено порогові критичні значення показників економічної безпеки для РФ в цілому та окремих регіонів (розпорядження Ради Безпеки РФ від 17.10.1996 р.) та методологія моніторингу загроз економічній безпеці (ПУРФ № 1569 від 02.12.1996 р. „Про першочергові заходи щодо реалізації Державної стратегії економічної безпеки РФ (Загальні положення)” [210, с. 181].

Лише нещодавно, УП України від 12.02. 2007 р. Було затверджено Стратегію національної безпеки України, в якій, зокрема зазначено, що стратегічним пріоритетом політики національної безпеки є забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки, що неможливе без проведення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Серед найактуальніших проблем національної безпеки України є недостатнє продовольче забезпечення її населення, що зумовлено спадом сільськогосподарського та продовольчого виробництва, інфляційними процесами, зниженням купівельної спроможності громадян. Досліджуючи економічну безпеку держави, вчені приділяли особливу увагу продовольчій безпеці населення. Зокрема, у [115] вивчаються її аспекти в історичному періоді до 1997 р., у [109] до 2000 р. проаналізовано рівні споживання продуктів харчування та динаміку виробництва деяких з них. Обидва дослідники дійшли висновку про незадовільний стан із продовольчим забезпеченням населення.

За останні роки ситуація не змінилася, проблема продовольчої безпеки залишається невирішеним державним завданням. За нашими розрахунками, у 2006 р. калорійність харчового раціону українця становила 81,6 % від рівня 1990 р. Крім недостатньої енергетичної цінності харчування, останніми роками посилилася проблема його якості. У 2000-2006 р. найменше від рівня 1990 р. українці споживали молока та молочних продуктів (додток Б). Це суттєво погіршує здоров'я нації: за цей час тільки кількість хворих на активний туберкульоз в Україні збільшилась порівняно з 1990 р. понад 2 рази.

Безперечно, вирішення проблеми продовольчої безпеки залежить від належного функціонування агропромислового виробництва, його економічної та фінансової (як визначальної складової) безпеки, і саме на це повинна бути спрямована особлива увага держави. Як зауважують українські дослідники АПК, зокрема М. Хорунжий, абсолютна більшість розвинутих країн забезпечує задоволення платоспроможного попиту переважно за рахунок власного виробництва і значного обмеження імпорту продовольства [253, с. 144].

У науковій літературі найчастіше агропромислове виробництво ототожнюють з другою сферою АПК. Лише в окремих випадках до його системи зараховують переробну (харчову) промисловість. Вважаємо, що головною сутністю агропромислового виробництва є виробництво і переробка

сільськогосподарської сировини у відповідних галузях промисловості, причому остання стадія є вирішальною.

1.2. Фінансова безпека агропромислового виробництва

У вітчизняній науці фінансову безпеку спочатку досліджували на рівні держави, зокрема О. Барановський та М. Єрмошенко. На підставі цих досліджень можна зробити висновок про неможливість забезпечення фінансової безпеки держави без фінансової безпеки її суб'єктів господарювання. Адже саме від їхньої прибутковості, платоспроможності залежить рівень наповнюваності державного бюджету, стан розрахунків у державі та ін. На рівні господарських систем вчені не приділяли достатньо уваги фінансовій безпеці, розглядаючи лише окремі її аспекти (зокрема методику її оцінки) у складі їхньої економічної безпеки. Першою комплексною працею, де розкрито головні питання управління фінансовою безпекою підприємства, стала монографія І. Бланка [47].

Автор фундаментальної монографії “Фінансова безпека держави”, О. Барановський зазначив, що фінансова безпека як узагальнююче поняття – це:

- ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин;

- рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання існуючих зобов'язань;

- стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність),

ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання;

- якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних та потенційних клієнтів, а також гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів [39, с. 33].

Досить лаконічно і, на наш погляд, правильно визначив фінансову безпеку М. Єрмошенко як такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи в цілому і соціальний розвиток [90, с. 34].

З огляду на це, під фінансовою безпекою агропромислового виробництва насамперед треба розуміти достатній рівень забезпечення виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції фінансовими ресурсами, захищеності їхніх фінансових інтересів і фінансової стабільності в умовах дії зовнішніх і внутрішніх загроз, тобто як фінансову безпеку окремих його учасників – виробників сільськогосподарської продукції, переробних промислових підприємств, суб'єктів господарювання суміжних галузей (агросервісу). Компоненти фінансової безпеки агропромислового виробництва взаємозумовлені.

Як правильно зауважив М. Хорунжий, третя сфера агропромислового комплексу (під якою він розуміє заготівлю, переробку, зберігання і реалізації продукції, тобто післясільськогосподарська ланка технологічного процесу агропромислового виробництва) є завершальним елементом, набуває функції головної ланки в створенні кінцевого продукту АПК і задоволенні потреб у ньому. Про ступінь розвитку агропромислового виробництва і рівень

задоволення потреб у продовольчих і непродовольчих товарах сільськогосподарського походження можна судити лише на підставі даних, які характеризують результати діяльності третьої сфери АПК [253, с. 27]. Тому, на нашу думку, визначальний вплив на фінансову безпеку всієї системи агропромислового виробництва має фінансова безпека його завершальної стадії (перероблення сільськогосподарської сировини). Рівень фінансової безпеки агропромислового виробництва можна загалом оцінити на основі аналізу фінансової безпеки його сфери переробки сільськогосподарської продукції.

Фінансова безпека всієї системи агропромислового виробництва відображає фінансову безпеку його господарюючих суб'єктів (сільськогосподарських, переробних підприємств). Тому варто з'ясувати суть поняття „фінансова безпека підприємства”.

Н. Реверчук вважає, що фінансова безпека підприємства – це захист від можливих фінансових втрат і попередження банкрутства підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів [214, с. 22]. Ми вважаємо, що у цьому визначенні не пояснюється суть фінансової безпеки підприємства, а зазначено конкретні дії для її досягнення.

В літературі натрапляємо на ототожнення фінансової безпеки і фінансової стійкості підприємства. У [145] не подано визначення фінансової безпеки, але запропоновано для оцінки її рівня користуватися показниками фінансової стійкості.

К. Горячева визначила сутність і зміст категорії “фінансова безпека підприємства” як такий фінансовий стан, який характеризується збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи [74, с. 3]. Звернемо увагу, що у цьому визначенні йдеться лише про стійкість до загроз.

Зрештою, у монографії з питань управління фінансовою безпекою підприємства загально визнаного вченого в галузі фінансового менеджменту, І. Бланка, подано таке визначення: „ Фінансова безпека підприємства являє собою кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільний захист його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки стійкого розвитку в поточному та перспективному періоді” [47, с. 24]. Отже, автор вважає, що існує такий фінансовий стан підприємства, який здатний забезпечити йому захист з боку загроз зовнішнього та внутрішнього середовищ. Справді, завдяки хорошему фінансовому становищу підприємство може уникнути або не відчувати сильного негативного впливу багатьох реалізованих загроз. Однак стійкий фінансовий стан сам по собі не може захистити підприємство від всіх загроз з боку його зовнішнього та внутрішнього середовища. Наприклад, якщо існує загроза різкого падіння попиту на продукцію підприємства, що в разі реалізації матиме наслідком зниження виторгу від реалізації, прибутку (а отже, є загрозою фінансовій безпеці підприємства), то хороший фінансовий стан не допоможе. У такій ситуації, потрібні конкретні управлінські дії та рішення, спрямовані на захист підприємства від цієї загрози (наприклад, у сфері маркетингу: активна рекламна кампанія; у сфері виробництва: розробка модифікованої продукції, що краще відповідає потребам споживачів тощо).

П. Нікіфоров, С. Кучерівська, вважають, що загалом – безпека – це насамперед заходи або дії, які забезпечують недопущення і оперативне реагування на відповідні загрози заради безпечного функціонування. Фінансово безпечна компанія, на їхню думку, це та, яка виражено й оптимально підходить до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, чітко їх контролює, оперативно реагує на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення без шкоди для загальної діяльності [172].

Отже, проаналізувавши наведені визначення, бачимо, що незважаючи на різницю у формулюванні, здебільшого суть фінансової безпеки підприємства вчені розуміють або як стійкість до загроз, або як захищеність від загроз, або як те й інше.

Як вже було сказано, саме поняття „ фінансова безпека” нове, проте не можна сказати, що повністю новим є його зміст для вітчизняної економічної науки. Його попередником, на нашу думку, було поняття фінансової стабільності, фінансової стійкості підприємства, якими вже тривалий час оперують фінансисти.

Щодо фінансової стійкості підприємства, то існує два головні підходи до її розуміння. Деякі російські та вітчизняні вчені розуміють фінансову стійкість як фінансову незалежність підприємства. Зокрема, І. Бланк визначив її як характеристику стабільності фінансового стану підприємства, що забезпечується високою часткою власного капіталу в загальній сумі використовуваних фінансових засобів [45, с. 475]. Тобто, при такому трактуванні фінансова стійкість означає незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування, що виключає лише одну загрозу для підприємства – загрозу поглинання компанії. Зрозуміло, що таке розуміння фінансової стійкості не тотожне поняттю безпеки, яке передбачає стійкість до усіх можливих зовнішніх і внутрішніх загроз. На нашу думку, для характеристики незалежності підприємства від зовнішніх джерел доцільніше вживати термін „фінансова незалежність” (співвідношення власного і загального капіталу підприємства, яке так і називається – коефіцієнт фінансової незалежності або коефіцієнт автономії).

Автор багатьох вітчизняних навчальних посібників з аналізу фінансового стану підприємства, канд. екон. наук В. Мец теж вважає, що фінансова стійкість пов'язана з рівнем залежності від кредиторів та інвесторів і характеризується співвідношенням власних і залучених коштів [162, с. 155]. Так само розуміє фінансову стійкість підприємства і проф. А. Поддєрьогін [251, с. 273], російські вчені В. Орєхов, К. Балдін, Н. Гапоненко [181, с. 299].

Фінансову стійкість пов'язують також із платоспроможністю: „Фінансова стійкість являє собою такий фінансовий та економічний стан підприємства, за якого платоспроможність зберігає тенденцію до стійкості, тобто постійна у часі, а співвідношення власного і позикового капіталу перебуває у межах, що забезпечують цю платоспроможність” [126, с. 101].

Російський вчений М. Глазов зазначив, що про фінансову стійкість підприємства свідчить не тільки його здатність своєчасно здійснювати платежі, а й фінансувати підприємство на розширеній основі [69, с. 102]

Є дещо інший, можна сказати, ширший підхід. Новим є розуміння фінансової стійкості Л. Шірінян, як „...здатності підприємства зберігати або відновлювати початковий (або близький до нього) стан чи поліпшувати цей стан при зміні зовнішніх та(або) внутрішніх параметрів (факторів) впливу на фінансові потоки” [264, с. 75].

Як бачимо, фінансова стійкість підприємства розуміється по-різному і можна погодитись із думкою про те, що навряд чи найближчим часом можна буде дати його єдино правильне визначення. Передусім це пов'язано з тим, що в процесі розвитку вітчизняних підприємств в умовах ринкових відносин змінюються критерії їхньої фінансової стійкості.

З огляду на те, що більшість визначень та розумінь фінансової стійкості господарюючого суб'єкта не суперечать один одному, можна узагальнити, що це:

- стабільність його фінансового стану у довгостроковій перспективі в умовах змін зовнішнього та внутрішнього середовищ;
- ступінь його фінансової незалежності щодо володіння своїм майном і його використанням, який забезпечується оптимальним співвідношенням власного та залученого капіталу;
- рівень покриття матеріальних обігових коштів (запасів) стабільними джерелами фінансування та спроможність маневрувати власними коштами для забезпечення операційної діяльності;

- його платоспроможність і ліквідність (його потенційна здатність покрити поточні зобов'язання мобільними активами).

Погоджуючись з ширшим підходом до розуміння фінансової стійкості підприємства, вважаємо, що вона є однією з передумов його фінансової безпеки. Якщо будь-яка економічна система наділена стійкістю, тобто здатна вистояти проти чого-кого-небудь, вона автоматично є в безпеці.

Поняття фінансової стійкості, на наш погляд, має дещо пасивний характер. Воно передбачає лише здатність витримувати негативні впливи зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства, однак не передбачає якимось чином від них відмежовуватися, їх нейтралізувати. Натомість поняття безпеки як захищеності від чого-кого-небудь, яка крім того, що може бути забезпечена власне фінансовою стійкістю підприємства, означає і можливість впливу на фактори зовнішнього та внутрішнього середовища з метою недопущення реалізації загроз, зменшення небажаних наслідків тощо. Тому, на нашу думку, поняття фінансової безпеки охоплює поняття фінансової стійкості, і є ширшим за нього.

Отже, фінансова безпека суб'єкта господарювання – це насамперед рівень його забезпеченості фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення потреб і виконання існуючих зобов'язань, а також захищеність його фінансового стану та фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Оскільки поняття „фінансова безпека” так чи інакше пов'язана із захищеністю від загроз, то треба з'ясувати що може ними (загрозами) бути. Аналіз відповідних наукових праць з проблем економічної безпеки засвідчив, що існують різні розуміння загрози, а також погляди на її співвідношення з поняттями „небезпека”, „ризик”.

М. Єрмошенко під „загрозою”, розуміє конкретну і безпосередню форму небезпеки чи сукупність негативних чинників (умов), а під „небезпекою” – об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на якесь явище, систему,

механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану [90, с. 23].

Подібно визначає загрозу безпеці підприємства і Н. Підлужна (як конкретну небезпеку, що створює певні перешкоди у виробничо-комерційній діяльності підприємства і здійсненню його економічних інтересів) [206, с. 6]. У цьому ж напрямі дещо конкретизовано, не просто як небезпеку, а як потенційну і реальну дію, подію, процес або явище, здатні порушити стійкість та розвиток підприємства чи спричинити до припинення його діяльності, розуміють загрозу О. Ареф'єва, Т. Кузенко [37, с. 26]. Вони, на нашу думку, також конкретніше визначили можливі наслідки реалізації загрози як порушення стійкості та припинення розвитку, діяльності підприємства. Недоліком цих визначень є те, що не уточнено місце, джерело виникнення загроз для господарюючого суб'єкта.

В. Орехов і співавтори вважають, що в загальному розумінні загроза – це такі зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищах, які можуть призвести до небажаних змін предмету безпеки [181, с. 34]. Порівняно з попереднім визначенням у цьому недостатньо конкретно визначено наслідки впливу загрози на підприємство як „ небажані зміни”. Однак позитивним, принципово важливим моментом, є розуміння загроз, як змін зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства. Отже, загрози для економічної безпеки будь-якого господарюючого суб'єкта виникають не де-небудь, а у його зовнішньому та внутрішньому середовищі.

Видом небезпеки вважає загрозу Н. Реверчук. За величиною можливих наслідків автор виділила такі види небезпек: попередження, ризик, загроза [214, с. 29].

Не зовсім зрозумілим є трактування поняття „попередження”. Якщо воно „... не обов'язково загрозового характеру”, тоді як воно може бути видом небезпеки ? Суперечливим є віднесення поняття „ризик” до виду небезпеки. Польський проф. Є. Ковалевський, наприклад, вважає, що інтерпретація ризику як небезпеки є методологічною помилкою, оскільки плутає причину

(небезпечне явище) та її наслідок (ризик) [103, с. 24]. На його думку, ризик є наслідком небезпеки.

Проф. Г. Кірейцев поняття „загроза” деякою мірою ототожнює із поняттям „ризик”. Сутність фінансових ризиків підприємства автор визначив, зокрема, як загрозу потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів або недоотримання доходів порівняно з варіантом, який розраховано на раціональне використання ресурсів у цій сфері діяльності [250, с. 359].

К. Горячева, стосовно співвідношення понять „ризик” і „загроза” виводить наступні положення:

- ризик щодо загрози – категорія первинна, тоді як загроза – вторинна і впливає з ризику;
- ризик – категорія загальна, неконкретна, це те, що ще не виявлено, загроза це те, що виявлено, тобто категорія конкретна;
- ризик наявний завжди, коли є фінансова діяльність, тоді як загроза – ні, вона може бути, а може і не бути, і виникає тільки за наявності певних умов;
- залежність між рівнями ризику і фінансової безпеки зворотна: чим вище рівень фінансового ризику, тим нижчим є рівень фінансової безпеки, і навпаки [74, с. 8].

Деякі положення, на нашу думку є спірні. Зокрема, як вже зазначалося, деякі дослідники ризику вважають, що його джерелом є загроза, а не навпаки. Не можна погодитись із думкою про те, що ризик є категорією не конкретною, чимось, що не виявлено. Знаючи про ситуацію невизначеності, невідомості при прийнятті рішення, ми усвідомлюємо, що ризикуємо, а отже, ризик є виявлений. Крім того, існують різні математичні та статистичні методи кількісної оцінки ризику, а отже, йому можна дати конкретну оцінку.

Знаний дослідник сучасного стану та перспектив формування страхового захисту підприємницької діяльності від фінансових ризиків, М. Клапків, вважає, що причиною плутанини та невизначеності понять „небезпека”, „загроза”, „ризик” є те, що етимологічно слово „ризик” в різних мовах

пов'язується з поняттям небезпеки або непевності, і відповідно різні дослідники цього поняття також пов'язують його з загальним розумінням небезпеки, збитку, знищення, загрози [103, с. 12, 15].

Питання відмінності між поняттями „загроза” та „ ризик” залежить від того, з яким значенням вживається поняття „ризик”.

Ототожнення загрози з ризиком, ми вважаємо, виходить з розуміння ризику як події з негативними, особливо невідповідними наслідками для підприємства, як можливості або загрози відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних [82, с. 10]. У результаті вчені називають ризиком можливість неотримання вихідної сировини, матеріалів і ресурсів, неотримання оплати за реалізацію продукції тощо. На наш погляд, небезпечні для економічної системи події, треба називати саме загрозами.

Навіть невелике уточнення у розумінні ризику, визначення його не просто як небезпечної події, а як ймовірності її настання для конкретного суб'єкта господарювання [98, с. 17] вже розмежовує поняття загрози та ризику. Загроза – подія з негативними для підприємства наслідками, ризик – кількісна міра можливості її реалізації, ймовірність її настання.

Сьогодні все більше економістів стверджують, що „ризик” існує тоді, де є ситуація вибору. Сучасні дослідники вважають, що обов'язковими елементами ризику є необхідність прийняття рішення (неминучість вибору) та наявність альтернатив. Зрозуміло, що при такому трактуванні поняття „ ризик” є відмінним від поняття „загроза”, але зберігає із ним зв'язок. Якщо існує загроза впливу контрольованих і неконтрольованих чинників, то при прийнятті управлінських рішень, виникає ризик відхилення їхніх результатів від запланованих. Отже, коли йдеться про захищеність від загроз (що і передбачає поняття безпеки), то це означає і захищеність від ризиків.

Проаналізувавши суть поняття „загроза”, з'ясуємо суть загрози фінансовій безпеці економічної системи. І. Бланк загрозу фінансовим інтересам підприємства розуміє як форму вираження їхньої суперечності фінансовому середовищу функціонування підприємства, відображаючи реальну чи

потенційну можливість деструктивного впливу різноманітних факторів чи умов на їхню реалізацію в процесі фінансового розвитку, що призводить до прямого чи непрямого економічного збитку [47, с. 53]. Отже, автор пов'язує загрози фінансовим інтересам підприємства тільки з його фінансовим середовищем.

На нашу думку, загрози фінансовим інтересам та фінансовому стану суб'єкта господарювання виникають не тільки у його фінансовому середовищі, а у цілому його зовнішньому та внутрішньому середовищах. Будь-який негативний вплив чинника зовнішнього чи внутрішнього середовища суб'єкта господарювання може трансформуватись у грошові збитки. Наприклад, загроза пожежі, що може йти з боку внутрішнього (недотримання правил пожежної безпеки його працівників) або зовнішнього середовища підприємства (дія природних факторів), реалізуючись, матиме фінансові наслідки у формі збитків. Отож, загроза фінансовій безпеці господарюючого суб'єкта – це стан того чи іншого фактора його зовнішнього або внутрішнього середовища (або їх сукупності), яка прямо, або трансформуючись, може негативно вплинути на його фінансовий стан та (або) фінансові інтереси, призвести до зниження його фінансової стійкості, перешкодити його фінансовому розвитку. Отже, загроза фінансовій безпеці фактично або потенційно може знизити її рівень.

Досить обширну класифікацію загроз фінансовій безпеці дають І. Бланк [47, с. 54 - 57], В. Орехов і співавтори [181, с. 34] На нашу думку, її треба доповнити такими критеріями: безпосередності впливу на фінансову безпеку, за яким вони поділяються на прямі (безпосередньо знижують фінансову стійкість підприємства, перешкоджають реалізації його фінансових інтересів) та непрямі (ті, що прямо впливають на інші складові економічної безпеки, а через них на її фінансову компоненту); можливістю виявлення, за яким загрози можна поділити на явні та приховані; тривалістю існування (тимчасові та постійні); об'єктивністю зумовленості (загрози, що цілеспрямовано створюються певим суб'єктом зовнішнього чи внутрішнього середовища та загрози, які виникають стихійно).

Отож, загрози фінансовій безпеці суб'єкта господарювання можна класифікувати за такими ознаками (додаток В).

Як вже зазначалося, загрози фінансовій безпеці економічної системи виникають у її зовнішньому та внутрішньому середовищах і генеруються їхніми чинниками. Аналіз чинників є необхідною передумовою ефективного управління фінансовою безпекою, оскільки дає змогу виявити причини зміни фінансового стану, можливі загрози фінансовій безпеці та не допустити їхню реалізацію.

Разом з поняттям загроза доцільно розглядати поняття „фактор” або „чинник” фінансової безпеки суб'єкта господарювання. В економічних дослідженнях під чинником прийнято розуміти умови, що є необхідними та визначальними для цього процесу (явища), а також причини, що безпосередньо зумовлюють його виникнення або отриманий результат [133, с. 30]. Враховуючи це визначення, під фактором фінансової безпеки підприємства варто розуміти будь-який елемент (сукупність елементів) внутрішнього чи зовнішнього середовища підприємства, які зумовлюють рівень його фінансової безпеки. Зовнішнє середовище організації охоплює макросередовище (непрямого впливу) та мікросередовище (безпосереднього впливу).

Аналіз існуючих підходів до групування чинників макросередовища [187, с.23; 249, с.70], дав змогу зробити такий узагальнюючий перелік: економічні; політичні; правові; демографічні; науково-технічні; природно-екологічні; соціально-культурні; міжнародні; інші фактори. Серед них особливе місце займають економічні: стан економіки загалом, тенденції її розвитку, галузева та територіальна структура; темп інфляції; рівень безробіття; система оподаткування; інвестиційні процеси; ставки банківського процента; рівень конкуренції; ступінь монополізації економіки тощо.

Зовнішнє мікросередовище охоплює чинники, які безпосередньо діють на підприємство і через ефективні комунікації піддаються впливу з його боку. Зазначимо, що в науковій літературі існують розбіжності у переліку компонентів мікросередовища. Сюди зараховують споживачів, існуючих і

потенційних конкурентів (враховуючи конкурентів, які виробляють товари-замінники), постачальників матеріальних і природних ресурсів, органи державної та місцевої влади, власників та акціонерів підприємства, ділових партнерів (фінансові, транспортні, консультативні страхові організації, контактні аудиторії (профспілки, мас-медіа, громадсько-політичні організації), трудові ресурси (ринок робочої сили) [187, с. 24-25; 249, с. 77].

У структурі внутрішнього середовища господарюючого суб'єкта виділяють такі підсистеми: соціальну, виробничо-технічну, інформаційну, економічну, маркетингову [210, с. 67].

Звичайно, компоненти зовнішнього та внутрішнього середовища ділових одиниць не однаково впливають на їх фінансову безпеку. Серед них доцільно виділити головні її чинники.

Питання чинників, які впливають на фінансове становище підприємства, вже давно хвилювало багатьох іноземних і вітчизняних вчених-фінансистів, головню вони розглядали чинники неплатоспроможності, фінансової кризи, банкрутства. На нашу думку, поняття „фактори фінансової безпеки” об'єднує в собі зміст всіх цих понять, які відображають силу та (або) тривалість впливу конкретного фактора чи їхньої сукупності на фінансову стійкість підприємства. Якщо вплив фактора фінансової безпеки незначний, то йдеться про втрату платоспроможності, більший його вплив може спричинити фінансову кризу і нарешті, значний – призвести до банкрутства.

Загрози фінансовій безпеці підприємства розглядали також при дослідженні загроз його економічній безпеці.

У результаті аналізу відповідної літератури [36, с. 6], [37, с. 27 - 28], [48, с. 62 - 63], [86, с. 470], [133, с. 34 - 35], [145, с. 109], [181, с. 111- 113], [205, с. 25], [214, с. 37], [218, с.11-12] ми узагальнили головні загрози фінансовій безпеці суб'єкта господарювання.

1. *Загрози макросередовища*: стагнація або кризовий стан національної економіки; високий рівень інфляції; низька купівельна спроможність населення; зниження місткості внутрішнього ринку країни внаслідок

демографічної ситуації; недосконалість і нестабільність господарського законодавства; високий рівень податкових ставок; коливання курсів валют; девальвація національної грошової одиниці; несприятливий інвестиційний клімат; нерозвинутість фінансової інфраструктури; енергетична залежність від інших країн світу; дефіцит або відсутність власних природних ресурсів; несприятливі міжнародні угоди, рішення або дії з боку окремих іноземних держав (економічна блокада, ембарго тощо); надзвичайні ситуації та стихійні лиха; форс-мажорні обставини (військові, соціальні конфлікти тощо).

2. Загрози мікросередовища від:

- *постачальників*: зрив, неналежне виконання укладених договорів; відмова від співробітництва; низька якість сировини, комплектуючих матеріалів; високий рівень цін; неритмічність постачання;
- *конкурентів*: високий рівень конкурентної боротьби в галузі; жорстка цінова та нецінова конкуренція; застосування її недобросовісних форм, зокрема, недобросовісної реклами; переманювання цінних кадрів і клієнтів конкурентами; комерційний шпіонаж тощо;
- *споживачів*: розрив договірних відносин; відмова від відвантаженої продукції; затримка її оплати; неплатоспроможність, банкрутство дебіторів; зміна смаків та уподобань споживачів;
- *органів державної та місцевої влади*: дискримінація підприємства; надання податкових та інших пільг конкурентам та ін.;
- *банків*: високий рівень кредитних ставок; жорсткі умови надання кредитів; неналежний розвиток окремих банківських послуг.

3. Загрози внутрішнього середовища:

- *у загальній системі управління*: невизначеність місії та цілей розвитку; невідповідність їм організаційної структури; низька кваліфікація управлінського персоналу; відсутність належної мотивації працівників; нечітка або взагалі нерозроблена система відповідальності керівників і працівників; прийняття необґрунтованих господарських рішень; зосередження управління і права власності в одних руках;

- у сфері фінансового менеджменту: недосконала його організація; відсутність чи неефективність фінансового планування та контролю; неефективне управління активами та капіталом; ризикована політика фінансування; дефіцит фінансових ресурсів; незбалансованість грошових потоків; неправильна (не спрямована на розвиток) політика використання прибутку; недиверсифікована фінансова діяльність; високий рівень ризику портфеля фінансових інвестицій; зниження інвестиційної активності; зменшення рентабельності інвестиційних проектів, портфеля фінансових інвестицій; відсутність або недостатній обсяг резервних і страхових фондів;
- у виробничій підсистемі: незадовільний техніко-технологічний рівень виробництва; зношеність основних фондів; незавантаженисть виробничих потужностей; простої обладнання; високий рівень і неоптимальна структура виробничих витрат;
- у маркетинговій підсистемі: невідповідність ринковій ситуації стратегії маркетингу; нехтування маркетинговими дослідженнями; обмежена товарно-асортиментна політика; необґрунтована цінова політика; низька конкурентоспроможність продукції; відсутність або неефективність маркетингових комунікацій; неправильна збутова політика; високий рівень збутових витрат.

Загальносистемними є такі внутрішні чинники фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

1. *Час діяльності.* У розвинутих країнах приблизно 2/3 фірм припиняють свою діяльність через три роки після заснування [176, с.121]. Зрозуміло, що в разі потреби, підприємство, яке існує на ринку тривалий період часу, має більше шансів залучити додаткові фінансові ресурси.

2. *Розмір.* Великі фірми володіють значними ресурсами, мають змогу диверсифікувати свою діяльність, і є менш чутливими до впливу зовнішніх чинників.

3. *Становище на ринку.* Якщо підприємство діє в ринкових умовах, які наближаються до чистої конкуренції, то його діяльність пов'язана з вищим економічним ризиком, воно не може суттєво впливати на ціну продукції, відповідно на рівень свого прибутку. Монополіст у разі потреби може підвищити ціни.

4. *Етап життєвого циклу.* Можна стверджувати, що за інших однакових умов фінансова безпека господарської системи на стадії зародження нижча, ніж на стадії зрілості.

5. *Вид економічної діяльності.* Зрозуміло, що кожний з них характеризується неоднаковим ступенем економічного ризику, рівнем конкуренції, різною тривалістю життєвого циклу тощо. Особливості виробництва суттєво впливають на структуру капіталу суб'єктів господарювання. Є галузі, що більше потребують залученого капіталу, а його висока частка знижує фінансову незалежність.

6. *Вид продукції, що випускається.* Вид продукції, що виготовляє підприємство, визначає характер попиту на нього (стабільний, нестабільний). На певні товари споживчий попит є дещо стабільний і нееластичний (наприклад, життєво необхідні товари – хліб, ліки), тоді як на інші він суттєво коливається, залежно від доходів споживачів, демографічної ситуації та інших факторів. Отже, можна вважати, що ризик нереалізації життєво необхідної продукції, а отже, ризик неотримання прибутку мінімальний і нижчий, ніж у виробництві інших товарів. Вищий ризик у діяльності тих підприємств, які працюють на вузький сегмент ринку, випускають ексклюзивну продукцію.

7. *Рівень інноваційно-інвестиційної активності.* Вплив цього фактора на фінансову безпеку підприємства, на нашу думку, має різний характер у короткостроковому та довгостроковому періоді. У короткостроковому періоді господарюючий суб'єкт, що інвестує, нерідко залучає для цього позиковий капітал, а, отже, рівень його фінансової незалежності зменшується. З іншого боку, інвестиційна діяльність забезпечує додатковий прибуток після реалізації

інвестиційного проекту, а це підвищує його економічну та, відповідно, фінансову безпеку у довгостроковому періоді.

8. *Ефективність управління грошовими потоками.* Неправильна організація грошових потоків на підприємстві може спричинити фінансові труднощі (у разі відсутності необхідного запасу грошових коштів), збитки, пов'язані зі знеціненням грошей чи втрату потенційних прибутків (якщо на підприємстві є забагато готівки).

9. *Конкурентоспроможність продукції.* Стійке економічне, зокрема, фінансове становище фірми значною мірою залежить від того, чи буде реалізовано вироблений обсяг продукції. Зрозуміло, що високоякісна, конкурентоспроможна продукція має більше шансів бути реалізованою і принести своєму виробникові прибуток. Висока конкурентоспроможність продукції та її постійне підвищення є запорукою фінансової безпеки фірми.

10. *Географія діяльності.* Вплив цього чинника має різносторонній характер. З одного боку, підприємство, що диверсифікує свою діяльність на ринках кількох країн, диверсифікує і ризик. Адже, невдачі на одному з них компенсуються успіхами на інших. З іншого боку – оскільки зовнішнє середовище такого суб'єкта господарювання значно розширюється, то кількість загроз його діяльності багаторазово збільшується.

Отож, розглянувши теоретичні аспекти фінансової безпеки, визначимо її актуальність для вітчизняних суб'єктів господарювання, проаналізуємо головні показники їхнього фінансового стану.

Фінансовий стан вітчизняних суб'єктів господарювання за останні роки в цілому, не можна визнати задовільним (див. табл. 1. 3).

За аналізований період частка власного капіталу у балансі вітчизняних підприємств знизилася на 10 %. Причиною цього є збитковість діяльності багатьох вітчизняних суб'єктів господарювання та нераціональне використання прибутку успішної працюючих. Слід зауважити, що українське законодавство не стимулює до нарощування власного капіталу за рахунок нерозподіленого прибутку. Досвід іноземних держав, показує, що пільгове оподаткування

тезаврованого прибутку може стати дієвим засобом впливу на його частку у пасивах підприємства (наприклад у ФРН у 1989-1991 рр. ставка оподаткування нерозподіленого прибутку була на 3-8 % нижча, ніж розподіленого) [204, с. 15].

Таблиця 1. 3

Показники фінансового стану підприємств України за 2000 - 2006 рр.

(на кінець року)

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Коефіцієнт автономії	0,54	0,52	0,49	0,48	0,46	0,46	0,44
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,58	0,57	0,54	0,54	0,53	0,55	0,55
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	8,6	9,9	9,6	10,0	10,6	17,0	20,5
Власний оборотний капітал, млрд грн.	-29,0	-37,5	-48,1	-59,0	-76,8	-97,2	-97,9
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,10	-0,10	-0,11	-0,12	-0,12	-0,14	-0,11
Коефіцієнт загальної платоспроможності	0,94	1,05	1,04	1,05	1,07	1,12	1,16
Звичайна рентабельність активів, %	1,8	2,3	1,6	2,0	3,8	4,7	4,28
Звичайна рентабельність власного капіталу, %	3,3	4,3	3,2	4,0	8,2	10,2	9,53

Джерело: Власні розрахунки за даними [232], [233], [234], [235], [236], [237].

Проблемою є навіть не стільки зниження частки власного капіталу у його загальному обсязі, скільки нестача або відсутність власних оборотних коштів. Тобто, власного капіталу вітчизняним суб'єктам господарювання не вистачає навіть на покриття необоротних активів, про що свідчать від'ємні значення показника наявності власних оборотних коштів в абсолютному вираженні та коефіцієнта забезпечення ними. Так зване золоте правило фінансування вимагає, щоб довгострокові активи були більшими за такі самі пасиви.

В умовах нестачі власного капіталу вітчизняні суб'єкти господарювання фінансують свої потреби, фактично, за рахунок позичених коштів. Варто зауважити, що використання зовнішніх джерел фінансування доцільне і вигідне для тих підприємств, які не мають проблем із власним оборотним капіталом, оскільки це розширює можливості для розвитку і забезпечує приріст фінансової рентабельності. Мінусом використання залученого капіталу є зниження фінансової незалежності господарюючого суб'єкта, загроза втрати ним платоспроможності. Вважається, що довгострокові зобов'язання у структурі залученого капіталу пов'язані з меншим ризиком для підприємства. Тому зростання їхньої частки у позичених коштах підприємств України за аналізований період можна оцінити позитивно. Однак, на нашу думку, вона все ж є досить незначна, низьким є і коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності.

Невисокою є рентабельність активів і власного капіталу вітчизняних суб'єктів господарювання. Зазначимо, що порівняно з 2000 р., у 2005-2006 рр. ці показники зросли відповідно у 2 – 3 рази.

Рівень фінансової безпеки українських підприємств різних видів економічної діяльності суттєво відрізняється (додаток Д).

Найменше фінансово незалежні підприємства торгівлі. Частка власного капіталу у структурі їхніх пасивів за період з 2000-2006 рр. коливалася від 9 до 14 %. Найбільше фінансово незалежні в кінці 2000 р. були сільськогосподарські підприємства, а 2006 р. – підприємства транспорту та зв'язку. У залученому капіталі господарюючих суб'єктів цих видів економічної діяльності частка довгострокових кредитів також вища, ніж у інших. Практично підприємствам всіх сфер економіки (за винятком фінансової діяльності) не вистачає власного капіталу для фінансування своїх необоротних активів.

Отже, проаналізувавши фінансові показники діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання, можна зробити такі висновки. По-перше, можна стверджувати, що в цілому рівень їхньої фінансової безпеки на сьогодні невисокий. По-друге, суб'єкти господарювання різних видів економічної

діяльності характеризуються неоднаковим рівнем фінансової безпеки. По-третє, враховуючи специфіку видів економічної діяльності, для підприємств кожної з них критерії фінансової безпеки повинні бути різними.

На нашу думку, головними чинниками та загрозами, які визначають рівень фінансової безпеки вітчизняних підприємств сьогодні, є:

1. *Високий рівень податків.* ПДВ, нарахування на фонд оплати праці, відрахування на соціальні заходи суттєво підвищують ціну продукції вітчизняних підприємств та утруднюють її реалізацію.

2. *Недоступність кредитних ресурсів.* Незважаючи на позитивну тенденцію до зниження кредитних ставок в Україні (за 2000-2006 р. з 37,3 до 15,4 %), і як наслідок, зростання обсягів банківського кредитування (вимоги вітчизняних банків за наданими кредитами збільшились за цей самий період у 12,5 разів), вони все ж залишаються надто високими. Для порівняння: у США одна з головних відсоткових ставок (праймрейт) у 2000 р. була на рівні 9,3 %, а у 2001 – 6,9 % [143, с.47].

Крім того, існує також проблема нерівномірного розподілу кредитних ресурсів, наприклад, у 2006 р. із загального обсягу кредитів, наданих комерційними банками України, 39,1 % припадало на м. Київ. Понад половину кредитів (59,5 %) у цьому році отримали разом м. Київ, Дніпропетровська (12,4 %) та Донецька області (7,9 %). Якщо до цього додати Одеську (5,9 %) і Харківську (4,6 %) області – то матимемо 70 % усіх кредитних ресурсів.

3. *Низька купівельна спроможність населення.* Якщо протягом 1997 - 1999 р. витрати на оплату праці на підприємствах України становили 13,2 - 13,9 % у структурі витрат на виробництво продукції [90, с. 159], то у 2006 р. за даними Держкомстату – 6,0 %, а разом з відрахуваннями на соціальні заходи – 8,1 % [274]. Протягом 2000-2006 рр. реальні доходи громадян України щорічно зростали (у тім числі і основний їх вид – заробітна плата), причому в останні роки – на 19-20 % (додаток Е). Все ж вони залишаються надто низькими, щоб забезпечити достатній споживчий попит. У 2006 р. середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників в Україні

становила 1041 грн., у тім числі у промисловості - 1212 грн. [237], що у перерахунку на дол. США за офіційним на той час курсом НБУ становила 206 та 240 дол. США відповідно.

У результаті більшість населення та домогосподарств у країні мають середньодушові грошові витрати, нижчі за прожитковий мінімум (додток Е).

Низький рівень доходів громадян є причиною того, що значна їхня частка витрачається на життєво необхідні потреби. Протягом 2000- 2006 рр. у структурі споживчих витрат домогосподарств України близько 53 - 65 % припадало на продовольство. Якщо до цієї частки додати ще і сплату комунальних платежів (їхні тарифи ще й останнім часом відчутно подорожчали), то на купівлю непродовольчих товарів практично нічого не залишається, що ставить в несприятливе становище для економічного розвитку інші галузі промисловості.

4. Специфіка функціонування фондового ринку в країні.

Спеціалісти ФДМУ у 2005 р. констатували, що фондовий ринок в Україні слаборозвинутий. Переважна більшість операцій з цінними паперами непрозора, високі темпи зростання спекулятивних операцій [165].

5. Платоспроможність підприємств-партнерів. У зв'язку зі збитковістю значної частки вітчизняних суб'єктів господарювання чимало з них мають проблеми з платоспроможністю. Внаслідок чого зростають обсяги дебіторської та кредиторської заборгованості вітчизняних підприємств, простроченої дебіторської заборгованості. Найбільша частка дебіторської заборгованості припадає на розрахунки за товари, роботи, послуги.

Найактуальніші внутрішні загрози фінансовій безпеці вітчизняних підприємств такі.

1. Агресивна позикова політика вітчизняних підприємств. Вона передбачає, що необоротні активи і лише незначна частка оборотних активів підприємства фінансуються за допомогою власних коштів і довгострокових позик. В загальній сумі усіх пасивів переважають короткострокові кредити. Тоді, вартість капіталу мінімальна, але ризик пов'язаний з ліквідністю високий.

Якщо проаналізувати баланси підприємств України всіх видів економічної діяльності за 2000-2006 рр., то можна зробити висновок про використання ними агресивного підходу до фінансування своїх активів (додаток Ж). За період 2000-2003 рр. за рахунок власного та залученого на довгостроковій основі капіталу покривалося до 1 % оборотних активів (у 2002 р. вони фінансувалися виключно поточними зобов'язаннями). Короткострокові залучені джерела фінансування перевищували довгострокові у 8-10 разів. Ці показники значно покращилися у 2004-2006 рр. У 2006 р. частка оборотних активів, що фінансувалася за рахунок власного та довгострокового залученого капіталу, зросла до 9,2 %, а короткострокові зобов'язання перевищили довгострокові у 3,6 разів. Однак це ситуацію не змінило, позикова політика українських підприємств залишається вкрай агресивною, що негативно впливає на їхню фінансову безпеку.

2. Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств. Інновації здійснюються мізерною часткою українських промислових підприємств, яка останніми роками зменшується (додаток З). За нашими розрахунками протягом 2001-2006 рр. лише 1,5 - 3 % з них здійснювали інновації.

3. Зношеність основних фондів. За статистичними даними половина використовуваних в економіці України основних фондів були зношені.

4. Висока енерго- та матеріаломісткість продукції.

Отже, аналіз фінансового стану вітчизняних суб'єктів господарювання в цілому в економіці України свідчить про актуальність управління їхньою фінансовою безпекою. Відрадно, що у Стратегії національної економічної безпеки говориться, що заходи економічної політики держави треба спрямувати на зміцнення фінансового стану суб'єктів господарювання, забезпечення їхньої націленості на збільшення рентабельності та капіталізації. Інакше кажучи, за державою закріплюється функція регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

1.3. Концептуальні основи управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва

Досягнення належного рівня фінансової безпеки передбачає формування та функціонування відповідної системи управління.

Під управлінням фінансовою безпекою агропромислового виробництва доцільно розуміти вплив державних інститутів через відповідні методи на фінансовий стан і фінансові результати суб'єктів господарювання агропромислового виробництва, а також господарське управління фінансовою безпекою на рівні його окремих господарюючих суб'єктів.

Систему державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання агропромислового виробництва зображено на рис.1.4.

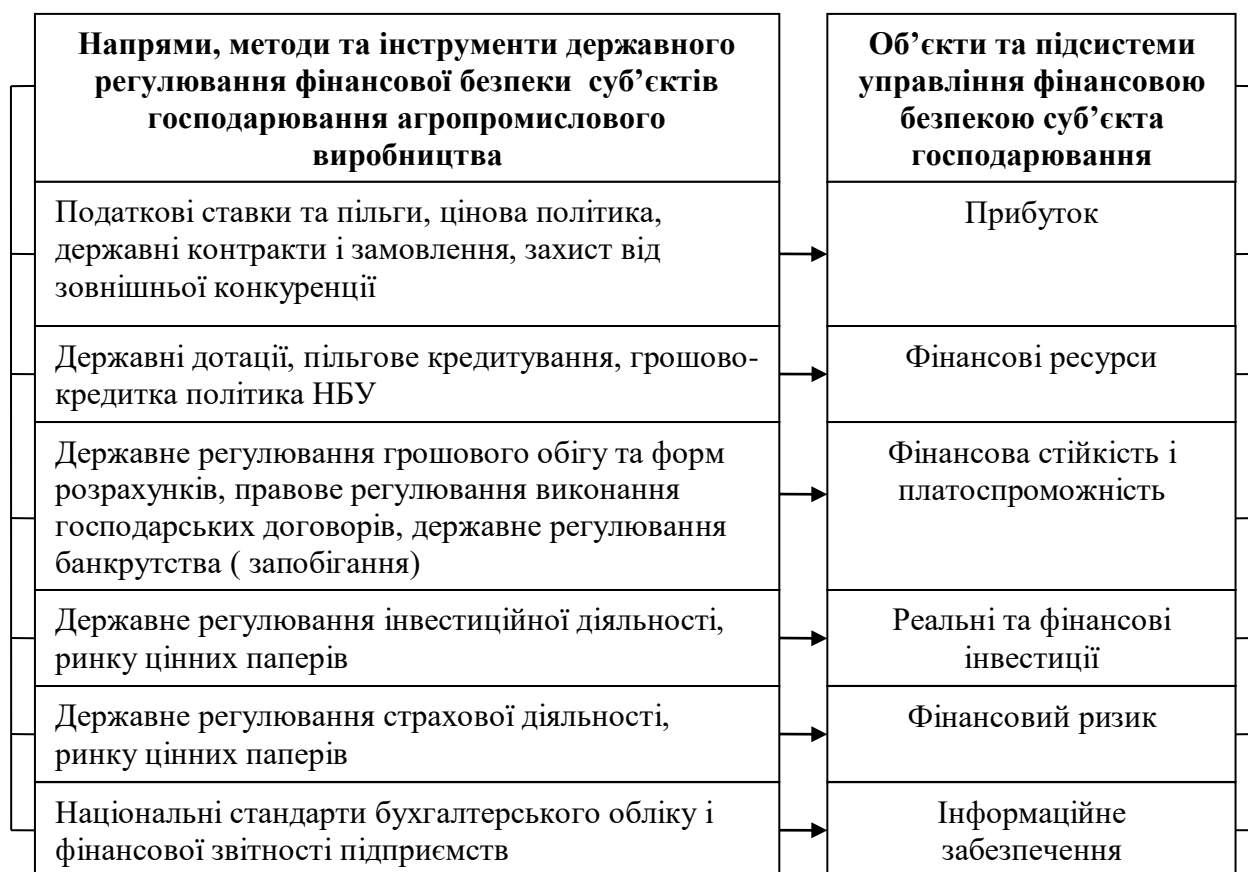

Рис. 1.4. Система державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання агропромислового виробництва

З'ясуємо зміст управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання.

У ґрунтовній монографії з питань управління фінансовою безпекою підприємства проф. І. Бланк визначив його як систему принципів і методів розроблення і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з забезпеченням захисту його пріоритетних фінансових інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз [47, с. 74]. Критично аналізуючи це визначення, можна зробити висновок, що під управлінням автор розуміє передусім методологічні основи прийняття управлінських рішень, тому воно, на нашу думку, є неповним, позаяк не відображає усієї складності і багатоаспектності поняття „управління”.

Для того, щоб повніше зрозуміти зміст поняття „управління фінансовою безпекою”, спочатку з'ясуємо визначення самого поняття „управління”.

Вважаємо, що досить вдало основні підходи до визначення цього поняття визначила проф. Г. Одінцева. Відповідно до її групування визначень терміна „управління” існують такі підходи до розуміння його суті:

- загальний – який розглядає управління як науку і мистецтво, організацію діяльності відповідно до вимог її об'єктивних законів;
- функціональний – що розглядає управління як набір певних функцій: планування, організація, мотивація, контроль;
- процесуальний – згідно з яким, управління – процес діяльності, прийняття і реалізації управлінських рішень;
- суб'єктно-об'єктний – цілеспрямований вплив суб'єкта управління на його об'єкт, який здійснюється для досягнення певної мети [83, с.8-9].

Спробуємо, застосовуючи основні названі підходи до визначення поняття „управління”, з'ясувати, що таке управління фінансовою безпекою господарюючого суб'єкта.

Спочатку розглянемо управління фінансовою безпекою як вплив певного суб'єкта (чи суб'єктів) на відповідний об'єкт з метою досягнення визначених мети та цілей управління або стану об'єкта управлінського впливу.

I. Бланк виділив три головні групи суб'єктів управління фінансовою безпекою підприємства:

- власник підприємства, який самостійно виконує функції управління фінансовою безпекою головно на малих підприємствах з невеликим обсягом фінансової діяльності;
- фінансовий менеджер широкого профілю, що загалом керує фінансовою діяльністю підприємства, виконує практично всі функції управління фінансовою безпекою;
- функціональний фінансовий менеджер, вузький спеціаліст, який виконує спеціалізовані функції управління фінансовою безпекою.

У практиці господарювання вітчизняних підприємств нерідко суб'єктами управління фінансовою безпекою також є головний економіст і (або) бухгалтер підприємства, оскільки самостійного підрозділу чи спеціалістів з питань управління фінансовою діяльністю, фінансової стабільності у них немає. Виконання функцій фінансового менеджера й економіста чи бухгалтера однією особою можна виправдати на невеликих підприємствах з незначними обсягами господарської діяльності. В інших випадках це свідчить про те, що вітчизняні власники та керівники господарюючих суб'єктів ще не до кінця усвідомили важливість управління фінансовою безпекою підприємства, особливо в сучасних умовах.

Загальним об'єктом управління фінансовою безпекою підприємства I. Бланк називає його фінансову діяльність у цілому, а конкретними об'єктами, залежно від сформульованого завдання, вважає: прибуток, джерела формування фінансових ресурсів, структуру капіталу, активів і грошових потоків, реальні та фінансові інвестиції, фінансові ринки, фінансові інновації, фінансову кризу підприємства [47, с. 86, 91-92]. Вважаємо, що до об'єктів управління фінансовою безпекою підприємства треба додати компоненти (чинники) його внутрішнього середовища та підконтрольні йому чинники зовнішнього середовища. Якщо це можливо, то підприємство ліквідує, нейтралізує чи

мінімізує загрози фінансовій безпеці шляхом впливу на складники свого внутрішнього та зовнішнього середовища.

Такий підхід до виділення об'єктів управління фінансовою безпекою відповідає положенню про те, що її можна забезпечити досягненням високої фінансової стійкості підприємства (що є певним гарантом фінансової стабільності навіть при реалізації невідвернених загроз), з іншого боку, шляхом уникнення, ліквідації, нейтралізації або мінімізації негативних наслідків загроз фінансовій безпеці за допомогою впливу на певні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства або адаптації до їхніх змін.

Зауважимо, що деякі дослідники, зокрема А. Козаченко, В. Пономарьов, А. Ляшенко, як спосіб забезпечення економічної безпеки підприємства називають тільки його адаптацію до змін зовнішнього середовища [109, с. 179]. Справді, чинники зовнішнього макросередовища підприємства невідконтрольні йому, тому воно до них змушене тільки пристосовуватися. На чинники свого зовнішнього мікросередовища підприємство може впливати або змінювати його складові. Наприклад, у разі незадовільної роботи постачальників, недоотримання ними визначених у договорах термінів поставки, необгрунтованого підняття цін, можна звернутися до інших фірм-постачальників. Якщо існує загроза падіння споживчого попиту на продукцію, то за допомогою різноманітних маркетингових методів можна її нейтралізувати. Можливість підприємства впливати і навіть контролювати деякі фактори свого зовнішнього середовища визнають американські та російські вченими [249, с. 80].

Вплив будь-якого суб'єкта на об'єкт управління відбувається з метою приведення його в бажаний стан, досягнення визначеної цілі (мети) управління.

Головною метою управління фінансовою безпекою підприємства І. Бланк вважає фінансове забезпечення стійкого розвитку у довгостроковому періоді, а трьома головними завданнями – визначення системи пріоритетних фінансових інтересів, які потребують захисту в процесі фінансового розвитку підприємства, ідентифікація і прогнозування зовнішніх та внутрішніх загроз

їхньої реалізації, забезпечення ефективної нейтралізації загроз фінансовим інтересам підприємства [47, с. 84]. Вважаємо, що таке розуміння головної мети управління фінансовою безпекою досить загальне, широке. На нашу думку, головна мета управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання – це досягнення високої фінансової стійкості підприємства та захист його фінансового стану та інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Отже, за суб'єктно-об'єктним підходом управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання можна визначити як цілеспрямований вплив власника, фінансових менеджерів, інших посадових осіб, наділених відповідними повноваженнями, на фінансову систему, внутрішнє та безпосереднє зовнішнє оточення, щоб досягнути високу фінансову стійкість та захистити його фінансовий стан і фінансові інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз для забезпечення довготривалого стабільного розвитку.

Звичайно, як і будь-яке управління, управління фінансовою безпекою повинно здійснюватися за певними правилами, тобто принципами, та на підставі відповідних методів управління.

І. Бланк визначив такі його основні принципи: системність побудови; інтегрованість із загальною системою фінансового менеджменту; орієнтація на стратегічні цілі його фінансового розвитку; комплексний характер управлінських рішень; висока динамічність управління; варіативність підходів до розробки окремих управлінських рішень; адекватність реагування на окремі загрози фінансовим інтересам; адаптивність сформованої системи фінансової безпеки; ефективність управлінських рішень, що приймаються; законність управлінських рішень [47, с. 79-83].

Принципи управління фінансовою безпекою підприємства визначила також К. Горячева: первинність господарського законодавства; застосування програмно-цільового управління; обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії; інтегрованість підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства з загальною системою фінансового менеджменту; забезпечення збалансованості фінансових

інтересів підприємства, окремих його підрозділів і персоналу; взаємна матеріальна відповідальність персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки підприємства; необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз; відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії; координація реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки на підприємстві; необхідність і своєчасність удосконалення в разі потреби системи фінансової безпеки підприємства; наявність зворотного зв'язку; необхідність організаційного і методичного оформлення підсистеми фінансової безпеки; мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства [74].

На нашу думку, автор помилково зачисляє до принципів управління фінансовою безпекою деякі функції управління (наприклад, координація реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, ми вважаємо, швидше функцією, а не принципом управління). Принцип неперервності постійного моніторингу реальних і потенційних загроз, на нашу погляд, ліпше було б сформулювати як принцип неперервності моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства з метою своєчасного виявлення загроз. Адже виявляємо ми загрози, а спостерігаємо за середовищем, в якому вони можуть виникнути. Якщо моніторинг неперервний, то це означає, що він і постійний. Також не можна погодитися з останнім у названому переліку принципом управління – мінімізацією витрат на забезпечення фінансової безпеки. Витрати на управління фінансовою безпекою повинні бути не мінімальними, а виправданими, тобто меншими за економічний ефект від його здійснення.

Здебільшого, суть названих К. Горячевою та І. Бланком принципів управління фінансовою безпекою збігається, щоправда з різницею у формулюванні. Принципи управління фінансовою безпекою І. Бланка сформульовані грамотніше та лаконічніше, однак їхньому переліку бракує принципів постійності, неперервності управління фінансовою безпекою та відповідальності персоналу і керівництва за стан фінансової безпеки

підприємства, визначених К. Горячовою. Обидва дослідники, визнаючи необхідність інтегрованості управління фінансовою безпекою із загальною системою фінансового менеджменту, забувають, що воно є також частиною управління економічною безпекою підприємства, а отже, повинно бути інтегроване і ним.

Узагальнюючи ці дослідження, а також на підставі власного розуміння, можна сформулювати такі принципи управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання: системність побудови; інтегрованість із загальною системою фінансового менеджменту; інтегрованість із системою управління його економічною безпекою; спрямованість на стратегічні цілі фінансово-економічного розвитку; комплексний характер управлінських рішень; динамічність і гнучкість управління; варіативність підходів до розробки окремих управлінських рішень; принцип неперервності моніторингу його зовнішнього та внутрішнього середовища; адекватність реагування на окремі загрози фінансовим інтересам; адаптивність сформованої системи фінансової безпеки; ефективність управлінських рішень; законність управлінських рішень; стимулювання та відповідальність персоналу і керівництва за її стан.

І. Бланк вважає, що система методів управління фінансовою безпекою складається з таких основних способів і прийомів: метод техніко-економічних розрахунків; балансовий метод; економіко-статистичні методи; експертні методи (методи експертних оцінок); методи дисконтування та нарощування вартості; методи амортизації активів; інші фінансові методи [47, с. 103] .

Усі з названих методів є суто економічними. На нашу думку, в управлінні фінансовою безпекою господарських систем, як і в будь-якому іншому, можна застосовувати і адміністративні, і психологічні методи управління.

Визначивши головні принципи та методи управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання, проаналізуємо його основні *функції*.

1. Організація управління фінансовою безпекою.

Виконання цієї функції передбачає: формування організаційної схеми управління фінансовою безпекою, встановлення центрів відповідальності за

виконання його завдань; визначення прав, обов'язків, відповідальності керівників та працівників окремих структурних підрозділів за рівень фінансової безпеки; організація його моніторингу.

2. Аналіз рівня фінансової безпеки.

Ревізування цієї функції управління фінансовою безпекою передбачає аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкта господарювання з метою виявлення загроз його фінансовій безпеці, оцінку загроз за ймовірністю їхньої реалізації, можливими наслідками, а також розрахунок і оцінку головних показників-індикаторів рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

3. Планування комплексу заходів для забезпечення фінансової безпеки.

На підставі проведеного аналізу рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання відбувається стратегічне, поточне (тактичне), оперативне планування його фінансової безпеки. Результатом стратегічного планування повинна бути стратегія забезпечення фінансової безпеки. Поточне планування охоплює розроблення поточних фінансових планів, оперативне – короткострокових.

4. Мотивація прийняття ефективних управлінських рішень з забезпечення фінансової безпеки та їхньої належної реалізації.

Ця функція передбачає побудову системи стимулювання і штрафних санкцій для фінансових менеджерів та інших суб'єктів управління фінансовою безпекою та окремих виконавців прийнятих рішень за досягнення чи недосягнення відповідних цілей управління, нормативних показників фінансової безпеки, виконання чи невиконання планових завдань.

5. Контроль за реалізацією прийнятих управлінських рішень у сфері фінансової безпеки.

Виконання цієї функції управління передбачає попередній, поточний і заключний контроль за ходом реалізації рішень у сфері фінансової безпеки підприємства, і охоплює, зокрема, вибір контрольних показників, виявлення розмірів відхилень по кожному з них та з'ясування їхніх причин, прийняття рішень про ліквідацію встановлених відхилень.

Згідно з процесним підходом до управління воно є не просто набором певних функцій, а поетапним процесом їхнього виконання.

На наш погляд, безперервний процес управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання у спрощеному вигляді можна зобразити так (див. рис. 1. 5).

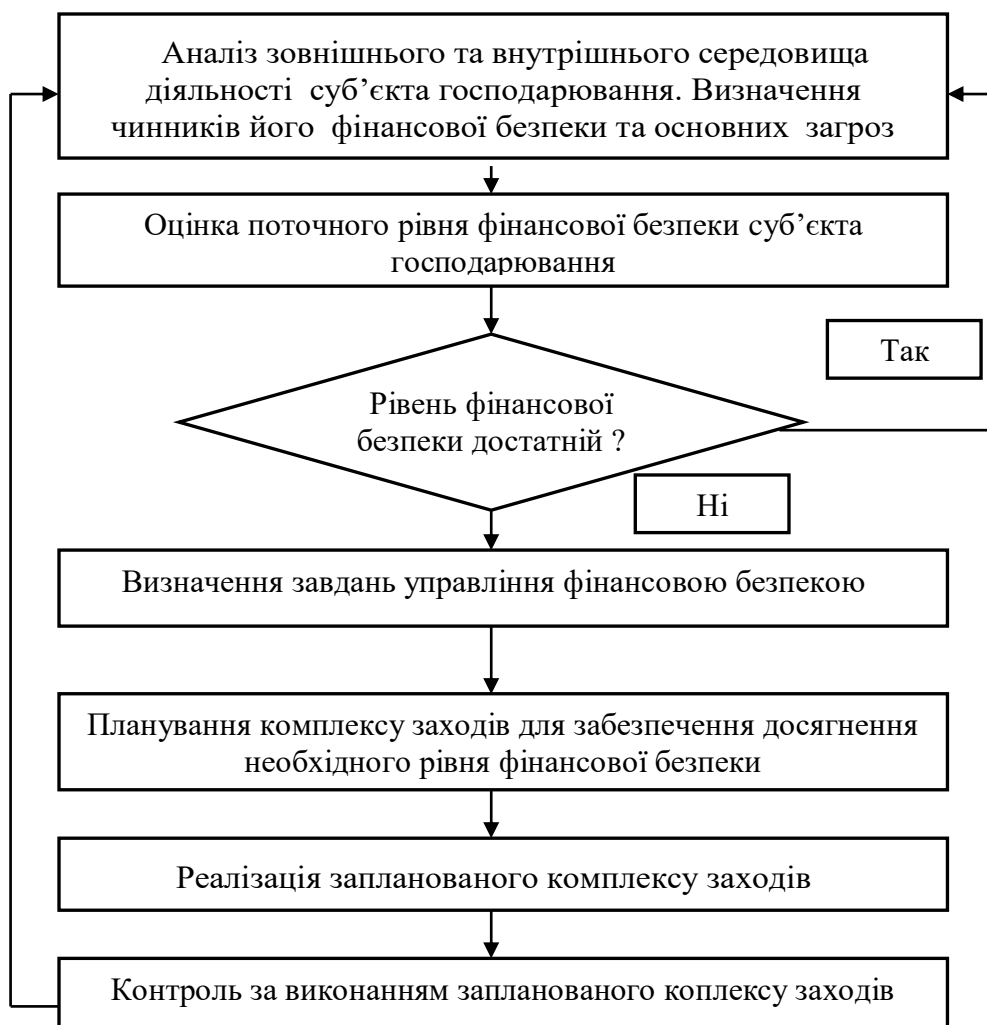

Рис. 1. 5. Процес управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання

Як вже зазначалося, фінансову безпеку господарських структур можна забезпечити двома шляхами: досягненням високої фінансової стійкості підприємства до зовнішніх і внутрішніх загроз, з іншого боку – створенням відповідної системи захисту від них. Тому управління фінансовою безпекою

суб'єкта господарювання можна розглядати як комплекс управлінських дій, які забезпечують досягнення його фінансової стійкості та захищеності його фінансового стану та фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз (рис. 1. 6).

Рис. 1. 6. Зміст управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання

Як бачимо, управління фінансовою стійкістю господарюючого суб'єкта охоплює всі дії з боку управлінської підсистеми, спрямовані на досягнення його прибутковості в цілому, та високої фінансової рентабельності зокрема, забезпечення формування необхідного обсягу фінансових ресурсів, забезпечення достатнього рівня фінансової незалежності та платоспроможності, а також інвестиційної активності.

Головне завдання управління прибутковістю – забезпечити прибутковість операційної діяльності суб'єкта господарювання, досягнути високої рентабельності активів, власного капіталу (фінансової рентабельності).

Застосовують такі механізми управління прибутком від операційної діяльності: система „взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації та прибутку”, механізм операційного лівериджу. Для управління фінансовою рентабельністю господарюючого суб'єкта використовують механізм фінансового лівериджу.

Управління формуванням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання спрямоване на його забезпечення необхідними обсягами фінансових ресурсів і охоплює визначення потреби у власних фінансових ресурсах; оптимізацію розподілу його прибутку; формування дивідендної політики; вибір джерел зовнішнього фінансування; залучення позикових ресурсів.

Управління фінансовою незалежністю та платоспроможністю суб'єкта господарювання забезпечується оптимізацією структури його капіталу та активів, нормуванням оборотних активів, залишків грошових коштів, збалансуванням і синхронізацією грошових потоків.

Управління інвестуванням повинно забезпечувати приріст чистого прибутку за рахунок доходів від інвестиційної діяльності, що зумовлює: формування інвестиційної політики суб'єкта господарювання; визначення необхідного обсягу реальних інвестицій для забезпечення реалізації стратегії його розвитку; розробку програми реальних і фінансових інвестицій, забезпечення їхньої ефективності; вибір інструментів фінансових інвестицій, оцінка їхньої вартості, формування та оптимізацію портфеля фінансових інвестицій; нейтралізацію фінансових ризиків, пов'язаних з інвестуванням.

Оскільки поняття загрози є подібне за значенням до поняття ризику, або є навіть джерелом його виникнення, то методи нейтралізації фінансових ризиків, по суті – це методи нейтралізації загроз його фінансовій безпеці або методи управління захищеністю суб'єкта господарювання від зовнішніх і внутрішніх загроз його фінансовій безпеці. Головні з них такі: уникнення загрози, ліквідація загрози, мінімізація негативних наслідків реалізації загрози, компенсація заподіяних збитків за рахунок резервних фондів, страхування ризику реалізації загроз зовнішніми організаціями.

Уникнути загрози можна за рахунок відмови від проведення надто

ризикованих фінансових операцій; зміни тих елементів безпосереднього зовнішнього середовища підприємства, які є джерелом загрози (наприклад, зміна партнерів, з боку яких є небезпека зриву договірних зобов'язань); використання консервативного типу фінансування активів (за рахунок власного капіталу та довгострокових зобов'язань) тощо.

Під ліквідацією загрози треба розуміти переведення чинників внутрішнього або підконтрольного підприємству зовнішнього середовища у такий стан, який не створює небезпеки для його фінансового стану та інтересів.

Мінімізувати ймовірність реалізації загрози можна шляхом передбачення відповідних умов у договорах; отримання гарантій їхнього виконання від контрагентів; диверсифікації фінансової діяльності підприємства, портфеля цінних паперів (вибираючи кілька інструментів для фінансових інвестицій), валютного портфеля підприємства (за рахунок вибору для проведення зовнішньоекономічних операцій кількох видів валют), депозитного портфеля (за рахунок розміщення великих сум тимчасово вільних коштів на депозитне зберігання у кількох банках при збереженні умов їхнього розміщення).

Мінімізувати ризик реалізації загрози можна також за рахунок встановлення відповідних фінансових нормативів, наприклад:

- мінімальної частки високоліквідних активів у складі майна підприємства;
- граничного розміру частки позикових коштів у пасивах підприємства;
- максимального розміру депозитного вкладу, розміщеного в одному банку;
- граничного розміру коштів, вкладених у один вид цінних паперів тощо.

Не всі загрози фінансовій безпеці суб'єкта господарювання з боку його зовнішнього та внутрішнього середовища можна передбачити і нейтралізувати, навіть за наявності ефективної системи управління нею. Адже завжди можливі

непередбачувані, непрогнозовані ситуації. Одним з методів управління захищеністю підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз його фінансовій безпеці є створення відповідних резервних фондів, за рахунок яких можна в разі чого компенсувати збитки, завдані негативними подіями. Звичайно, компенсувати збитки, завдані наслідками негативного впливу зовнішнього чи внутрішнього середовища на діяльність підприємства, можна і за рахунок його поточних витрат. Для того, щоб не порушувалася його нормальна робота, треба резервувати частину фінансових ресурсів для особливих випадків. Законодавство багатьох країн (в тім числі і України) вимагає обов'язкового формування господарськими товариствами різних форм за рахунок власних доходів спеціальних резервних фондів.

Крім створення резервного фонду, відповідно до вимог чинного національного законодавства та Статуту підприємства доцільно: формувати цільові резервні фонди; резервувати частину коштів у процесі розробки фінансових планів; використовувати нерозподілений прибуток як резерв для ліквідації негативних наслідків реалізації окремих загроз фінансовій безпеці підприємства.

Якщо ймовірність реалізації загрози фінансовій безпеці суб'єкта господарювання або її наслідки значні; якщо потенційна загроза є з боку невідконтрольних підприємству чинників його зовнішнього середовища, то воно може вдатися до послуг відповідних страхових організацій.

Отже, з'ясувавши суть та головні завдання управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання, вважаємо, що можна виділити такі його складові: управління фінансовою безпекою операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Як відомо, суть операційної діяльності господарюючого суб'єкта полягає у виробництві продукції та її реалізації. Відповідно головними завданням управління фінансовою безпекою операційної діяльності буде забезпечення її прибутковості, що передбачає планування, аналіз і контроль витрат,

формування цінової політики, забезпечення своєчасної оплати продукції та інкасації дебіторської заборгованості.

Інвестиційна діяльність пов'язана з реалізацією, створенням і придбанням необоротних активів, купівлею-продажем цінних паперів. Тому управління фінансовою безпекою при її здійсненні буде охоплювати управління реальними та фінансовими інвестиціями суб'єкта господарювання (аналіз ефективності інвестиційних проектів, терміну їхньої окупності, оцінку доходності фінансових активів, формування оптимального з погляду ризику та доходності портфеля цінних паперів).

Фінансова діяльність господарюючого суб'єкта пов'язана зі змінами у його зобов'язаннях і власному капіталі. До неї належить одержання довгострокових і короткострокових кредитів та позик, продаж та купівля власних акцій, виплата дивідендів і відсотків. Головним завданням управління фінансовою безпекою буде забезпечення оптимальної з погляду рентабельності, ризику та платоспроможності структури капіталу підприємства.

Основні цілі і завдання управління фінансовою безпекою змінюються залежно від того, на якому етапі розвитку або життєвого циклу перебуває суб'єкт господарювання. В теорії менеджменту під „життєвим циклом підприємства” розуміють сукупність стадій, які проходить підприємство в перебігу своєї життєдіяльності від створення до ліквідації. Кожна з них характеризується певною системою стратегічних цілей і завдань, особливостями формування ресурсного потенціалу, досягнутими результатами функціонування. На кожній стадії життєвого циклу на перший план будуть виступати різні функції, напрями управління його фінансовою безпекою (див. рис. 1. 7).

На стадії народження, коли суб'єкт господарювання тільки виходить на ринок, обсяги його продажів здебільшого невеликі, а фінансовий результат діяльності може бути ще негативним. Тому головними завданням управління його фінансовою безпекою на цьому етапі буде спочаку досягнення безбитковості діяльності (критичної точки виробництва), а потім забезпечення

одержання чистого прибутку від операційної діяльності. На цьому етапі також формується капітал суб'єкта господарювання, тому треба, вибрати схему фінансування, визначити конкретні джерела формування капіталу.

Стадія життєвого циклу	Характеристика стадії	Головні завдання управління фінансовою безпекою
<i>Народження</i>	Невисокі обсяги продажу Низька рентабельність операційної діяльності Великі витрати на стимулювання збуту, рекламу тощо	Досягнення критичної точки виробництва Забезпечення прибутковості операційної діяльності Формування необхідного для розвитку підприємства обсягу фінансових ресурсів
<i>Зростання</i>	Швидке зростання обсягів продажу Зростання прибутковості операційної діяльності Потреба у додаткових коштах для розширення виробничих потужностей, інших інвестицій	Забезпечення зростання прибутковості операційної діяльності Оптимізація використання прибутку підприємства Вибір дивідендної політики Залучення позикових коштів Розрахунок необхідного обсягу реальних інвестицій, формування програми реального інвестування
<i>Зрілість</i>	Сповільнене зростання обсягів продажу Зниження рентабельності Наявність тимчасово вільних грошових коштів	Підтримка прибутковості на запланованому рівні Оптимізація структури капіталу Формування портфеля фінансових інвестицій
<i>Спад</i>	Зменшення обсягів продажу Зниження прибутковості операційної діяльності	Підтримка або відновлення платоспроможності Підтримка прибутковості або безбитковості діяльності Розробка програми реальних інвестицій для виходу з кризи

Рис. 1.7. Головні завдання управління фінансовою безпекою господарюючого суб'єкта залежно від стадії його життєвого циклу

На стадії зростання обсяги продажу зростають, суб'єкт господарювання починає отримувати чистий прибуток від операційної діяльності, який намагається максимізувати. Може виникнути потреба у розширенні виробничих потужностей, модифікації товару, а все це потребує інвестицій. Важливо оптимізувати використання отримуваного прибутку. Якщо на стадії зародження, підприємство змушене орієнтуватися лише на власний капітал

(оскільки новостворений суб'єкт господарювання зазвичай не є кредитоспроможним), то на стадії зростання, демонструючи швидкі темпи росту, воно потребує додаткових фінансових ресурсів, які вже може залучити з зовнішніх джерел. Отже, серед головних завдань управління фінансовою безпекою господарюючого суб'єкта на цьому етапі є оптимізація розподілу прибутку; вибір дивідендної політики; залучення потрібного обсягу позикового капіталу; вибір напрямів і визначення необхідного обсягу реального інвестування для забезпечення розвитку підприємства.

На стадії зрілості обсяги продажу досягають максимуму. Щоб забезпечити зростання прибутковості операційної діяльності, суб'єкт господарювання вимушений шукати шляхи оптимізації витрат виробництва. На цій стадії з'являються тимчасово вільні кошти, тому господарюючий суб'єкт може здійснювати фінансові інвестиції. Якщо на стадії зростання він був вимушений вдатися до агресивної політики фінансування, то на стадії зрілості, воно може оптимізувати структуру свого капіталу шляхом збільшення власних коштів за рахунок нерозподіленого прибутку і забезпечити собі фінансову незалежність. Якщо підприємство фінансувалося тільки (або в основному) за рахунок власних джерел, то воно навпаки може залучати кредити та позики і домагатися збільшення фінансової рентабельності (яка вже починала знижуватися). Отже, управління фінансовою безпекою підприємства на цьому етапі розвитку буде спрямоване найперше на: підтримку його прибутковості на запланованому рівні, оптимізацію структури капіталу, формування оптимального з погляду вартості, доходності та ризику портфеля фінансових інвестицій.

На стадії спаду обсяги продажу знижуються, прибутки також, отож можуть виникнути труднощі з платоспроможністю. Щоб підтримувати мінімальний рівень прибутковості, господарюючому суб'єкту треба знижувати собівартість продукції, накладні (позавиробничі, збутові) витрати. Можливим виходом є пошук шляхів модифікації продукції, розроблення нових її видів, освоєння інших ринків збуту, що потребує відповідних інвестицій. На цій стадії

головними завданнями управління фінансовою безпекою підприємства можуть бути: відновлення або підтримка його платоспроможності, забезпечення мінімального рівня прибутковості або беззбитковості діяльності, пошук внутрішніх резервів фінансових ресурсів, оцінка можливості залучення коштів для нових бізнес-проектів, розробка програми реальних інвестицій й освоєння нових видів продукції тощо.

Загалом, більшість галузей економіки також проходять стадії народження, зростання, зрілості та старіння (занепаду) [249, с. 291]. Головні завдання управління фінансовою безпекою підприємства будуть також змінюватися, залежно від того, в галузі якого відносного віку воно діє. Наприклад, на стадії народження в галузі існує ще небагато конкурентів. Підприємство, запропонувавши новий товар на ринок, несе великі витрати на формування попиту на нього і його збут. Першочерговим для нього на цьому етапі є реалізація товару і досягнення беззбитковості діяльності. Тому управління його фінансовою безпекою буде спрямоване на пошук шляхів мінімізації або оптимізації витрат, забезпечення прибутковості операційної діяльності тощо.

На стадії зростання конкурентів з'являється більше, тому обирають конкурентну стратегію. „ Лідерство за цінами” зумовлює ефективне управління та контроль за виробничими витратами. У випадку стратегії диференціації на перший план виходить управління інвестиційними проектами. На цьому етапі господарюючий суб'єкт може потребувати додаткових коштів, тому для нього актуальним буде управління залученням капіталу.

На стадії зрілості галузі господарюючі суб'єкти отримують стабільні прибутки, можуть мати тимчасово вільні грошові кошти, здійснювати фінансові інвестиції. Управління фінансовою безпекою на цьому етапі буде зосереджене ще й на управлінні ризиком портфеля фінансових інвестицій. На цій стадії починають виявлятися перші ознаки старіння галузі, у зв'язку з цим підприємство може згортати бізнес і шукати інші галузі для вкладення капіталу,

розробляти інвестиційні бізнес-проекти, і тому, потребує розрахунку їхньої ефективності та терміну окупності.

Висновки до розділу 1

Економічна безпека держави, регіону, галузі, міжгалузевих комплексів, підприємства, населення (суспільства), домогосподарства, особи є взаємодіючими і взаємозумовленими компонентами системи національної економічної безпеки, базисом якої є, насамперед економічна безпека суб'єктів господарювання (такий стан використання їх ресурсів, який дозволяє забезпечувати стійкість та захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз господарській діяльності, тривале існування та розвиток відповідно до обраної місії). У системі економічної безпеки суб'єкта господарювання доцільно виділяти наступні складові: фінансову, техніко-технологічну, матеріально-сировинну, кадрову, ринкову, інформаційну, зовнішньоекономічну.

Аналіз показників економічної безпеки України за 1997-2006 рр. свідчить, що її рівень порівняно невисокий. Недостатнім є і її нормативно-правове забезпечення.

Серед проблем національної безпеки України надзвичайно актуальною є продовольча. З огляду на це, важливим є досягнення економічної, у тім числі фінансової безпеки агропромислового виробництва, яку треба розуміти як достатній рівень забезпечення виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції фінансовими ресурсами, захищеності їхніх фінансових інтересів і фінансової стабільності в умовах дії зовнішніх та внутрішніх загроз, тобто як фінансову безпеку окремих його учасників – виробників сільськогосподарської продукції, переробних промислових підприємств, суб'єктів господарювання суміжних галузей (агросервісу). Компоненти фінансової безпеки агропромислового виробництва є взаємозумовленими. Визначальний вплив на її рівень має фінансова безпека його завершальної стадії (переробки сільськогосподарської сировини).

Фінансова безпека суб'єкта господарювання – це комплексне поняття, що включає його фінансову стійкість та захищеність фінансового стану та фінансових інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також забезпеченість фінансовими ресурсами, що дозволяє йому ефективно функціонувати та розвиватися. Під її загрозою доцільно розуміти такий стан певного чинника зовнішнього чи внутрішнього середовища суб'єкта господарювання або їхньої сукупності, що прямо або опосередковано може негативно вплинути на його фінансовий стан та фінансові інтереси, перешкодити фінансовому розвитку.

Аналіз головних показників фінансового стану підприємства України за 2000-2006 рр. дав підстави для висновку: незважаючи на його поліпшення, він ще не є задовільним. Серед головних зовнішніх несприятливих чинників фінансової безпеки ділових одиниць у сучасних умовах є: високий рівень оподаткування, кредитних ставок, низька купівельна спроможність населення, неплатоспроможність підприємств-партнерів; внутрішніх – агресивна позикова політика, низька інноваційна активність, висока зношеність основних фондів, велика енерго- та матеріаломісткість продукції.

Досягнення належного рівня фінансової безпеки передбачає формування та функціонування відповідної системи управління. Управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва – це вплив державних інститутів через відповідні методи на фінансовий стан і фінансові результати його суб'єктів господарювання, а також відповідне господарське управління.

Управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання є безперервним процесом аналізу його фінансового стану, зовнішнього та внутрішнього середовища, планування та забезпечення виконання комплексу заходів для досягнення потрібного рівня фінансової безпеки. Воно охоплює: управління фінансовою стійкістю (прибутковістю, формуванням фінансових ресурсів, фінансовою незалежністю і платоспроможністю, реальним та фінансовим інвестуванням), захищеністю фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз (їх уникнення, ліквідація, мінімізація ймовірності реалізації, створення резервних фондів для компенсації можливих збитків, страхування).

Головні цілі управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання залежать від стадії життєвого циклу його розвитку або галузі, в якій він діє.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ МОЛОКОПЕРЕРОБНОЇ СФЕРИ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Методика оцінки фінансової безпеки господарської системи

Аналіз і оцінка рівня фінансової безпеки господарської системи є ключовим (вихідним) етапом процесу управління нею. Також їх здійснення дозволяє зробити висновок про ефективність системи управління фінансовою безпекою. Адже управління можна трактувати як цілеспрямований вплив певного суб'єкта на визначений об'єкт з метою досягнення останнім бажаного стану. Отже, про ефективність управління можна зробити висновок, проаналізувавши стан його об'єкта.

Історично спочатку фінансова безпека досліджувалася на державному рівні. Розглянемо, яким чином оцінювали фінансову безпеку держави. На підставі аналізу відповідної літератури [90, с. 57-61], [95, с. 35–37], [115, с. 41-42], ми зробили висновок, що система її індикаторів ще не є остаточно сформована (зважаючи на різні погляди на їх склад та кількість). Однак, можна узагальнити, що українські вчені оцінюють фінансову безпеку держави за показниками: національного виробництва і доходу; виконання державного бюджету; її платоспроможності (внутрішньої та зовнішньої заборгованості); незалежності від іноземного капіталу (частки іноземних інвестицій у економіці країни); забезпеченості грошовою масою; інвестиційної активності у ній (що оцінює потенціал розвитку національної економіки); обсягу її резервних та страхових фондів; розвитку банківської сфери, фондового та страхових ринків.

Отже, по аналогії, фінансову безпеку різних господарських систем також мали б оцінювати за показниками їх платоспроможності, фінансової

незалежності, рентабельності і т. д., тобто на основі показників їх фінансового стану.

Одними з перших, хто запропонував індикатори фінансової безпеки підприємства, характеризуючи складові його економічної безпеки, були Д. Ковальов та Т. Сухорукова. На їхню думку ними є: індекс обсягів виробництва (залежно від кон'юнктури ринку, але не нижче 1); динаміка прибутку (стабільна, без різких змін); розмір заборгованості (такий, щоб забезпечувались кредито- і платоспроможність); частка на ринку (з урахуванням попиту, але без зменшення), рентабельність (позитивна, залежно від галузі 10-50%); капіталовкладення (постійне зростання); довгострокові кредити (мають переважати) [105, с. 51].

Серед цього переліку є лише два показники, які відображають фінансовий стан підприємства: розмір його заборгованості (за якою можна зробити висновок про його платоспроможність) та частка довгострокових кредитів (що дозволяє оцінити його структуру капіталу та незалежність від короткострокового фінансування). На наш погляд, цього замало для повної оцінки платоспроможності та структури капіталу підприємства.

Позитивним є те, що автори до індикаторів фінансової безпеки підприємства відносять показники, що відображають загальні результати діяльності (індекс обсягів виробництва, частку підприємства на ринку) а також його інвестиційну активність. На наш погляд, їх включення до переліку показників фінансової безпеки є слушним, оскільки вони дозволяють оцінити її стратегічно, показуючи, який потенціал має підприємство для генерування фінансових ресурсів в майбутньому. Якщо зростають обсяги виробництва, не знижується частка підприємства на ринку, значить воно діє у галузі, яка розвивається, вдало обрало маркетингову політику, а, отже, має великі шанси отримати та збільшувати виручку від реалізації продукції.

В основному за такими ж, як і вищезгадані дослідники (хоча й з більшою кількістю показників), а також і іншими напрямками, пропонує оцінювати рівень фінансової безпеки О. Барановський. Показники, що на його думку,

можуть бути індикаторами фінансової безпеки підприємств, організацій, установ ми об'єднали у наступні групи: забезпеченості капіталом та фінансової незалежності; оборотності; прибутковості; інвестиційного та інноваційного розвитку; ліквідності та платоспроможності; інші показники [39, с. 38].

Автор не дає формул розрахунків даних показників (мабуть, вважаючи їх загальновідомими), їхніх порогових (критичних) значень чи динаміки. Однак, у назвах, формулах розрахунку фінансових коефіцієнтів різних авторів трапляються суттєві розбіжності, також відрізняються їхні порогові (критичні) значення. Незрозумілими також, на нашу думку, що має на увазі автор під показниками „достатність сукупного капіталу”, „розмір питомого обігового капіталу”. Тому, дана система індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання може бути лише загальним орієнтиром для розуміння позиції автора, подальших досліджень у цій сфері.

Цікаво, що напрацювання українських науковців О. Барановського, Д. Ковальова, Т. Сухорукової, на наш погляд, знайшли відображення і розвиток у працях російських вчених: зокрема, в одному з найостанніших досліджень з проблематики фінансової безпеки Р. Папехіна [191, с. 7, 19].

Існує також і дещо звужений підхід до оцінки фінансової безпеки господарюючих суб'єктів, за яким її рівень визначають за показниками його фінансового стану та фінансових результатів. Його застосовує Н. Реверчук [214, с. 94, 184]. За такого підходу оцінка рівня фінансової безпеки підприємства ототожнюється із коефіцієнтним аналізом його фінансового стану, ділової активності та прибутковості. Безперечно, фінансовий стан суб'єкта господарювання відображає рівень його фінансової безпеки, оскільки показує внутрішню стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. Та на наш погляд, наведений Н. Реверчук перелік фінансових коефіцієнтів є досить обмежений і не дає повної уяви про фінансовий стан підприємства. Зокрема, серед показників, що характеризують склад його капіталу є два взаємодоповнюючі показники (коефіцієнт автономії та коефіцієнт фінансового ризику). Відсутній такий важливий показник як рентабельність власного капіталу, а також

показники, які б давали можливість оцінити структуру залученого капіталу, тобто частку в ньому короткострокових та довгострокових зобов'язань.

Слід зазначити, що коефіцієнтний аналіз фінансового стану підприємства є одним із найчастіше вживаних підходів до його здійснення. Розробці переліку фінансових коефіцієнтів та обґрунтуванню доцільності їх застосування присвячено чимало досліджень іноземних та українських економістів-фінансистів. Однак, на сьогоднішній день немає їх загально визнаного переліку. Фінансових коефіцієнтів на даний час існує дуже багато, кожний автор пропонує обчислювати їх неоднакову кількість. Для однакових за назвами показників пропонуються різні формули розрахунку, і навпаки, інколи показники, що розраховуються однаково, мають різну назву. Усе це зумовило намагання систематизувати та узагальнити систему фінансових коефіцієнтів, що зроблено, зокрема, у таких публікаціях: [94], [113], [133], [182], [189], [247].

Одним з недоліків застосування коефіцієнтного аналізу є відсутність достатньої обґрунтованості нормативних значень показників. Аналіз фінансового стану українських суб'єктів господарювання здійснюють за допомогою порівняння розрахованих значень фінансових коефіцієнтів з їх нормативними значеннями, переважно запозиченими з іноземних джерел. Зрозуміло, що результати такого аналізу не можуть бути достатньо об'єктивними, адже іноземні стандарти фінансового стану підприємств, розроблені спеціальними агентствами, асоціаціями аудиторів тощо, не враховують специфіки української економіки. Крім цього, фінансовий стан суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності оцінюють за одними і тими ж нормативами. Це теж є невірним, оскільки вони відрізняються за складом активів, капіталу, оборотністю ресурсів. Отже, необхідно обґрунтувати нормативні значення фінансових коефіцієнтів, диференційованих за галузями економіки, які б відображали особливості макро- та мікро- середовища господарювання вітчизняних підприємств. На сьогоднішній день ця проблема залишається невирішеною. Тому, висновки,

що базуються на порівнянні фінансових коефіцієнтів господарюючого суб'єкта з наведеними в науковій літературі їх нормативними значеннями, не можуть бути однозначними. На нашу думку, щоб остаточно їх сформулювати, треба враховувати середньогалузеві значення фінансових коефіцієнтів, а також фінансові показники підприємств-лідерів, тобто здійснювати порівняльний аналіз.

Окрім коефіцієнтного підходу до оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання існують і інші методи його аналізу.

Зокрема, практика фінансового аналізу виробила такі його методи, як горизонтальний, вертикальний, трендовий аналіз балансу. Горизонтальний аналіз балансу полягає у порівнянні статей балансу на початок та кінець звітного періоду (або за декілька звітних періодів). Вертикальний аналіз передбачає порівняння питомої ваги кожної зі статей балансу у загальній вартості майна на початок та кінець звітного періоду (або за декілька звітних періодів). При цьому аналізується майно підприємства (актив балансу), джерела його утворення (пасив балансу) та причини змін їхніх складових. Здійснюючи горизонтальний та вертикальний аналіз активів, звертають увагу, зокрема, на динаміку зміни їх необоротних та оборотних видів, співвідношення між ними, структуру оборотних активів за критерієм ліквідності. Проводячи горизонтальний та вертикальний аналіз пасивів, аналізують динаміку зміни власного та залученого капіталу підприємства, співвідношення між довго- та короткостроковими зобов'язаннями. Трендовий аналіз передбачає розрахунок індексів відповідних показників балансу.

У першій монографії, у якій розглядаються основні питання управління фінансовою безпекою підприємства, І. Бланк підкреслює, що „Аналіз фінансової безпеки являє собою процес дослідження фінансового стану і основних фінансових результатів діяльності підприємства з метою визначення рівня захищеності його фінансових інтересів від загроз та виявлення резервів його підвищення” [47, с. 121]. Отже, загалом його позиція щодо оцінки фінансової безпеки збігається з Н. Реверчук. Однак, для цього І. Бланк

пропонує використовувати не тільки коефіцієнтний підхід, але і інші методи фінансового аналізу: горизонтальний (чи трендовий) та вертикальний (структурний); порівняльний; інтегральний (який дозволяє здійснити багатофакторну оцінку умов формування окремих агрегованих фінансових показників) [47, с. 121]. Крім цього, вчений виділяє стратегічний аналіз системи фінансової безпеки підприємства, який на його думку являє собою процес вивчення впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища на її результативність з метою виявлення особливостей і можливих напрямків її розвитку в перспективі [47, с. 199].

При цьому, коефіцієнтний аналіз фінансової безпеки підприємства за І. Бланком, має включати наступні коефіцієнти: фінансової стійкості; платоспроможності (ліквідності); оборотності активів і капіталу; рентабельності (прибутковості).

Серед систем інтегрального аналізу І. Бланк, для оцінки фінансової безпеки підприємства пропонує використовувати :

1. Систему інтегрального аналізу ефективності використання активів підприємства, розроблену американською фірмою „Дюпон”, що передбачає розклад коефіцієнта рентабельності активів на ряд окремих фінансових коефіцієнтів, що його формують.
2. Систему СВОТ-аналізу фінансової діяльності, що передбачає виявлення загроз та можливостей для розвитку підприємства з боку зовнішнього середовища та його сильних і слабких сторін.
3. Об’єктно-орієнтована система інтегрального аналізу формування чистого прибутку підприємства, що полягає у представленні моделі формування чистого прибутку підприємства у вигляді сукупності первинних взаємодіючих блоків.
4. Система портфельного аналізу, що базується на використанні „портфельної теорії”, відповідно до якої рівень прибутковості портфеля фондових інструментів розглядається разом із рівнем його ризику (система „прибуток – ризик”).

Щодо цих методів аналізу фінансової безпеки підприємства, зауважимо наступне. Лише система СВОТ- аналізу може бути використана безпосередньо для стратегічної оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. Ще у 2003 р. ми проводили відповідні дослідження з цього питання [148]. Інші ж системи призначені швидше для управління її рівнем. Наприклад, коефіцієнт рентабельності активів відображає рівень фінансової безпеки, тому для її оцінки нам достатньо просто його обчислити. Однак, якщо ми хочемо дізнатися які показники вплинули на нього найбільше, ми використовуємо модель Дюпона. Знаючи це, ми можемо збільшити рентабельність активів, вплинувши відповідним чином на показники, від яких він найбільше залежить, і таким чином підвищити рівень фінансової безпеки підприємства.

Досить вузько підходить до оцінки фінансової безпеки підприємства С. Ілляшенко, який пропонує для цього використовувати так звану балансову модель оцінки його фінансової стійкості. Вона ґрунтується на порівнянні запасів та затрат з джерелами їх фінансування [98, с. 146].

Суть моделі полягає в наступному. Рівність активної та пасивної частин балансу підприємства можна відобразити наступним чином:

$$OЗ + ЗВ + Г = ВК + ДЗ + КК + КЗ,$$

де ОЗ – основні засоби;

ЗВ – запаси і витрати;

Г – грошові кошти та їх еквіваленти;

ВК – власний капітал;

ДЗ – довгострокові кредити та позики;

КК – короткострокові кредити та позики;

КЗ – кредиторська заборгованість.

На основі даної рівності здійснюється порівняння запасів та затрат підприємства з показниками їхнього покриття, і робиться висновок про тип його фінансової стійкості.

Зокрема, розраховуються наступні показники:

- надлишок (+) , нестача (-) власних оборотних коштів (ВОК) для покриття запасів та затрат власних оборотних коштів ($\pm E_c$):

$\pm E_c = \text{ВОК} - \text{ЗВ}$, де ВОК - величина власних оборотних коштів, що визначається як різниця між величиною власного капіталу і основних засобів;

- надлишок (нестача) власних та довгострокових позикових коштів ($\pm E_T$):

$$\pm E_T = (\text{ВОК} + \text{ДЗ}) - \text{ЗВ};$$

- надлишок (нестача) власних, довгострокових та короткострокових кредитів та позик ($\pm E_H$):

$$\pm E_H = (\text{ВОК} + \text{ДЗ} + \text{КК}) - \text{ЗВ}.$$

Таким чином, виділяють такі типи фінансової стійкості підприємства:

1) абсолютна: коли величина запасів та затрат підприємства покривається його власними оборотними коштами:

$$\begin{cases} E_c \geq 0; \\ E_T \geq 0; \\ E_H \geq 0 \end{cases}$$

2) нормальна: запаси та затрати фінансуються за рахунок власних та довгострокових позичених коштів;

$$\begin{cases} E_c < 0; \\ E_T \geq 0; \\ E_H \geq 0 \end{cases}$$

3) нестійкий фінансовий стан: джерелами покриття запасів та затрат є власний капітал, довгострокові та короткострокові кредити та позики;

$$\begin{cases} E_c < 0; \\ E_T < 0; \\ E_H \geq 0. \end{cases}$$

4) критичний фінансовий стан: для фінансування запасів та затрат не вистачає власних оборотних коштів, довгострокових та короткострокових кредитів та позик.

$$\begin{cases} E_c < 0; \\ E_m < 0; \\ E_n < 0. \end{cases}$$

Використання даної балансової моделі оцінки фінансової стійкості підприємства шляхом порівняння його запасів та затрат з джерелами їх покриття може бути корисним для аналізу фінансової безпеки підприємства, однак не може бути єдиним її критерієм.

Також існує погляд (К. Горячевої), що „... оцінка рівня фінансової безпеки підприємства на основі аналізу динаміки одного або декількох індикаторів є неефективною, оскільки не враховує системний характер фінансової безпеки, при оцінці рівня фінансової безпеки підприємства перевагу слід віддавати застосуванню інтегрального показника безпеки, котрий отримано на основі використання багатомірних статистичних методів.” [74, с. 9].

На основі багатовимірних статистичних моделей ґрунтуються розробки моделей прогнозування банкрутства суб'єктів господарювання. Достатньо повно на наш погляд, історія створення таких моделей висвітлена Л. Лігонено [133 , с. 155]. Зокрема автор виділяє перший етап досліджень (з поч. 30-их до поч. 60-их рр. ХХ ст.), на якому дослідники порівнюючи фінансові показники збанкрутілих та успішно працюючих підприємств за декілька років, прагнули з'ясувати які ж з них найбільше відображали рух підприємства в напрямку банкрутства. Другий етап досліджень (з поч. 60-их рр. ХХ ст. і до теперішнього часу), пов'язаний з розробкою багатовимірних статистичних моделей, які прогнозують банкрутство на основі багатьох показників та використанням для їх побудови багатофакторного дискримінантного аналізу. Найвідомішим дослідником в цьому напрямку є Е. Альтман, що розробив три (дво- , п'яти- та семи-факторні) таких моделі. Світове визнання йому принесла загальновідома п'ятифакторна модель прогнозування банкрутства [133, с. 162].

Метод багатофакторного дискримінантного аналізу для побудови багатовимірної статистичної моделі прогнозування банкрутства було

використано й іншими дослідниками. Зокрема, для Великобританії її розробляли Р. Таффлер і Х. Тішоу, для Німеччини – К. Берман, для Росії – Г. Давидова, А. Беліков [159]. Вітчизняні науковці [159], [260] зробили спробу перевірити придатність застосування зарубіжних моделей прогнозування банкрутства для українських підприємств. Ряд експериментів показав їх невідповідність умовам національної економіки. Такий же висновок, хоча й без перевірки придатності застосування зроблено у [37, с. 59], [111], [131], [133, с. 165]. Серед причин дослідники називають:

- 1) часова невідповідність розроблених моделей. Усі моделі були розроблені більш ніж 30 років тому. За цей час відбулися суттєві зміни у макро- та мікро- середовищах підприємств;
- 2) невідповідність українських підприємств параметрам вибірки, на основі якої були створені моделі (моделі були розроблені для іноземних підприємств, що суттєво відрізняються від вітчизняних за обсягом діяльності, активами та іншими параметрами);
- 3) неможливість точного дотримання методичних прийомів оцінки показників, що були застосовані. Окремі показники даних моделей проблематично розрахувати на українських підприємствах, наприклад, труднощі виникають при розрахунку ринкової вартості компанії, адже її можна отримати тільки щодо великих акціонерних товариств, акції яких котируються на біржі;
- 4) вплив на показники діяльності українських підприємств чинників неекономічного характеру;
- 5) різний вплив окремих фінансових коефіцієнтів на фінансову стійкість українських та іноземних підприємств.

Зі свого боку зауважимо, що усі відомі зарубіжні моделі прогнозування банкрутства передбачають банкрутство на основі фінансових показників і не враховують впливу зовнішнього середовища на діяльність суб'єкта господарювання.

Заслуговує уваги спроба побудувати вітчизняну модель діагностики банкрутства, здійснена К. Колесарь [111]. Дана модель побудована на основі суб'єктивних оцінок фінансових менеджерів українських промислових підприємств, що знаходилися у процедурі банкрутства, але поки що не знайшла практичного втілення. Важливо, що у ній є спроба врахувати вплив зовнішніх чинників (податкової політики, рівня попиту) на діяльність підприємства.

Дискримінантні моделі оцінки ймовірності банкрутства для українських підприємств було побудовано та перевірено на достовірність А. Матвійчуком [159], О. Терещенком [242]. Однак, ще жодна з подібних вітчизняних моделей не стала загальновідомою та загальновизнаною, а тому їхнє використання в практиці є проблематичним.

Звичайно, в сучасних умовах прогнозування майбутнього рівня фінансової безпеки має стати перспективним напрямком досліджень. Ми погоджуємось з думкою про те, що розробки моделей прогнозування банкрутства, придатних для українських суб'єктів господарювання, є надзвичайно актуальними [133]. Однак, потрібно розробляти не лише модель прогнозування банкрутства на основі фінансових коефіцієнтів, а й виходячи з стану зовнішнього середовища підприємства, а то й комплексну модель, яка б дозволила оцінювати ймовірність банкрутства, виходячи з теперішнього стану факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства.

Існує також чимало вітчизняних розробок інтегрального показника оцінки фінансового стану підприємства, зокрема [36, с. 8], [41, с. 57], [211, с. 8]. На наш погляд, інтегральним моделям оцінки фінансового стану підприємства властиві певні недоліки.

По-перше, за інтегральним показником, оцінка фінансового стану суб'єктів господарювання має здійснюватися в цілому. Однак, як бачимо, в запропонованих моделях для розрахунку інтегрального показника використовується до десяти коефіцієнтів, які характеризують фінансовий стан господарюючого суб'єкта за кількома напрямками. Така їхня кількість об'єктивно не може відображати усі аспекти його фінансового становища.

По-друге, у багатьох інтегральних моделях використовуються показники значущості, вагомості фінансових коефіцієнтів. Вони встановлюються на основі експертних оцінок, а тому, уся модель є дещо суб'єктивна.

По-третє, розраховуючи інтегральний показник, ми не можемо побачити, які саме фінансові коефіцієнти менше чи більше відхиляються від нормативних значень, не можемо оцінити причини поганого фінансового становища (що є дуже важливо з точки зору управління фінансовим станом). З огляду на це, розрахунок інтегрального показника обов'язково має доповнюватися і іншими методами аналізу. Самостійно інтегральна модель може використовуватися на підприємстві тільки якщо метою фінансового аналізу є порівняння його фінансового становища за ряд періодів, або з іншими підприємствами. Інтегральні моделі в більшій мірі корисні для комерційних банків, інвесторів, органів державного управління при побудові ними рейтингів суб'єктів господарювання.

Отже, не заперечуючи доцільність застосування багатофакторних дискримінантних моделей прогнозування банкрутства суб'єктів господарювання, інтегральної оцінки фінансового стану для аналізу їхньої фінансової безпеки, все ж вважаємо, що вони мають бути не єдиними, а одними з методів при їх проведенні.

Проаналізувавши існуючі погляди щодо оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання можна зробити такі висновки.

1. На сьогодні немає єдиної методики та єдиної системи показників оцінки фінансової безпеки суб'єктів господарювання (вони ще тільки формуються). Запропоновані методики не є завершеними, а тому потребують удосконалення.

2. Для оцінки фінансової безпеки ділових одиниць треба використовувати усі розроблені методи та прийоми фінансового аналізу.

3. Зауважимо, що практично усі з запропонованих методик оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання ґрунтуються на аналізі його фінансового стану та фінансових результатів. Безперечно, він є потрібний

(відображає внутрішню стійкість господарської системи до зовнішніх і внутрішніх загроз), однак, на нашу думку – це не єдині вимірники фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Можна виділити такі основні підходи до оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання:

- відносно вузький підхід: оцінка фінансової безпеки суб'єкта господарювання виключно на основі аналізу його фінансового стану та фінансових результатів, використовуючи один або кілька методів фінансового аналізу;

- ширший підхід: оцінка фінансової безпеки суб'єкта господарювання не тільки за допомогою аналізу його фінансового стану та фінансових результатів, а й за показниками його загальної економічної, інвестиційної активності.

На нашу думку, тільки комплексний підхід, застосування різних методів та прийомів фінансового аналізу дозволить зробити правильні, глибокі та повні висновки. Погоджуючись з ширшим підходом до оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання, вважаємо, що система показників запропонована вченими, потребує вдосконалення.

Тому, на основі узагальнення та вдосконалення проаналізованих підходів до оцінки рівня фінансової безпеки господарської системи спробуємо сформувати систему основних її показників.

Для її обґрунтування методом аналогій, поміркуємо як загалом можна оцінити безпеку життя і здоров'я людини з погляду її захисту від різноманітних вірусів, захворювань. Перше, що спадає на думку – це необхідність оцінити імунітет конкретної особи, тобто опірність її організму. Таким імунітетом суб'єкта господарювання стосовно зовнішніх і внутрішніх загроз є його фінансова стійкість (яку і пропонують аналізувати усі дослідники). Однак, якщо оцінювати безпеку людини стосовно захворювань більш системно, ми повинні врахувати частоту її контактів з хворими (навіть маючи слабкий імунітет можна не захворіти, якщо не спілкуватись з ними, і навпаки), іншими словами оцінити її зовнішнє середовище та контакти з ним. Отже, по аналогії,

оцінюючи фінансову безпеку суб'єкта господарювання, ми також повинні проаналізувати його у зв'язку з зовнішнім середовищем, щоб виявити існуючі та потенційні загрози його фінансовим інтересам (це пропонує лише І. Бланк). І, нарешті, оцінюючи безпеку людини стосовно захворювань, ми повинні брати до уваги, чи зможе вона вилікуватися в разі хвороби (чи буде кому її доглядати, чи є у неї кошти на придбання ліків, виклик лікаря тощо). Стосовно суб'єкта господарювання, необхідно оцінити можливість компенсувати збитки в разі реалізації загроз: така оцінка буде включати обсяг його резервних фондів, співвідношення резервних коштів із сумою капіталу що обертається в зоні підвищеного ризику. Таких показників для оцінки рівня фінансової безпеки не пропонує жодний автор.

Отже, системний оцінка фінансової безпеки суб'єкта господарювання повинна включати аналіз його:

- 1) фінансової стійкості;
- 2) небезпечності зовнішнього та внутрішнього середовища (виявлення загроз його фінансовому стану та інтересам);
- 3) здатності до компенсації можливих збитків у разі реалізації загроз та відновлення прийняттого рівня фінансової безпеки.

Тепер окресливши усі напрями оцінки фінансової безпеки суб'єкта господарювання, зупинимось детальніше на оцінці його стійкості до зовнішніх та внутрішніх загроз фінансовій безпеці.

Як вже зазначалося, вчені, оцінюючи фінансову безпеку підприємства, пропонують в основному показники оцінки фінансового стану та фінансових результатів. На нашу думку, цей перелік необхідно доповнити показниками, що пропонують І. Бланк [48, с. 237-239] та Л. Лігоненко [133, с.132-137] для діагностики фінансової кризи підприємства: оцінки ефективності управління грошовими потоками (навіть прибуткове підприємство, з хорошим фінансовим станом, в разі перевищення його виплатами за конкретний період часу надходжень грошових коштів, може відчувати їх дефіцит, і в результаті, мати проблеми з платоспроможністю); оцінки складу поточних затрат (яка показує

наскільки, управляючи змінними та постійними витратами, підприємство може збільшити прибуток від операційної діяльності) та безпеки операційної діяльності (що відображають рівень його захищеності від зміни ринкової кон'юнктури та показують наскільки може впасти обсяг виробництва до того моменту, коли воно буде неприбутковим); оцінки рівня концентрації фінансових операцій в зоні підвищеного фінансового ризику (показують, якою частиною свого капіталу підприємство суттєво ризикує).

Отже, на наш погляд, системна, комплексна оцінка рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання має включати такі групи показників:

- 1) його загальної економічної та інвестиційної активності;
- 2) прибутковості та оборотності;
- 3) платоспроможності та складу активів;
- 4) структури капіталу;
- 5) оцінки стану грошових потоків;
- 6) оцінки витрат та фінансової безпеки операційної діяльності;
- 7) захищеності від фінансових ризиків;
- 8) потенціалу до компенсації можливих збитків.

Конкретні показники, по кожній з вищенаведених груп, формули їх розрахунку, порогові або оптимальні значення (динаміку) наведено в додатку К.

Базуючись на запропонованому Є. Бухвальдом, Н. Головацькою, С. Лазаренко підході [39, с. 33], згідно з яким, індикатори безпеки поділяють на показники оцінки: поточного стану певних об'єктів, коротко- і середньострокових процесів; спрямовані на вияв довгострокових факторів дестабілізації; наявного потенціалу попередження і компенсації збитків, вважаємо за доцільне, також виділити стратегічну, тактичну оцінки рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання.

Стратегічна оцінка фінансової безпеки суб'єкта господарювання – це оцінка його зовнішнього та внутрішнього середовища, передбачення їхніх змін; прогнозування зовнішніх та внутрішніх загроз його фінансовому стану;

оцінка його ділової та інвестиційної активності за показниками обсягів виробництва, реалізації, частки на ринку, валових, реальних та фінансових інвестицій та ін., за якою можна зробити висновок про його потенціал до генерування фінансових ресурсів та забезпечення своєї фінансової безпеки в майбутньому.

Тактична оцінка фінансової безпеки суб'єкта господарювання, що має розпочинатися аналізом його балансу та фінансових результатів, а також має включати розрахунок показників платоспроможності, структури капіталу, складу активів, фінансових результатів його діяльності, рентабельності та оборотності, оцінки грошових потоків, показники складу витрат, фінансового ризику, дає відповідь на питання про можливість забезпечити фінансову безпеку підприємства у поточному та найближчому періодах.

2.2. Характеристика розвитку та аналіз зовнішнього середовища молокопереробної сфери агропромислового виробництва

Як було зазначено вище, стратегічна оцінка фінансової безпеки господарської системи здійснюється на підставі аналізу її зовнішнього середовища. Перш ніж проаналізувати зовнішнє середовище молокопереробної сфери агропромислового виробництва України, охарактеризуємо стан її розвитку.

Молокопереробне виробництво забезпечує потреби населення у споживанні цінних харчових продуктів – молока, сирів, кисломолочної продукції, масла та ін. Крім цього, його продукція широко використовується у харчовій індустрії. Деякі продукти переробки молока застосовують у виробництві і в інших галузях промисловості (казеїн, молочний цукор).

Молоко є унікальним, незамінним, особливо для окремих груп населення (дітей, людей пенсійного віку), продуктом харчування, містить понад 160 різноманітних цінних для людського організму компонентів (жири,

білки, вуглеводи, вітаміни, гормони, ферменти, імунні тіла, мінеральні речовини і т. д.), має лікувальні властивості.

Україна традиційно була країною з високим рівнем споживання молокопродуктів і мала всі умови для розвитку виробництва та переробки молока. Тому, її молокопереробне виробництво у складі СРСР активно розвивалося і досягло свого піку у 1990 р.: обсяг виготовленої продукції з незбираного молока у перерахунку на молоко становив 6,4 млн. т. На жаль, у 2004 р. було змінено КВЕД, а отже відбулися деякі зміни у статистиці, виникли певні труднощі у проведенні порівняльного аналізу стану розвитку молочної промисловості України у 2005 р. відносно 1990 р., а тому здійснимо його у двох часових періодах: з 1990 по 2003 р., та з 2003 по 2006 р.

Молокопереробне виробництво України за 10 років її незалежності зазнало катастрофічного спаду: обсяг виробленої продукції з незбираного молока у 2000 р. скоротився порівняно з 1990 р. у 9,2 (!) рази, в розрахунку на одну особу у 8,7 разів (рис. 2.1), а окремих молочних продуктів навіть більше, наприклад молока незбираного - у 9,8 разів, сиру кисломолочного, незбираного – у 14,7 разів (додаток Л).

У 2001 р. молокопереробна галузь пододала кризу: обсяг виробленої продукції з незбираного молока як в цілому, так і в розрахунку на одну особу, зріс у порівнянні з 2000 у 1,5 рази (рис. 2. 1., додаток Л).

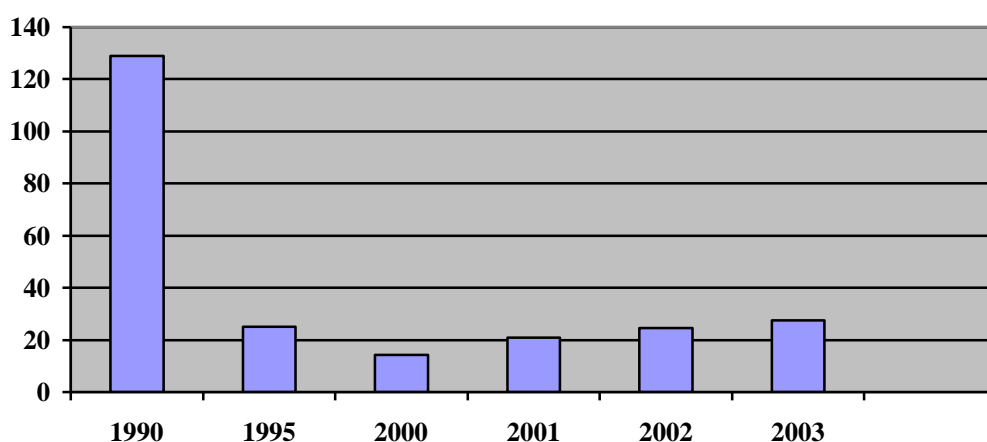

Рис. 2. 1. Виробництво продукції з незбираного молока в Україні у 1990-2003 рр. (на одну особу, кг)

З 2001 по 2003 р. молочна промисловість продовжувала нарощувати виробництво, однак, як показують ланцюгові індекси росту, спадними темпами (додаток Л), а тому рівень 1990 р. відновити не вдалося. У порівнянні з 1990 р., у 2003 р. обсяг виробленої продукції з незбираного молока скоротився у 4,9 рази, сиру кисломолочного незбираного - у 9,1 рази. Найменше (у 1,4 рази) зменшилося виробництво кисломолочної продукції (за рахунок появи з 2000 р. в її асортименті йогуртів). Єдиним молочним продуктом, обсяг виробництва якого у 2003 р. майже зрівнявся з рівнем 1990 р. (склав 92 % від нього) стали жирні сири, що пов'язано із розширенням їх експорту.

У 2003-2006 рр. молочна промисловість України нарощувала обсяги виробництва (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

**Виробництво молочної продукції в Україні за її видами
за період 2003-2006 рр.**

Вид молочної продукції	2003	2004	2005	2006	Індекс росту (2006 до 2003) у %
Молоко оброблене рідке					
- в цілому, тис. т;	654,1	716,0	862,1	818,0	125,1
- у розрахунку на одну особу, кг	13,5	15,1	18,3	17,5	129,6
Продукти кисломолочні:					
- в цілому, тис. т;	427,1	467,5	497,5	522,6	122,3
- у розрахунку на одну особу, кг	8,9	9,9	10,6	11,2	125,8
Сири: свіжий неферментований та кисломолочний					
- в цілому, тис. т ;	57,7	71,3	83,5	92,9	161,0
- у розрахунку на одну особу, кг	1,2	1,5	1,5	2,0	166,7
Сири жирні					
- в цілому, тис. т;	172,9	223,9	273,6	217,1	125,6
- у розрахунку на одну особу, кг	3,6	4,7	5,8	4,6	127,8
Вершки					
- в цілому, тис. т ;	9,9	23,6	21,3	13,8	139,4
- у розрахунку на одну особу, кг	0,2	0,5	0,5	0,3	150,0
Молоко і вершки згущені, тис. т	80,6	104,0	110,0	99,5	123,4
Морозиво і харчовий лід , тис.т	112,0	117,0	129,0	120,0	107,1

Джерело: Власні розрахунки за даними [237, с.116-117,123].

У 2006 р. порівняно з 2003 р. зросло виробництво усіх видів молочних продуктів, зокрема, сирів свіжих неферментованих та кисломолочних – на 61,0 та 66,7 % в розрахунку на одну особу, вершків – на 39,4 % та на 50,0 %, жирних сирів - на 25,6 % і 27,8 %, молока обробленого рідкого – на 25,1 та 29,6 % відповідно. Зауважимо також, що у 2006 р., порівняно з 2005 р., значно скоротилося виробництво деяких молокопродуктів, зокрема, на 20,7% – жирних сирів, на 35,2 % – вершків.

Серед областей України лідером за виробництвом молока обробленого рідкого у 2006 р. була Вінницька область (31,0 % від загальноукраїнського обсягу), жирних сирів – Полтавська (17,5 %). Головними виробниками кисломолочних продуктів є Харківська (11,8 % від загальноукраїнського обсягу), Дніпропетровська (11,0 %), Донецька (11,0 %) області та м. Київ (8,8 %).

Як в цілому по Україні, молокопереробна галузь у Західному регіоні теж зазнала занепаду. Темпи падіння виробництва продукції з незбираного молока тут значно перевищують загальноукраїнські: з 1990 р. по 2000 р. воно скоротилося у 14,7 разів (!). За 2000-2003 рр. молокопереробним підприємствам вдалося удвічі збільшити його обсяг, однак, у порівнянні з 1990 р. загальне його скорочення у 2003 р. (у 7 разів) є досить суттєвим (рис. 2. 2).

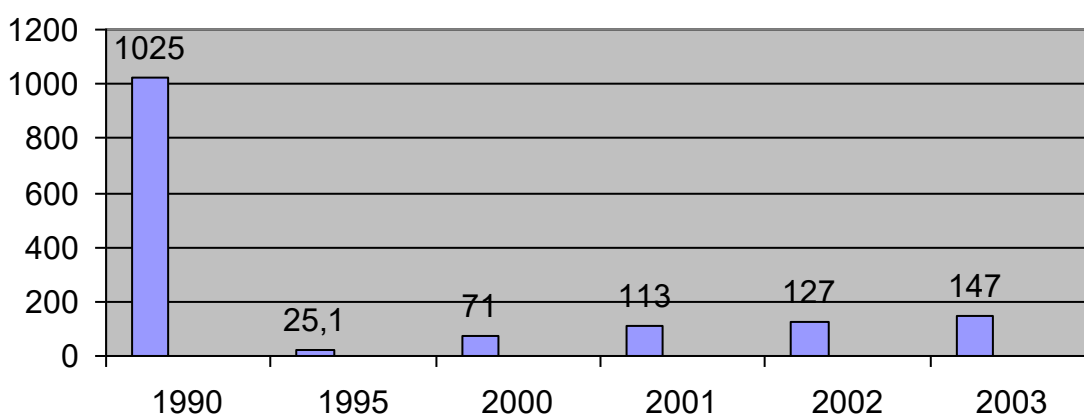

Рис. 2. 2. Виробництво продукції з незбираного молока в Західному регіоні України у 1990-2003 рр., тис. т

Відрадно, що значно менше скоротилось виробництво масла, жирних сирів, відповідно у 4,5 та 1,8 разів (додаток М).

Вражаючими є темпи занепаду молочної промисловості за 1991-2003 рр. в окремих західних областях, зокрема у Чернівецькій та Закарпатській, у яких обсяг виробництва продукції з незбираного молока впав у 30 та 28 разів відповідно. Окремі молочні продукти (масло тваринне, жирні сири) у Закарпатській області взагалі практично перестали виробляти.

В результаті згортання переробки молока у Західному регіоні, за 1990 - 2003 рр. зменшилася його частка у загальнонаціональному виробництві молочних продуктів: продукції з незбираного молока з 15,9 до 11,2 %; масла – з 16,8 до 11,3 %; жирних сирів - з 22,6 до 13,4 % .

У 2006 р. порівняно з 2003 р. виробництво молока обробленого, вершків молочною промисловістю у західних областях України збільшилося у 1,6 раза. (табл. 2.2). Дещо зросла і їхня частка у загальноукраїнському обсязі виробництва цих продуктів.

Таблиця 2.2.

**Виробництво молочної продукції за її видами
у Західному регіоні за 2003-2006 рр.**

	Молоко оброблене рідке		Продукти кисломолочні		Жирні сири	
	2003	2006	2003	2006	2003	2006
Західний регіон:						
- тис. т;	52,2	82,9	33,8	53,2	23,5	21,1
- у % до загальноукраїнського обсягу	8,1	10,1	7,9	10,2	13,6	9,7
в т.ч. області у % до загальнорегіонального обсягу:						
Волинська	29,7	11,9	20,7	-	27,2	26,1
Закарпатська	5,6	3,6	4,1	1,9	0,0	-
Івано-Франківська	8,4	10,4	7,4	6,2	14,5	15,6
Львівська	27,2	41,1	35,2	69,0	11,1	13,7
Рівненська	15,5	6,9	14,8	10,2	21,3	30,3
Тернопільська	13,6	26,1	16,9	12,8	20,9	14,2
Чернівецька	0,0	-	0,9	-	5,1	-

Джерело: Власні розрахунки за даними: [200],[202].

Майже не змінився у 2006 р. порівняно з 2003 р. обсяг виробництва жирних сирів у Західному регіоні у зв'язку зі значним (на 42,2 %) його зниженням у 2006 р., порівняно з 2005 р.

Отже, аналіз переробки молока в Західному регіоні України за період з 1990 по 2006 рр. , дозволяє зробити наступні висновки.

На даний час молокопереробна галузь у Західному регіоні розвинена неоднорідно. Явними лідерами тут протягом 2003-2006 рр. за виробництвом молока обробленого рідкого та кисломолочних продуктів були Волинська та Львівська області, жирних сирів – Волинська та Рівненська області. Найменше виробляють молочної продукції (а окремих видів і взагалі не виробляють) у Закарпатській та Чернівецькій областях.

За період 1990-2000 рр. згортання переробки молока у західних областях відбувалося значно вищими темпами ніж в середньому по Україні, в деяких з них молочна промисловість і зовсім занепала, і як наслідок їхня частка у загальнонаціональному обсязі виробництва продукції з незбираного молока, масла, жирних сирів суттєво зменшилась.

В цілому, проаналізувавши стан молокопереробної сфери агропромислового виробництва України за 1990-2006 р., можна узагальнити, що 1990-2000 рр. були для неї періодом катастрофічного занепаду. У 2001 р. кризу було подолано, і обсяги виробництва молочних продуктів зростали до 2006 р., але все ж їхній рівень 1990 р. досягнути не вдалося (за винятком жирних сирів). Тому, молокопереробна галузь і далі продовжує нарощувати виробництво і знаходиться на стадії свого розвитку, а точніше відродження.

Перейдемо до аналізу зовнішнього середовища молокопереробної сфери агропромислового виробництва України.

І в першу чергу, зазначимо, що в умовах її розвитку, надзвичайно важливим є аналіз рівня і особливостей попиту на молочну продукцію, складання профілю покупців молочної продукції (визначення їхніх потреб,

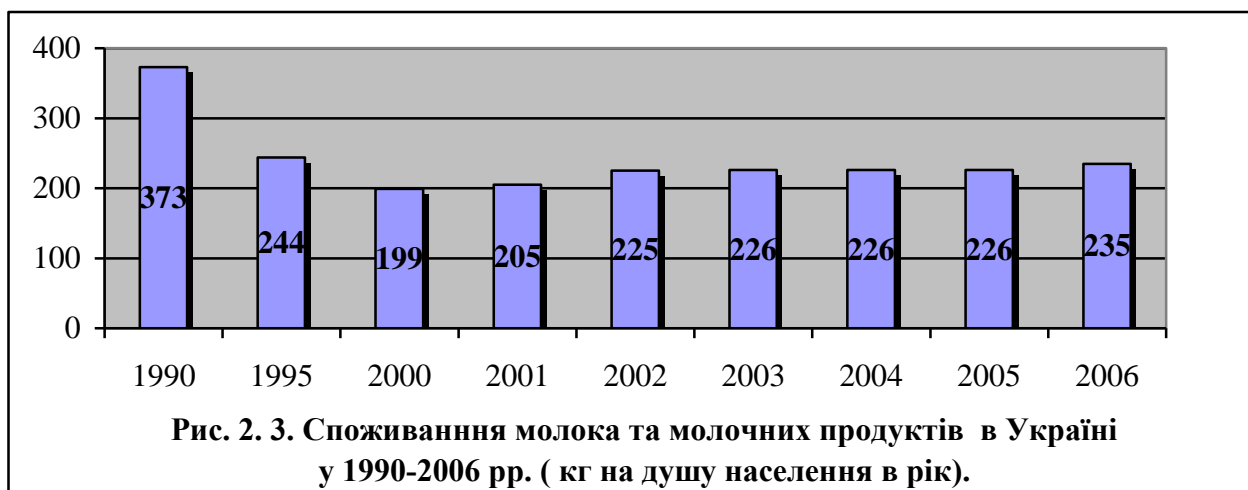
смаків, демографічних характеристик, географічної структури), тобто дослідження споживачів, як фактору зовнішнього мікросередовища.

Кінцевим споживачем продукції молокопереробної сфери агропромислового виробництва є населення. Відповідно, попит на молокопродукти на внутрішньому ринку країни залежить від його кількості та купівельної спроможності, а також визначається певними усталеними традиціями його споживання.

Молоко задовольняє одну з першочергових потреб людини (в їжі), відповідно попит на нього характеризується певною стабільністю. На відміну від деяких інших харчових продуктів, попит на які існує тільки в певних вікових або статевих групах населення, молокопродукти споживають усі, незалежно від статі чи віку.

Україну традиційно відносять до країн із високим рівнем споживання молокопродуктів. Так, у 1990 р. молочних продуктів в перерахунку на молоко в Україні споживали 373 кг в рік на душу населення, що майже відповідало нормі здорового харчування (науково обґрунтованою нормою споживання молока та молочних продуктів на душу населення, рекомендованою Українським НДІ харчування є 380 кг на рік).

Однак з 1990 р. рівень споживання молока та молочних продуктів населенням України знижувався і у 2000 р. склав 199 кг (53,4% від норми) (рис. 2.3). У 2004-2006 рр. населення України споживало 226-235 кг молочних продуктів (60-62 % від вищезгаданої норми), а його найбільші домогосподарства у 2006 р. (з середньодушовими сукупними витратами до 180,0 грн. у місяць) лише 28,4 % від цієї норми.

Причиною зменшення обсягу споживання молокопродуктів населенням України є низька його купівельна спроможність. Про це свідчить збільшення рівня споживання молочних продуктів домогосподарствами разом із зростанням їх середньодушових сукупних витрат (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Споживання молокопродуктів домогосподарствами України
у 2005-2006 р. залежно від їх сукупних витрат**

Середньодушові сукупні витрати у місяць, грн.										
До	180,0-	240,1-	300,1-	360,1-	420,1-	480,1-	540,1-	600,1-	660,1-	Понад
180,0	240,0	300,0	360,0	420,0	480,0	540,0	600,0	660,0	720,0	720,0
Споживання молокопродуктів у 2005 р. (в середньому на одну особу), кг										
116,4	160,8	194,4	220,8	255,6	271,2	298,8	315,6	324,0	338,4	384,0
Споживання молокопродуктів у 2006 р. (середньому на одну особу), кг										
108,0	145,2	182,4	211,2	244,8	265,2	276,0	289,2	301,2	319,2	367,2

Джерело: Власні розрахунки за даними [236, с. 435-436], [237, с. 416-417].

Лише у тих домогосподарствах, у яких середньодушові сукупні витрати у місяць склали понад 720 грн., споживання молока та молочних продуктів було у нормі. Таких у 2005 і 2006 р. було лише 18,3 і 25,8 % відповідно [237, с. 404]. Домогосподарств, в яких середньодушові витрати були до 540,1 грн.

було в Україні у 2006 р. 54,1 %, тобто більше половини населення України споживає до 76,1 % норми молока та молочних продуктів.

Зауважимо, що рівень споживання молока та молочних продуктів відрізняється за регіонами України (табл. 2. 4.) Це, на нашу думку, пов'язане із регіональними відмінностями у обсягах виробництва молока на душу населення у тваринництві.

Вважається, що попит на першочергові товари є нееластичним, як по відношенню до ціни товару, так і по відношенню до доходів покупців. Однак, щодо молока та молочних продуктів можна зробити деякі зауваження. В групі молочних продуктів є: „більш першочергові”, (наприклад молоко, сметана, чи масло), та інші, „менш першочергові”, делікатесні (наприклад йогурти, сиркові десерти тощо (хоча зрештою це дуже індивідуально); дешевші (молоко, кефір, інші молочні продукти в дешевих упаковках) та дорожчі (тверді сири, сиркові десерти, біо-продукти, продукти із дорогою упаковкою). Тому, можна стверджувати, що на „менш першочергові” а також дорожчі молочні продукти попит є більш еластичним, ніж на інші. Рівень споживання молочних продуктів у домогосподарствах із високим рівнем сукупних середньодушових витрат зростає якраз за рахунок збільшення попиту на дорожчі молочні продукти. Хоча на даний час лідерами продаж є молоко, кефір та сметана, спеціалістами прогнозується зростання попиту з боку споживачів якраз на дорожчі молочні продукти, йогурти, сиркові маси, а також молочні продукти з особливими якостями, корисні для здоров'я (наприклад біо-продукти, продукти з лактулозою, збагачені вітамінами чи мікроелементами).

Таблиця 2.4.

Рівень споживання молока та молочних продуктів у різних областях України за 2003-2005 рр.

Споживання молока та молочних продуктів на одну особу, кг	Області
160,0-200,0	АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська
201,0-235,0	Вінницька, Київська, Кіровоградська, Одеська,

	Сумська, Харківська, Херсонська
236,0-270,0	Волинська, Закарпатська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Черкаська, Чернівецька
271,0-305,0	Житомирська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська

Джерело: Власне групування за даними [222].

Невисокі темпи зростання споживання молока та молочних продуктів в останні роки пов'язані із незначним зростанням купівельної спроможності громадян країни. Це відбувається тому, що разом із збільшенням реальної середньомісячної заробітної плати, зростають ціни на молоко та молочні продукти. Взаємозв'язок розмірів реальної середньомісячної заробітної плати, цін на молочні продукти та обсягу їх споживання наведений у табл. 2. 5.

Як бачимо, рівень споживання молока та молочних продуктів не змінився у 2005 р. порівняно з 2004 р., у 2004 р. порівняно з 2003 р., оскільки індекси зростання реальної заробітної плати та цін на молокопродукти були майже однаковими. Найбільше зменшення та зростання обсягу споживання молокопродуктів було відповідно у 2000 та 2002 рр., коли найвищою була різниця між індексами зростання реальної заробітної плати та цін на молочну продукцію.

Таблиця 2. 5.

Індекси зростання реальної заробітної плати цін на молоко та молочні продукти та обсягу їх споживання у 2000-2005 рр.

Індекс зростання	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
- реальної заробітної плати	99,1	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3
- цін на молоко та молочні продукти	118,9	107,0	102,5	114,4	121,6	119,4	107,4
- обсягу споживання молока та молокопродуктів на душу населення	94,3	103,0	109,8	100,4	100,0	100,0	104,0

Джерело: Складено і розраховано за даними [237, с. 72, 319, 418].

Рівень купівельної спроможності українців в межах країни значно відрізняється у зв'язку з різницею у середньомісячній заробітній платі, доходах

населення. Так, наприклад у 2005 р. різниця між максимальним, у м. Києві, та мінімальним, у Тернопільській обл., рівнем середньої заробітної плати складала 2,4 рази. Точніше відображає розрив у грошовій забезпеченості українців різниця між їхніми витратами. У 2004 р. між найвищим рівнем витрат на одну особу у м. Києві та найнижчим у Тернопільській обл. вона становила 4,3 рази. Це повинні брати до уваги молокопереробні підприємства при плануванні збуту своєї продукції. Дешевші види молочної продукції, молочні продукти у недорогій упаковці користуватимуться більшим попитом у депресивних регіонах, натомість дорожчі молочні продукти, молокопродукти з особливими якостями – у розвинутих.

Чимало підприємств здійснюють експансію на ті регіональні ринки, де купівельна спроможність населення є вищою за середній рівень. Вищим за середній по країні рівень заробітної плати, доходів, витрат на одну особу є у Дніпропетровській, Запорізькій обл. та м. Києві і Севастополі.

Фахівці прогнозують зростання купівельної спроможності громадян України, і відповідно загальне зростання попиту на молоко та молочні продукти. Крім того, його особливостями в майбутньому буде збільшення попиту на „вишукані молочні продукти”, так звану „молочну галантерею”: молочні напої та десерти, пудинги, морозиво тощо [56, с. 100].

Як вже зазначалося, місткість ринку молокопродуктів залежить від кількості населення у країні. На жаль, статистика у цьому плані є доволі сумною: населення України з 1991 р. скорочується, і станом на 1 січня 2007 р. становило 46,6 млн. чол. Ця негативна тенденція є загрозою для розвитку молочної галузі, оскільки зменшує місткість внутрішнього ринку молокопродуктів. Відрадно, що у 2006 р. негативне значення коефіцієнту природного приросту населення дещо зменшилося у порівнянні з 2003-2005 рр. Також дають надію на покращення демографічної ситуації і дії уряду, спрямовані на стимулювання народжуваності в Україні. Деякі спеціалісти говорять про можливість так званого „бемі-буму”, що може відбутися в Україні у зв'язку з збільшенням державної допомоги при народженні дитини. Якщо ці

прогнози справдяться, то безумовно це призведе до зростання попиту на молочну продукцію дитячого харчування.

Отже, аналіз споживачів продукції молокопереробного виробництва дав змогу зробити висновок, що цей компонент їхнього зовнішнього середовища загрожує зменшенням внутрішнього попиту внаслідок скорочення населення України та низької купівельної спроможності більшої його частини. Якщо прогнози фахівців щодо зростання добробуту українців та збільшення їх середнього класу справдяться, а також урядові програми стимулювання народжуваності будуть успішно реалізовуватись, то для них виникнуть сприятливі можливості для розширення збуту елітних та дитячих молокопродуктів.

Успішна господарська діяльність господарюючого суб'єкта багато в чому залежить від умов постачання сировини, матеріалів, комплектуючих, які використовуються ним у виробництві. Тому, важливим є аналіз постачальників, як фактору його зовнішнього мікросередовища.

Значну частку у собівартості молокопродукції складають витрати на основний вид сировини – натуральне молоко. Тому, аналіз постачальників для молокопереробки – це насамперед, аналіз стану виробництва молока у тваринництві та постачання його на переробку.

На сьогоднішній день, стан тваринництва в Україні можна визнати як критичний. Обсяги виробництва молока та індекси їх росту за період з 1990 по 2006 рр. наведені в табл. 2. 6.

Таблиця 2. 6.

Виробництво молока в Україні.

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Господарства усіх категорій									
Обсяг виробництва, млн т	24,5	17,3	12,7	13,4	14,1	13,7	13,8	13,7	13,3
Індекси росту:									
- базисні (до 1990 р.);	x	0,71	0,52	0,55	0,58	0,56	0,56	0,56	0,54
- ланцюгові	x	0,71	0,73	1,06	1,05	0,97	1,01	0,99	0,97
Сільськогосподарські підприємства									

Обсяг виробництва, млн т	18,6	9,5	3,7	3,6	3,4	2,7	2,5	2,6	2,5
Індекси росту: - базисні (до 1990 р.);	x	0,51	0,20	0,19	0,18	0,15	0,13	0,14	0,13
- ланцюгові	x	0,51	0,39	0,97	0,94	0,79	0,93	1,04	0,96
Господарства населення									
Обсяг виробництва, млн т	5,9	7,8	9,0	9,8	10,7	11,0	11,3	11,1	10,8
Індекси росту: - базисні (до 1990 р.);	x	1,32	1,53	1,66	1,81	1,86	1,92	1,88	1,83
- ланцюгові	x	1,32	1,15	1,09	1,09	1,03	1,03	0,98	0,97

Джерело: власні розрахунки за даними: [237, с.175].

Як бачимо з даних табл. 2.6, тенденція зміни виробництва молока у різних категоріях господарств України неоднакова. Сільськогосподарські підприємства України виробили молока у 7,4 рази менше у 2006 р. порівняно з 1990 р. А виробництво молока господарствами населення за період з 1990 по 2006 р., навпаки, зросло у 1,8 рази. Однак, темпи його росту у 2003-2004 рр. суттєво (у 3 рази) знизилися відносно 2001-2002 рр. А у 2005 р., вперше, порівняно з попереднім роком, зменшився обсяг надоїв молока і у господарствах населення.

Надій молока залежить від двох показників: кількості корів та їх продуктивності. З'ясуємо, який з них вплинув на зменшення виробництва молока в Україні.

За період з 1990 по 2000 рр. середньорічний удій від однієї корови в Україні зменшився з 2863 до 2359 кг, а отже негативно вплинув на загальний обсяг виробництва молока. Однак, як бачимо (рис. 2.4), з 2001 р. цей показник зростав, і у 2006 р. досяг значення 3652 кг, що на 27,6 та 54,8 % більше, ніж у 1990 та 2000 рр. відповідно. Отже, з 2001 р. виробництво молока в Україні зменшувалося через скорочення чисельності корів.

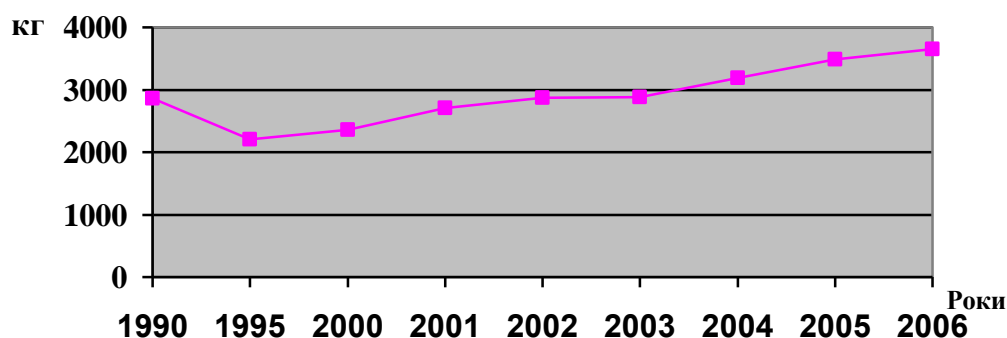

Рис. 2.4. Середньорічний удій молока від однієї корови в Україні у 1990-2006 рр.

Поголів'я ВРХ в Україні з 1990 по 2000 р. в цілому неухильно скорочувалося, протягом 2000-2002 рр. залишалося практично на одному рівні, а з 2003 р. знову почало зменшуватися (додаток Н). За 1990-2006 рр. воно зменшилося у 4 рази (в т. ч. корів – у 2,5 раза). Отже, динаміка виробництва молока в Україні є відображенням відповідних змін поголів'я ВРХ, насамперед, корів.

Знову ж таки, динаміка чисельності ВРХ у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення відрізняється (додаток Н). В перших поголів'я ВРХ і корів протягом 1990-2006 рр. стабільно зменшувалася: загальне скорочення у 2006 р, порівняно з 1990 р. склало 9,2 раза, в т. ч. корів – 8,1 рази. У господарствах населення, чисельність ВРХ за 1990-2002 рр. зросла на 38,8 %, в т.ч. корів – на 51,6 %, а з 2002 почала спадати. У 2006 р. поголів'я ВРХ знизилася порівняно з 2002 р. на 21,0 %, в т.ч. корів – на 22,1 %.

Така динаміка поголів'я ВРХ пояснюється низькою рентабельністю виробництва молока (рис. 2.5).

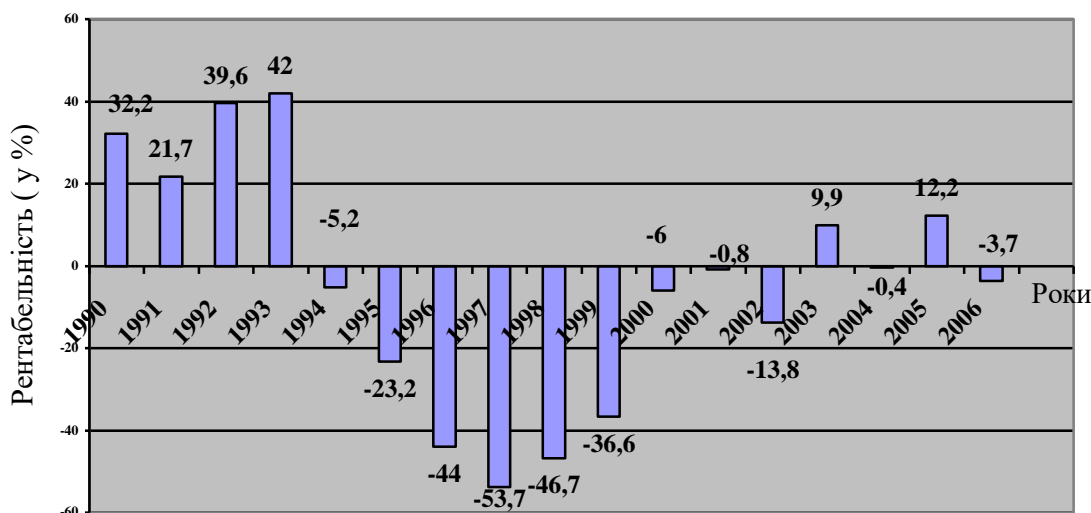

Рис. 2.5. Рентабельність сільськогосподарського виробництва молока у 2000-2006 рр. (%)

Як бачимо, з рис. 2.5, до 1994 рр., виробництва молока в Україні було високорентабельним, зокрема, у 1994 р. його рентабельність складала 42 %. Та вже з наступного (1995 р.) вона різко знизилася (до -5,2 %). 1996-1999 рр. були кризовими для молочного тваринництва: найнижчою рентабельність сільськогосподарського виробництва молока була 1997 р. (- 53,7 %). З 2000 р., ситуація значно покращилася, що пов'язано із зростанням ціни його реалізації (рис. 2.6), і можна говорити, що криза була подолана. Однак, у 2000-2006 р. рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва молока є значно нижчим, ніж у 1990-1994 рр.

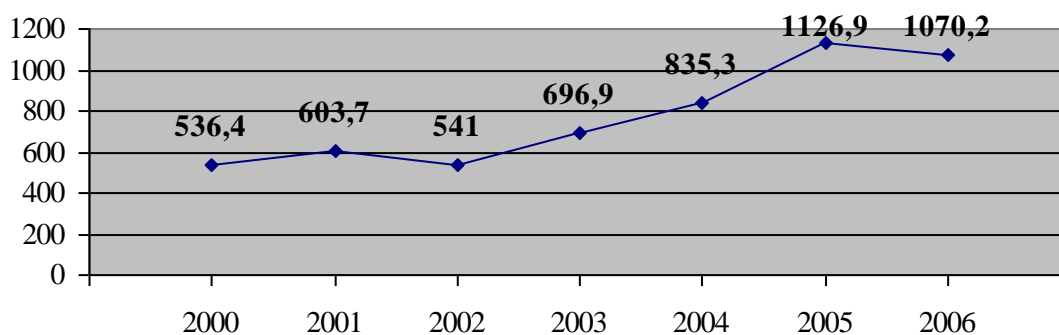

Рис. 2.6 Середня ціна реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами у 2000-2006 рр. (грн. за т)

Загальноукраїнське скорочення виробництва молока за 1990-2006 рр. має регіональні відмінності: найбільшим воно було у Запорізькій та Дніпропетровській (у 2,6-2,7 раза). Лише декількох областей України не торкнулася ця негативна динаміка: за аналізований період практично не змінився обсяг надоїв молока у Івано-Франківській області, і навіть зріс – у Закарпатській. Найменш він знизився у Львівській, Чернівецькій областях. Зазначимо, що усі вищеназвані „позитивні” області належать до Західного регіону. Тому, виробництво молока тут у 2006 р. (порівняно з 1990 р.) зменшилося лише у 1,3 рази (по Україні – у 1,8 рази). В результаті, якщо у 1990 р. частка Західного регіону у виробництві молока складала 20,1 % загальноукраїнського обсягу, то у 2006 р. вона зросла до 28,1 %. Саме тут є великий потенціал для розвитку молочно-м'ясного скотарства, адже у західних областях України знаходиться близько 30 % сіножатей та 20% її пасовищ.

Виробництво молока в Західному регіоні на 20-30% перевищує загальноукраїнський рівень і в розрахунку на одного жителя: в 1990 р. і 2006 р. цей показник становив, відповідно 501,0 і 396,5 кг (420,4 і 284,3 кг по Україні).

В межах регіону молочне скотарство розвинене неоднаково (додаток П).

Аналіз надоїв молока в Західному регіоні України за період з 1990 по 2006 рр. , дозволяє зробити такі висновки:

- на теперішній час виробництво молока тут розвинуто неоднаково: сюди входить як його загальнонаціональний лідер (Львівська область), так і явні аутсайтери (Закарпатська та Чернівецька області);

- за аналізований період, надої молока в регіоні скорочувалося значно меншими темпами, ніж в середньому по Україні, в результаті, тут на теперішній час виробляють майже третину його загальноукраїнського обсягу, а отже є значний сировинний потенціал для молокозаводів;

- основними постачальниками сировини для молокопереробних підприємств області є господарства населення, що ставить на порядок денний ще одну проблему – якості сировини, оскільки одноосібним селянським

господарствам її важче забезпечити, а переробному підприємству, приймаючи сировину в багатьох постачальників – не просто проконтролювати;

- якщо врахувати, що частка Західного регіону в загальноукраїнському обсязі надоїв молока перевищує частку у виробництві продукції з нього у 2-2,5 рази, то можна стверджувати, що регіональні молокопереробні підприємства недостатньо використовують свій сировинний потенціал, а сировина вивозиться за межі регіону.

Отже, враховуючи аналіз статистичних даних, гостроактуальною для молокопереробного виробництва України є ресурсна складова економічної безпеки.

У сфері постачання молочної сировини переробним підприємствам можна виділити наступні проблеми.

1. По-перше, змінилася структура постачальників молока на промислову переробку: на теперішній час основними з них є господарства населення. Звідси випливає, що підприємствам молочної галузі потрібно налагодити більш ефективну систему закупівлі молока у населення, оскільки селянам нерідко вигідніше самостійно реалізовувати її на місцевих ринках, в результаті обсяги їхніх поставок молока на переробку зменшується.

2. По-друге, оскільки загальне виробництво молока зменшилося, серед переробних підприємств йде жорстка боротьба за постачальника сировини методами цінової та нецінової конкуренції (встановлення спеціального обладнання для зберігання молока тощо).

3. По-третє, постійне і швидке зменшення поголів'я ВРХ є серйозною загрозою з боку зовнішнього середовища для економічної безпеки підприємств молокопереробки. Якщо вони її не врахують, то в недалекому майбутньому їм просто не буде що переробляти.

Катастрофічну ситуацію у сфері розведення ВРХ можна прослідкувати і за динамікою інвестицій у цю сферу. Так, за даними Держкомстату України, якщо у 1985 р. було введено в дію тваринницьких приміщень (включаючи

механізовані ферми та комплекси) на 403, 4 тис. скотомісць для ВРХ, 1990 р. – 207,9, то у 2005 р. – на 3,1 тис., що у 67 разів (!) менше, ніж у 1990 р.

Особливістю ринкової економіки є конкуренція між товаровиробниками, тому будь-який суб'єкт господарювання повинен здійснювати аналіз конкуренції в галузі його діяльності: оцінювати її рівень та характер, виявляти основних дійсних та потенційних конкурентів.

За роки соціалізму в Україні було побудовано понад 500 молокопереробних заводів. На даний час з них працюють близько 350 підприємств, серед яких є більше десятка явних лідерів, як за потужністю, так і обсягом продажу. За оцінками спеціалістів якраз вони контролюють 40-50% ринку молочних продуктів в Україні. Отже, за решту 50-60 % ведеться гостра конкурентна боротьба.

Аналіз показує, що у молочній промисловості існує тенденція до витіснення дрібних молокозаводів з ринку, їх поглинання крупними компаніями. В кращому разі, куплені районні молокопереробні підприємства, використовуються для виробництва певних видів молочної продукції для збуту на місцевому ринку, в гіршому – для прийому, охолодження та транспортування сировини на головне підприємство.

Через дефіцит сировини та високий рівень конкуренції в галузі один за одним згортають свою діяльність районні молококомбінати. Наприклад, у Черкаській області лише за один рік п'ять молокозаводів перестали працювати [246, с. 133].

Якщо дана тенденція збережеться, то згодом на ринку молокопродуктів дуже мало (10-20) молокопереробних підприємств, що будуть знаходитись у власності 3-4 фінансових груп.

На сьогодні лідерами молокопереробної галузі є наступні підприємства:

- ЗАТ „ Білосвіт – Умань”, Черкаська обл. (ТМ „ Білосвіт”);
- ВАТ “Галактон”, м. Київ (ТМ “Баланс”), група „ Юнімілк Україна”;
- ВАТ “Кременчуцький міськмолокозавод ”, Полтавська обл. (ТМ “Кремез”);
- ВАТ “Ковель-молоко”, Волинська обл. (ТМ “КОМО”);

- ЗАТ “Лакталіс Україна”, м. Миколаїв (ТМ “Президент”);
- ВАТ “Павлоградський молочний комбінат”, Дніпропетровська обл. (ТМ “Фанні”);
- ВАТ “Молочна фабрика “Рейнфорд”, м. Дніпропетровськ (ТМ “Рейнфорд”);
- АООТ “Харківський молочний комбінат” (ТМ “Ромол”, „Вім-Біль-Данн”);
- Балтський молококонсервний комбінат дитячих продуктів, Одеська обл., (ТМ „ Ласуня”);
- ВАТ „ Київський міський молокозавод №3” („ Вім-Біль-Дан”);
- ВАТ „Комбінат „Придніпровський” (ТМ „Злагода”);
- ЗАТ „Куп’янський молококосервний комбінат, (ТМ „ Заріччя”).

Характеризуючи конкурентне середовище підприємств будь-якого виду економічної діяльності важливо виділити галузеві ключові фактори успіху.

Аналізуючи історію розвитку підприємств-лідерів, можна констатувати, що більшість з них досягли успіху завдяки концентрації засиль у трьох напрямках: технологія, маркетинг, сировина.

В історичному розрізі це виглядає так: спочатку (1997-2000 рр.) лідери галузі здійснили докорінну реконструкцію обладнання. Згодом, завдяки загостренню конкуренції, зрозуміли, що успіх криється не тільки у виробництві якісної сучасної молочної продукції, але й умінні її продати. Тому, десь з 2000 р. молокопереробні підприємства активізують свою роботу у сфері маркетингу. З цього ж самого періоду, відчувши гострий дефіцит сировини (у 2000 р. спад виробництва молока в Україні в порівнянні з 1990 р. був найбільшим), почалася активна робота по створенню сировинних зон.

Ключові галузеві фактори успіху у молокопереробному виробництві наведені в додатку Р.

В галузі можна виділити *три рівні конкуренції*:

- *конкуренція між крупними підприємствами лідерами-галуз.*

Конкуренція здійснюється серед продукції високої та середньої цінової категорії, як правило підприємства конкурують неціновими методами: випускаючи товари-новинки, широко використовуючи рекламу;

- *конкуренція між великими та дрібними підприємствами галузі.* До недавнього часу ці групи підприємств можна сказати „мирно” співіснували, працюючи в різних цінових сегментах та різних ринках (великі пропонували продукцію вищої якості за високими чи середніми цінами, реалізуючи її як правило в столиці та містах-мільйонерах, залишаючи дрібним молокозаводам ринкову нішу дешевшої продукції у регіонах). Та останнім часом, молокопереробні гіганти наступають, намагаючись забрати у районних молокозаводів їхній сегмент ринку: наприклад, ВАТ „Галактон” у 2004 р. представив нову ТМ „ Літній день”, під якою реалізує йогурти в плівці 1,5% жирності за низькою ціною. Керівництво ВАТ „ Галактону, ЗАТ „Білоцвіт-Умань” заявляють також про плани завоювати регіональні ринки;

- *конкуренція серед дрібних, районних молокопереробних підприємств.*

Зауважимо, що у молочній промисловості існують два галузеві союзи: у 1995 р. створена Національна асоціація молочників України "Укрмолпром", а у 2001 р. – Союз молочних підприємств України. Серед їх головних функцій є всестороннє сприяння діяльності та розвитку молокопереробних підприємств.

Так, за пропозиціями Укрмолпрому у відповідних комісіях ВРУ неодноразово розроблялися проекти документів та розрахунки з прийняттям відповідних законів, що стосувалися виплати сільгосптоваровиробникам дотації за продане переробним підприємствам молоко; захисту вітчизняного товаровиробника від імпорту молочної продукції; впровадження нового стандарту на молочну сировину та інше.

Однак, для підприємств, що не ввійшли у них, можуть виникати певні проблеми. Зокрема, за неофіційною інформацією, члени-учасники Союзу молочних підприємств України планують домовитися щодо розподілу сировинних зон. Немає також гарантії, щодо змови між ними щодо цінової політики закупівель сировини чи продажу продукції.

Господарська діяльність має здійснюватися відповідно до чинного законодавства, тому важливим в процесі аналізу зовнішнього середовища підприємств молокопереробного виробництва є вивчення законодавчих та

нормативних актів, що стосуються державного регулювання цього виду економічної діяльності.

До недавнього часу у вітчизняному законодавстві не було спеціального закону, який би регулював ринок молочних продуктів. Однак, деякі питання розвитку галузі були охоплені державним регулюванням, а окремим підприємствам надавалася державна підтримка, про що свідчать наступні документи [24], [26], [27].

Першим комплексним документом з державного регулювання молочної промисловості став ЗУ „Про молоко і молочні продукти”, що був прийнятий 24.06.2004 р. У ньому зазначається що основними засадами державної політики у цій сфері є, зокрема, забезпечення внутрішніх потреб держави в молочних продуктах широкого асортименту та нарощування їх експорту; сприяння розвитку інтеграційних процесів між виробником, переробником і реалізатором; удосконалення митно-тарифної та цінової політики у частині захисту вітчизняних виробників молока та молочної продукції; розроблення загальнодержавних програм розвитку селекційно-племінної справи.

Заходи державної підтримки, які передбачено фінансувати з державного бюджету згідно цього Закону на стадіях виробництва та переробки молока схематично зображені на рис.2.7.

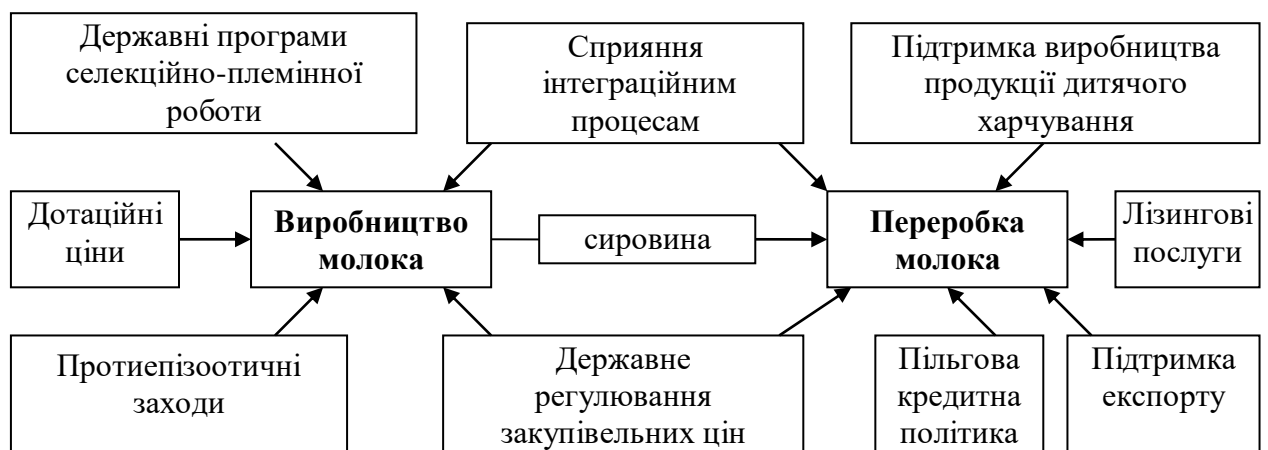

Рис. 2.7. Державна підтримка молокопереробної сфери агропромислового виробництва в Україні

Ст. 11 даного Закону була встановлена обов'язкова атестація виробників молока, молочної сировини та молочної продукції, що має проводитись раз в 5 років. Атестат виробництва молока, молочної сировини і молочної продукції видається відповідним територіальним органом виконавчої влади з питань аграрної політики.

Також суттєвим для молокопереробних підприємств є регулювання державою закупівельних цін на молоко. У ст. 17 зазначається, що мінімальна закупівельна ціна на молоко і молочну сировину, рівень якої повинен відшкодувати середньогалузеві нормативні витрати та забезпечувати мінімальний прибуток товаровиробнику, встановлюється КМУ.

Закон зобов'язав молокопереробні підприємства сплачувати внески (з кожного кілограма молока, закупленого для промислової переробки, в розмірі 0,2 коп.) до Фонду сприяння розвитку ринку молока і молочних продуктів, який створюється центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики з метою поліпшення якості молока і молочних продуктів, реклами, молочних продуктів, підтримки добровільних професійних організацій, які представляють інтереси сільськогосподарських та переробних підприємств в органах державного управління, допомоги в організації виставок і участі в торгах.

24.07.2006 р. була прийнята ПКМУ N 1003 „Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на молоко і вершки на 2006 рік”, відповідно до якої були встановлені такі мінімальні ціни за тонну молочної сировини залежно від базисних норм жиру та білку: на молоко вищого сорту – 1250 грн., молоко першого сорту – 1200 грн., молоко другого сорту – 1000 грн., вершки з 10 % вмістом жиру – 4080 грн.

30.11.2006 р. був прийнятий ЗУ „Про внесення змін до Закону України „Про молоко та молочні продукти”, згідно з яким з дня вступу України у СОТ будуть ліквідовані такі заходи державної підтримки молочної галузі як підтримка експорту шляхом фінансування експортерів з держбюджету, встановлення мінімальних закупівельних цін та граничних торгових надбавок,

квотування обсягів виробництва та продажу молока, а також фонд сприяння розвитку ринку молока та молочних продуктів.

З метою реалізації фінансової підтримки розвитку підприємств молочної переробки була затверджена ПКМУ від 30.11.2005р. № 1125 „Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки розвитку підприємств молочної переробки”. Відповідно до неї, бюджетні кошти використовуються для оплати товарів, робіт і послуг, пов'язаних з реконструкцією та технічним переоснащенням підприємств, впровадженням сучасних технологій переробки молока та виробництва молочної продукції і надаються молокопереробним підприємствам незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які визначаються на конкурсних засадах. Серед критеріїв відбору при визначенні переможців конкурсу згідно Наказу Міністерства аграрної політики України від 07.12.2005 р., є: переважно експортна орієнтація продукції, на виготовлення якої надається державна підтримка; зосередження основної уваги щодо експорту на ринки країн - членів СОТ; наявність досвіду експортної діяльності не менше 3 останніх років та обсягів експортних поставок не менше 5000 тис. дол. США щорічно; застосування підприємством передових світових технологій у молочної промисловості.

Виходячи з цих критеріїв, що держава надає підтримку молокопереробним підприємствам за принципом „ хто має, тому й примножиться”, а як інакше трактувати критерій застосування підприємством передових молочних технологій ? Крім цього, як бачимо, перевага дається орієнтованим на експорт підприємствам. Звичайно, експорт – це добре, але як бути з тими підприємствами, що працюють на задоволення потреб виключно внутрішнього ринку ? І як виконувати вимоги щодо продовольчої безпеки населення країни ?

Приймалися також відповідні документи щодо державної підтримки виробництва молокопродукції дитячого харчування [13].

19.01 2006 р. був прийнятий ЗУ „ Про дитяче харчування”, згідно якого мають бути введені ввізні мита на імпордне дитяче харчування, що має захистити вітчизняного товаровиробника. В Законі, зокрема вказується, що КМУ протягом шести місяців повинен визначити нові ставки ввізного мита на дитяче харчування. Як вважають автори законопроекту, нові ставки мають захистити вітчизняного виробника, а тому не можуть бути нижчими, ніж 10% митної вартості продукції.

Одним із засобів подолання кризи для молочних підприємств стало вихід на зовнішні ринки та нарощування експорту молочної продукції. З огляду на це, при аналізі їх зовнішнього середовища важливо дослідити особливості зовнішньоторгівельної політики держав, у які експортується вітчизняна молочна продукція.

Статистика свідчить, що за останні роки, молококомбінати нарощували експорт своєї продукції, зокрема, вивіз тієї групи товарів, куди входять молоко та молочні продукти (а ще вона включає яйця та мед) зріс за період з 2001-2005 рр. з 265,6 до 553,7 млн. дол. США , або у 2,1 рази.

Значний потенціал для нарощування обсягів виробництва та розширення експорту мають молокопереробні підприємства Західного регіону, та зокрема, Львівської області, що пов'язано із збереженням на цих територіях сировинної бази.

Головними продуктами, що спрямовуються на експорт були жирні сири, сухе молоко, масло. Тому, молокопереробні підприємства нарощували саме їх виробництво. Це єдиний молочний продукт, рівень виробництва якого у 2005 р., був більшим, ніж у 1990 р.

За різними оцінками, 50-60 % експортних поставок з України спрямовувалися в Росію. У зв'язку з цим молокопереробні підприємства в першу чергу залежали від зовнішньоекономічної політики цієї держави.

20.01.2006 р. Росія ввела заборону на імпорт тваринницької продукції з України в зв'язку з численними порушеннями російського ветеринарного законодавства.

За оперативною інформацією Держкомстату України за січень-березень 2006 р. було експортовано молока, молочних продуктів, яєць та меду на суму 46043 тис. дол. США [274], що складає лише 53,2 % від обсягу січня-березня 2005 р. Разом з цим, імпорт цієї групи товарів за цей же період зріс і досяг 16026,2 тис. дол. США [274], що на 40,5 % перевищує рівень 2005 р. У зв'язку з цим, на підприємствах молокопереробної промисловості нагромадилися значні запаси готової продукції. Щоб вийти з цієї ситуації виробники сирів були змушені знизити оптово-відпускні ціни на 4-18 %. Експерти оцінюють щомісячні втрати молочної галузі у 50-60 млн. дол. США.

На основі відповідних перевірок спеціалісти Федеральної служби по ветеринарному і фітосанітарному нагляду РФ у березні 2006 р. дозволили експорт шести вітчизняним підприємствам, зокрема: ПП „Прометей” (філія „Менський сир”), ПП „Рось” (філія „Роменський молочний комбінат”), ЗАТ „Пирятинський сирзавод”, ЗАТ „Хмельницька маслосирбаза”, ЗАТ „Гадячсир”, „Балтський молочно-консервний комбінат дитячих продуктів” (Одеська обл.). Однак, це лише незначна частка підприємств, які бажають експортувати в Росію свою продукцію (таких за різними джерелами є близько 50).

Чимало молокопереробних підприємств шукають нові ринки збуту своєї продукції. Їхні керівники зазначають, що потребують державної підтримки у сфері налагодження контактів з іноземними партнерами, підписання відповідних договорів тощо. Відрадно, що уряд вже почав роботу з підготовки документів на дозвіл Україні експортувати деякі продукти харчування (серед них і молоко) в країни ЄС. Однак, на нашу думку, державі потрібно активізувати цей процес, а також допомогти молококомбінатам з освоєнням ринків Далекого та Близького Сходу, Індії, Китаю.

Звернемо увагу також на ще одну стратегічну загрозу молокопереробному виробництву. Як відомо, Україна готується до вступу у СОТ, що вважається одним із кроків приєднання до ЄС. Деякі з фахівців висловлюють припущення, що з настанням цієї події в Україні можуть

призупинити свою діяльність три чверті переробних підприємств [239, с. 76]. На нашу думку, вступ в СОТ, і в подальшому у ЄС – це стратегічна загроза втрати експортних позицій вітчизняної молочної промисловості у зв'язку з високими вимогами на європейському ринку до безпеки та якості продукції. У зв'язку з цим, підприємства молочної промисловості повинні впроваджувати систему забезпечення виробництва безпечної харчової продукції (НАССР). Деякі з передових молокопереробних підприємств вже працюють в цьому напрямку, наприклад, ВАТ „Охтирський сиркомбінат” пройшов попередній аудит у системі датського стандарту НАССР [239, с. 77].

Узагальнений перелік загроз підприємствам молочної промисловості, генерованих їхнім зовнішнім мікросередовищем представлено у табл. 2.7. Проаналізувавши річну звітність 88 підприємств молочної промисловості, що є акціонерними товариствами (їх перелік наведено в додатку С) за 2003-2006 рр. за даними Державної системи рокриття інформації на фондовому ринку України (www.smida.gov.ua), зокрема, частину „Опис бізнесу” –

Таблиця 2. 7.

Загрози фінансовій безпеці молокопереробної сфери агропромислового виробництва

Чинник зовнішнього середовища	Загрози	Можливі наслідки реалізації загрози	Заходи нейтралізації загрози
Споживачі (38,6 % керівників опитаних АТ молокопереробної сфери вважають, що цей чинник негативно впливає на їх діяльність).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низький рівень купівельної спроможності основної частини населення України. 2. Нерівномірність попиту на молоко продукцію у регіональному розрізі. 3. Підвищення вимог до якості продукції з боку споживачів з високим рівнем доходів. 	Зниження обсягів реалізації продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пошук шляхів зниження собівартості базової продукції. 2. Вихід на регіональні ринки країни. 3. Пошук нових зовнішніх ринків збуту. 4. Впровадження у виробництво молокопродукції з особливими якостями
Постачальники (23,9 %	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зниження рівня виробництва молока в Україні. 2. Зміна „основного” постачальника сировини молочній промисловості: з сільськогосподарського підприємства на індивідуальні господарства. 3. Незацікавленість господарств населення у здаванні молока на переробку 	Дефіцит сировини, зниження обсягів виробництва, аж до повної зупинки молокопереробних підприємств	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування і підтримка сировинних зон. Укладення довгострокових контрактів з господарствами населення. 3. Інтеграція з виробниками сировини.
Конкуренція (9 %.....)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень конкуренції у молокопереробній сфері агропромислового виробництва. 2. Охоплення лідерами усіх ринкових сегментів. 3. Експансія лідерів на регіональні ринки. 	Скорочення обсягів реалізації, втрата частки ринку, поглинання підприємства	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пошук „своїх” ніш на ринку. 2. Формування конкурентної стратегії. 3. Активне використання реклами та інших засобів СМК. 4. Формування та розвиток системи збуту продукції
Державне регулювання галузі (50,7 %...).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Встановлення мінімальної закупівельної ціни на молоко. 2. Встановлення державної атестації виробництва молокопродукції 	Зростання собівартості продукції Призупинення діяльності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зниження собівартості продукції за рахунок інших витрат. 2. Приведення умов виробництва, зберігання молокопродукції у відповідність до вимог нормативно-правовим актам.

„Основні фактори, що впливають на діяльність емітента”, ми отримали наступні результати. Молокопереробні підприємства виділяють наступні зовнішні фактори, що негативно впливають на їх діяльність: 38,6 % з них – низький рівень купівельної спроможності населення; 31,8 % – недосконале податкове законодавство; 19,3 % – політична нестабільність у державі; 15,9 % – нестабільність законодавчої бази; 14,8 % – незадовільний стан довкілля; 14,8 % – дефіцит сировини; 11,4 % – відсутність вигідних умов кредитування (високі відсоткові ставки); 9 % – високий рівень конкуренції в галузі, в т. ч. за сировину; 5,7 % – низька якість сировини; 5,7 % – високі ціни на енергоносії та паливно-мастильні матеріали; 3,4 % – відсутність стратегії розвитку АПК та реальної підтримки молочної промисловості; 3,4 % – зниження поголів'я ВРХ в Україні.

Внутрішніми негативними факторами, на думку: 38,6 % з них – є зношення обладнання, використання застарілих технологій; 27,3 % – нестача, відсутність оборотних коштів; 9% – відсутність коштів на оновлення обладнання, впровадження нових технологій, реконструкцію, модернізацію; 8 % сезонність заготівлі сировини та виробництва.

Крім цих, негативними чинниками діяльності молокопереробними підприємствами називалися: ріст цін на молочну сировину, імпорт рослинних жирів низької якості, захворювання ВРХ, коливання цін на світовому ринку молокопродуктів, заборона поставок в Росію та ін.

Отже, чимало підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва вірно визначають основні негативні зовнішні фактори своєї діяльності. Вважаємо, що на даному етапі найважливішими загрозами з боку зовнішнього середовища для них є дефіцит сировини та загострення конкуренції в галузі, а тому для забезпечення своєї фінансової безпеки, їм необхідно сконцентрувати зусилля, в першу чергу, на їх подоланні.

2.3. Аналіз та оцінка фінансового стану суб'єктів господарювання молокопереробного виробництва

Як було обгрунтовано вище, оцінка фінансової безпеки господарської системи здійснюється за показниками її: загальної економічної та інвестиційної активності; прибутковості та оборотності; платоспроможності та складу активів; структури капіталу; оцінки грошових потоків; оцінки витрат та фінансової безпеки операційної діяльності; захищеності від фінансових ризиків; показники оцінки потенціалу для компенсації можливих збитків.

На основі даної системи показників, проаналізуємо і оцінимо рівень фінансової безпеки молокопереробної сфери агропромислового виробництва України та Львівської області, зокрема. Однак, зауважимо, що не всі з них ми зможемо розрахувати та проаналізувати, оскільки чимало з них мають суто індивідуальний характер для кожного господарюючого суб'єкта та розраховуються на базі даних його управлінського обліку, інших конфіденційних матеріалів.

З метою оцінки рівня фінансової безпеки молокопереробного виробництва було проаналізовано фінансову звітність 40 АТ – виробників моолокопродукції в Україні з найвищими обсягами реалізації за 2005 р. (їх перелік наведений в додатку С). За результатами аналізу, проведено їх групування за обсягами реалізації і на підставі їхніх усереднених показників зроблено висновок, що найвищий рівень фінансової безпеки мають підприємства з обсягом реалізації понад 200 млн грн (табл. 2. 8).

Результати аналізу свідчать, що найвищі показники рентабельності (активів, власного капіталу продукції, продажу), достатню фінансову незалежність, досить високий рівень забезпечення довгостроковими кредитами і позиками мають підприємства з обсягом реалізації понад 200 млн грн (22,5 % з досліджуваної вибірки). Зауважимо, що до цієї групи ввійшли такі лідери галузі, як ВАТ „Галактон”, ВАТ „Молочник”, ВАТ „Житомирський маслозавод”.

**Показники фінансової безпеки суб'єктів господарювання
молокопереробної сфери агропромислового виробництва України**

Показники	Групи підприємств за обсягами реалізації продукції, млн грн			
	до 50	51-100	101-200	понад 200
Частка збиткових підприємств	60,0	20,0	14,3	10,0
Індекс виторгу від реалізації продукції	1,36	1,51	1,33	1,40
Рентабельність (у %):				
- активів;	-0,17	1,49	6,43	8,2
- власного капіталу;	-1,33	7,03	17,70	21,20
- продукції;	7,07	6,87	10,42	13,00
- продажу	8,79	7,61	13,00	15,30
Коефіцієнти:				
- фінансової автономії;	0,34	0,31	0,40	0,39
- довгострокової фінансової незалежності;	0,46	0,45	0,53	0,69
- загальної платоспроможності;	1,06	1,17	1,65	2,07
- співвідношення довгострокових і поточних зобов'язань	0,49	0,45	0,44	1,85

Джерело: Власні розрахунки за матеріалами Державної системи розкриття інформації на фондовому ринку України [273].

І з табл. 2.8, добре видно, що із зниженням обсягів реалізації (зменшенням розмірів підприємства), показники рентабельності, фінансової незалежності, загальної платоспроможності погіршуються. Найнижчими вони є у групі підприємств з обсягом реалізації до 50 млн. грн., а таких серед досліджуваної сукупності було 37,5 %. До цієї групи ввійшли невеликі підприємства обласних та районних центрів. Отже, можна стверджувати, що більшість підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва мають невисокий рівень фінансової безпеки.

Оцінимо рівень фінансової безпеки молокопереробної сфери агропромислового виробництва Львівської області. Спочатку проаналізуємо динаміку виробництва продукції молочною промисловістю області.

Протягом 2000-2006 рр. молочна промисловість нарощувала виробництво (табл. 2. 9). Особливо високими були темпи зростання обсягів виробництва молока, кисломолочних продуктів, сиру свіжого та кисломолочного молокопереробними підприємствами області у 2004 - 2006 рр. (від 1,35 до

1,48), до того ж вони перевищували аналогічні показники в цілому по Україні. Отже, молочна промисловість регіону знаходиться на стадії свого розвитку. Високі індекси росту обсягів виробництва підприємств молокопереробного виробництва Львівської області створюють передумови для забезпечення їх фінансової безпеки у довгостроковому періоді. Однак, зауважимо, що починаючи з 2004 р., темпи росту виробництва деяких молокопродуктів у Львівській області сповільнювалися.

Таблиця 2. 9

**Індекси обсягів виробництва молочної продукції
у Львівській області за 2003-2006 рр.**

Вид молочної продукції	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Продукція із незбираного молока у перерахунку на молоко:							
- Львівська область;	1,01	1,42	1,25	1,26	-*	-	-
- Україна	-	1,46	1,15	1,11	-	-	-
Молоко **							
- Львівська область	1,01	1,39	1,13	1,13	1,37	1,35	1,30
- Україна	-	1,64	1,10	1,03	1,09	1,20	0,95
Продукти кисломолочні:							
- Львівська область	0,87	1,03	1,97	1,07	1,42	1,48	1,47
- Україна	-	1,36	1,23	1,07	1,09	1,06	1,22
Сири: свіжий неферментований та кисломолочний							
- Львівська область	-	-	-	-	1,42	1,48	-
- Україна					1,24	1,17	1,11
Сири жирні							
- Львівська область	1,35	1,81	0,95	1,26	1,41	1,07	0,74
- Україна	0,92	1,56	1,23	1,31	1,29	1,17	0,79
Вершки:							
- Львівська область	0,88	24,1	0,08	12,4	1,39	1,04	-
Морозиво і харчовий лід, тис. т:							
- Львівська область	1,12	1,00	1,09	0,87	0,76	1,52	-

Джерело: власні розрахунки за даними: [230], [231].

* У зв'язку із зміною КВЕД, з 2004 р. статистика виробництва продукції з незбираного молока в перерахунку на молоко не ведеться

**До 2003 р. включно – молоко незбиране, з 2004 р. – молоко оброблене, рідке.

За аналізований період також значно збільшилися обсяги інвестицій в основний капітал підприємств-виробників молочних продуктів. Якщо у 2000 р. ними було здійснено 1963 тис. грн. капітальних вкладень, то у 2004 р. – 15805 тис. грн., що у 8 разів більше. Це також сприяє стратегічному забезпеченню їхньої фінансової безпеки.

Поаналізуємо фінансовий стан підприємств молочної промисловості Львівської області, оцінимо склад їхніх активів та пасивів, а також зміни, що відбулися у ньому на основі даних зведених балансів та звітів про фінансові результати за 2000-2006 рр.

Майно молокопереробних підприємств Львівщини за аналізований період збільшилося у 3,2 рази (табл. 2. 10). Причому, трендовий аналіз показує, що вищими темпами вартість активів зростала у 2003-2006 рр. (найбільший темп росту був у 2005 р. – 1,59 рази) (додаток Т). Зростання валюти балансу свідчить про розширення обсягів діяльності, що підтверджується вже проведеним аналізом динаміки виробництва продукції молочною промисловістю Львівщини.

Згідно даних табл. 2. 10, зросла вартість усіх основних складових активу балансу (за винятком витрат майбутніх періодів). У складі майна в абсолютному вираженні збільшилися як необоротні, так і оборотні активи (проте, останні у 11,0 разів більше, ніж перші). Темп росту оборотних активів за аналізований період складає 5,9 рази, і є вищим, ніж темп приросту необоротних активів (3,1). Менше зростання вартості необоротних активів пояснюється тим, що багато молокопереробних заводів мають виробничі потужності, а тому не потребують збільшення свого виробничого потенціалу.

У складі необоротних активів зросли всі їхні компоненти, однак, найбільше у вартісному виразі збільшилися основні засоби. А найвищий темп росту мали довгострокові фінансові інвестиції – вони зросли на початок 2007 р. порівняно з 2000 р. у 36,2 ! рази.

Серед оборотних активів також зросли усі їхні складові. За період 2000-2005 рр. серед них найбільше збільшилися дебіторська заборгованість (у 12,8

Таблиця 2. 10

**ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ АНАЛІЗ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА 2000-2006 РР.**

Показник (тис. грн.)	На поч. 2000 р.	На поч. 2001 р.	На поч. 2002 р.	На поч. 2003 р.	На поч. 2004 р.	На поч. 2005 р.	На поч. 2006 р.	На поч. 2007 р.	Зміна (2007- 2000)	Темп зміни (2007 до 2000)
Усього майна	74357,9	90068,9	98422,0	102264,4	115664,0	150015,6	237838,6	296006,5	+ 221648,6	3,98
1. Необоротні активи	50187,9	58359,9	52203,3	51947,6	58592,8	59539,9	98607,7	155513,9	+ 10532,6	3,10
1.1. Незавершене будівництво	3480,6	2623,7	1531,1	2154,8	1732,8	2265,3	9971,4	12212,5	+8731,9	2,86
1.2. Основні засоби	46150,5	48050,2	46166,7	42266,1	49046,6	49897,5	79668,9	127557,0	+81406,5	2,76
1.1. Довгострокові фінансові інвестиції	264,7	2968,6	4237,6	7265,5	7317,1	6852,0	8460,1	9579,6	+9314,9	36,19
2. Оборотні активи	23461,8	35436,8	45917,1	49711,2	56264,6	89871,6	138802,1	138850,6	+115388,8	5,92
2.1. Запаси і витрати	14066,5	18573,4	18631,6	15945,1	18449,4	16112,4	25955,1	14896,8	+830,3	1,06
2.3 Дебіторська заборгованість у тім числі - за товари роботи, послуги	8533,9 6971,3	14719,1 12016,9	22755,1 19189,2	29703,5 25573,8	32704,3 24752,8	70925,8 47153,1	109608,4 72054,6	92962,8 40365,8	+84428,9 +33394,5	10,89 5,79
2.4 Поточні фінансові інвестиції	5,0	0,0	46,5	0,5	7,3	5,4	5,4	5,4	+0,4	1,08
2.5 Кошти та їх еквіваленти	691,4	1359,8	3510,3	3135,9	4007,6	1816,6	1638,2	12001,4	+11310,0	17,36
2.6 Інші оборотні активи	165,0	784,5	973,6	926,2	1096,0	1011,4	1595,0	2007,0	+1842,0	12,16
3. Витрати майбутніх періодів	708,2	772,2	301,6	605,6	806,6	604,1	428,8	1642,0	+933,8	2,32

Джерело: Власні розрахунки за даними Львівського обласного управління статистики

разів) та в т. ч. дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги (у 10,3 рази). Значне зростання обсягів дебіторської заборгованості може бути спричинене: збільшенням обсягів реалізації, надання відстрочок дебіторам чи погіршенням їхньої платіжної дисципліни. Якраз дві останні ймовірні причини найбільше вплинули на зростання обсягу дебіторської заборгованості, про що свідчить порівняння темпів росту її росту за аналізований період (у 12,8 разів) з темпами росту виторгу від реалізації (у 2,4 рази). Дебіторська заборгованість, як показує трендовий аналіз (додаток Т) – єдиний вид активу, що стабільно зростає протягом 2000-2005 рр. У 2006 р., частина зобов'язань дебіторів очевидно була погашена, відповідно, дебіторська заборгованість молокопереробних підприємств на початок 2007 порівняно з початком 2006 р. зменшилася, а грошові кошти зросли.

Відповідно до змін активів у вартісному виразі, змінилася і їхня структура: за аналізований період зменшилася частка необоротних активів (з 67,5 до 52,5 %) та підвищилася частка оборотних активів (з 31,6 до 46,9 %) (табл. 2. 11). Активи молокопереробних підприємств Львівщини стали більш мобільними. Найбільшу частку в активі балансу на початок 2006 р. займає дебіторська заборгованість – 46,1 %, на другому місці – основні засоби – 33,5%.

У складі необоротних активів частка основних засобів зменшилася, а довгострокових фінансових інвестицій – зросла.

У структурі оборотних активів значно зросла питома вага дебіторської заборгованості, в т. ч. дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги, знизилася частка запасів. Мізерною є частка поточних фінансових інвестицій, дуже малою до початок 2007 р. була частка грошових коштів, що загрожує негайній платоспроможності підприємств.

Аналіз пасиву балансів підприємств молочної промисловості Львівської області показує, що протягом 2000-2006 рр. зростає їх і власний, і залучений капітал (табл. 2.12). Однак, у порівнянні із залученим капіталом, що збільшився у 10,6 разів, власний зріс несуттєво - на 16 %. Це є логічним наслідком розширення обсягів діяльності. Оскільки власного капіталу

Таблиця 2.11

**ВЕРТИКАЛЬНИЙ АНАЛІЗ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА 2000-2006 рр.**

Показник (тис. грн.)	На поч. 2000 р.	На поч. 2001 р.	На поч. 2002 р.	На поч. 2003 р.	На поч. 2004 р.	На поч. 2005 р.	На поч. 2006 р.	На поч. 2007 р.	Зміна (2007- 2000)
Усього майна (валюта балансу)	74357,9	90068,9	98422,0	102264,4	115664,0	150015,6	237838,6	296006,5	+ 221648,6
1. Необоротні активи	67,5	64,8	53,0	50,8	50,7	39,7	41,5	52,5	-15,0
1.1. Незавершене будівництво	4,7	2,9	1,6	2,1	1,5	1,5	4,2	4,1	-0,6
1.2. Основні засоби	62,1	53,3	46,9	41,3	42,4	33,3	33,5	43,1	-19,0
1.1. Довгострокові фінансові інвестиції	0,4	3,3	4,3	7,1	6,3	4,6	3,6	3,2	+2,8
2. Оборотні активи	31,6	39,3	46,7	48,6	48,6	59,9	58,4	46,9	+15,3
2.1. Запаси і витрати	18,9	20,6	18,9	15,6	16,0	10,7	10,9	5,0	-13,9
2.3 Дебіторська заборгованість у тім числі: - за товари роботи, послуги	11,5	16,3	23,1	29,0	28,3	47,3	46,1	31,4	+19,9
2.4 Поточні фінансові інвестиції	0,007	0,0	0,005	0,000	0,007	0,004	0,002	0,002	-0,005
2.5 Кошти та їх еквіваленти	0,9	1,5	3,6	3,1	3,5	1,2	0,7	4,1	+3,2
2.6 Інші оборотні активи	0,2	0,9	1,0	0,9	0,9	0,7	0,7	0,6	+0,4
3. Витрати майбутніх періодів	1,0	0,9	0,3	0,6	0,7	0,4	0,2	0,6	-0,4

Джерело: Власні розрахунки за даними Львівського обласного управління статистики

Таблиця 2.12

**АНАЛІЗ ДИНАМІКИ СКЛАДУ ПАСИВІВ ПІДПРИЄМСТВ
МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА 2000-2006 рр.**

Вид пасиву (тис. грн.)	На поч. 2000р.	На поч. 2001 р.	На поч. 2002 р.	На поч. 2003 р.	На поч. 2004 р.	На поч. 2005 р.	На поч. 2006 р.	На поч. 2007 р.	Зміна (2007- 2000)	Темп зміни 2007 до 2000
1. Власний капітал	54839,2	59168,2	54869,2	46200,4	53825,2	52001,0	63684,3	89593,7	+34754,5	1,63
Статутний капітал	15679,3	19512,1	19584,6	20793,6	23684,7	23326,9	24496,7	36425,5	+20746,2	2,32
Додатковий капітал	31116,5	30262,1	29679,2	16942,7	16681,9	15617,1	16266,4	16300,2	-14816,3	0,52
Резервний капітал	6239,1	6259,7	1988,2	2907,8	7156,4	6940,1	6620,0	6417,1	+178,0	1,03
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1857,8	3191,9	-254,0	5973,1	8689,0	9829,2	20013,5	35352,8	+33495,0	19,03
2. Забезпечення наступних витрат і платежів	220,7	182,2	367,8	285,3	82,4	188,3	73,5	64,2	-156,5	0,29
3. Довгострокові зобов'язання	4454,8	7352,7	16416,5	15116,0	14386,2	17925,6	34820,0	59914,8	+30365,2	13,44
4. Поточні зобов'язання	14843,2	23365,8	33795,5	46156,3	47340,2	82900,7	139228,4	152433,8	+135760,1	10,27
Короткострокові кредити	3468,3	6698,0	10449,8	10551,7	11818,0	10874,3	29476,6	33227,0	+26008,3	9,58
Кредиторська заборгованість в т. ч. за товари, роботи, послуги	11374,9	17213,8	23345,7	35601,1	35552,2	72002,4	109265,7	118720,7	+ 97890,8	10,44
	6872,5	11314,4	19530,6	31113,6	29104,6	63374,6	86101,0	78380,7	+79228,5	11,40
Баланс	74357,2	90068,9	98422,0	102264,4	115664,0	150015,6	237838,6	296006,5	+163481,4	3,98

Джерело: Власні розрахунки за даними Львівського обласного управління статистики

підприємствам не вистачало, вони були змушені звернутися до зовнішніх джерел фінансування.

У складі залучених коштів довгострокові зобов'язання зросли у 13,44 разів, короткострокові – у 10,27 разів (табл. 2.12), що можна позитивно оцінити, адже перші пов'язані із меншим ризиком для позичальника. У складі поточних зобов'язань у 9,58 разів зросли короткострокові кредити банків, у 11,4 рази – кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги.

В результаті, відбулися суттєві зміни у структурі пасивів підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва Львівської області. Найбільше змінилися частка власного капіталу: за 2000-2006 рр. вона знизилася з 73,8 до 30,3 % (табл. 2.13). Отже, молокопереробні підприємства області стали більше фінансово залежні від зовнішніх джерел фінансування.

Як вважається в загальному, частка власного капіталу повинна бути більшою 50 %, але на підприємствах з відносно високою оборотністю активів, стабільним попитом на продукцію, налагодженими каналами збуту (а такими, як правило, і є підприємства харчової, в т. ч. молочної промисловості), частка власного капіталу може бути і нижчою за рекомендоване значення, без ризику для фінансової стійкості.

У структурі пасивів більш як у три рази зросла частка довгострокових зобов'язань. Це можна позитивно оцінити, оскільки довгостроковий залучений капітал пов'язаний із меншим ризиком для підприємства.

Аналіз балансів підприємства-лідерів молочної галузі, показує, що практично усі з них використовують довгострокове кредитування для фінансування своїх активів. Причому частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі деяких підприємств (ЗАТ „Білоцвіт-Умань”, ВАТ „Ковель-молоко”, ВАТ „Галактон”, ВАТ „Київський міський молочний завод № 3”) перевищує або наближається до 50 %, тобто відповідає вимогам фінансової безпеки.

Стосовно підприємств області, то лише найбільші з них (з вартістю активів від 15млн грн.), а також деякі малі, але успішно працюючі, мають на

Таблиця 2.13.

**АНАЛІЗ ДИНАМІКИ СТРУКТУРИ ПАСИВІВ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗА 2000-2006 рр**

Вид пасиву (тис. грн.)	На поч. 2000р.	На поч. 2001 р.	На поч. 2002 р.	На поч. 2003 р.	На поч. 2004 р.	На поч. 2005 р.	На поч. 2006 р.	На поч. 2007 р.	Зміна (2007- 2000)
I. Власний капітал	73,8	65,7	55,7	45,2	46,5	34,7	26,8	30,3	-43,5
Статутний капітал	21,1	21,7	19,9	20,3	20,5	15,5	10,3	12,3	-8,8
Додатковий капітал	41,8	33,6	29,0	16,6	14,4	10,4	6,8	5,5	-36,3
Резервний капітал	8,4	6,9	2,0	2,8	6,2	4,6	8,4	2,2	-6,2
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	2,5	3,5	-0,3	5,8	7,5	6,6	1,6	11,9	+9,4
II. Забезпечення наступних витрат і платежів	0,3	0,2	0,4	0,3	0,1	0,1	0,03	0,02	-0,28
III. Довгострокові зобов'язання	6,0	8,2	16,7	14,8	12,4	11,9	14,6	20,2	+14,2
IV. Поточні зобов'язання	20,0	25,9	34,3	45,1	40,9	55,3	58,5	51,5	+31,5
Короткострокові кредити банків	4,7	7,4	10,6	10,3	10,2	7,2	12,4	11,2	+6,5
Кредиторська заборгованість в т. ч.	15,3	19,1	23,7	34,8	30,7	48,0	45,9	40,1	+24,8
за товари, роботи, послуги	9,2	12,6	19,8	30,4	25,2	42,2	36,2	26,5	+17,3
Баланс	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-

Джерело: власні розрахунки за даними Львівського обласного управління статистики

своєму балансі довгострокові зобов'язання. Проте, їхня частка у позиковому капіталі є нижчою: від 1 до 22 %. Це пов'язано з високою вартістю довгострокових кредитів (від 20 до 25 % річних) та жорсткими вимогами банків для їх надання (стабільний фінансовий стан та дохід, беззбиткова діяльність, заставне забезпечення).

Суттєво збільшилася і частка короткострокових зобов'язань - на 31,5 %. У залученому капіталі молокопереробних підприємств області за весь аналізований період вона у 2-4 рази була вищою, ніж довгострокових.

У складі поточних зобов'язань, за період 2000-2006 рр. збільшилися частки товарної кредиторської заборгованості, короткострокових кредитів банків. Як на початок 2000 р., так і 2007 р., серед них найбільшою у пасивах була частка кредиторської заборгованості, в т. ч. товарного характеру.

Отже, позитивними змінами у балансі підприємств молочної промисловості Львівської області за проаналізований період є збільшення їхнього майна, вищі темпи зростання оборотних активів, порівняно з необоротними. Негативно можна оцінити значне зниження частки власного капіталу у зв'язку з високими темпами росту залучених коштів, в результаті його не вистачає навіть для формування необоротних активів і підприємства не мають власних оборотних коштів. Небажаним є значне зростання обсягів дебіторської та кредиторської заборгованостей, причому перша перевищує другу.

Для оцінки фінансової безпеки підприємств молочної промисловості Львівської області, визначимо в середньому по галузі забезпеченість їхніх запасів та затрат відповідними джерелами фінансування (табл. 2.14).

Як бачимо з табл. 2. 14, власні оборотні кошти у молочних підприємств Львівської області були у наявності тільки у 2000-2001 рр. Станом на кінець інших років аналізованого періоду, показник „власний оборотний капітал” мав від'ємне значення, отже власного капіталу не вистачало навіть для формування необоротних активів. Аналіз балансових показників окремих молокопереробних підприємств області за 2002-2005 рр. (додаток У) це

Таблиця 2.14.

**Забезпеченість запасів і затрат джерелами їх покриття суб'єктів господарювання
молокопереробного виробництва Львівської області у 2000 - 2006 рр.**

Показник	На кін. 2000 р.	На кін. 2001 р.	На кін. 2002 р.	На кін. 2003 р.	На кін. 2004 р.	На кін. 2005 р.	На кін. 2006 р.
Запаси та затрати (З)	8573,4	18631,6	16175,3	18868,5	16893,6	25955	31874,0
Власний оборотний капітал (ВОК)	5308,3	265,9	-8511,8	-6179,5	-8605,8	-34923,4	-65920,2
Власні та довгострокової джерела формування запасів та затрат, ВД (ВОК+ДЗ)	12661	11977,1	7904,7	8936,5	6336	-103,4	-6005,4
Основні джерела формування запасів та затрат, ОДФЗ, (ВОК +ДЗ+КК)	19359	22426,9	18577,8	20754,5	18002,0	29373,2	27707,7
Загальна величина формування запасів та затрат, ЗДФЗ, (ВОК+ДЗ+КК+КЗТ)	30700,4	41957,5	50389,6	50885,9	79786,0	115474,2	106088,4
Тип фінансового стану	З<ВД, норм. фін. стійкість	З<ОДФЗ, нестійкий	З<ОДФЗ, нестійкий	З<ОДФЗ, нестійкий	З<ОДФЗ, нестійкий	З<ОДФЗ, нестійкий	З>ОДФЗ, кризовий
Надлишок (нестача) ВОК	-3265,1	-1565,7	-24687,1	-25048,0	-25499,4	-60878,4	-97794,2
Надлишок(нестача) ВД	+4087,6	-6654,5	-8270,6	-9932,0	-10557,6	-26058,4	-37879,4
Надлишок (нестача) ОДФЗ	+10785,4	+3795,3	+2402,5	+1886,0	+1108,4	+3418,2	+74214,4

Джерело: Власні розрахунки за даними Львівського обласного управління статистики

підтверджує. Так, з семи досліджених підприємств, лише одне (ВАТ молокозавод „Самбірський”) мало у наявності власний оборотний капітал, однак, лише станом на кін. 2004 р. його вистачало для формування запасів та затрат. Такий стан справ характерний і для підприємств-лідерів галузі, лише два з восьми їх проаналізованих мали додатне значення власного оборотного капіталу (ВОК): ЗАТ „Куп’янський молочноконсервний комбінат” в одному із звітних періодів, ВАТ „Лубенський молочний завод” протягом усіх проаналізованих періодів (додаток Ф). Затрати і запаси ВОК покривав тільки на ВАТ „Лубенський молочний завод”, і знову ж таки, лише в один із проаналізованих звітних періодів.

Власні та довгострокові джерела формування запасів та затрат молокопереробні підприємства Львівської області мали до кінця 2005 р., однак повністю запаси покривалися ними лише на початку аналізованого періоду, у 2000 р. Починаючи з кінця 2001 р., молочним підприємствам області для фінансування своїх запасів власних та довгострокових джерел не вистачало: далі, з року в рік, ними покривався все менший обсяг запасів. З проаналізованих окремих підприємств області, більшість у 2002-2005 рр. не мали власних та довгострокових джерел формування запасів та затрат. Основні джерела формування запасів (власний оборотний капітал, довгострокові та короткострокової кредити та позики) протягом аналізованого періоду завжди перебували в надлишку. Отже, тільки на кінець 2000 р. (початок аналізованого періоду), за балансовою моделлю оцінки фінансового стану, фінансову стійкість підприємств молочної промисловості можна було визначити як нормальну. Далі, оскільки запаси перевищували власні та довгострокові джерела їх формування, фінансовий стан можна визначити як нестійкий.

Проаналізуємо рівень фінансової безпеки підприємств молочної промисловості Львівської області за абсолютними та відносними (відповідними коефіцієнтами та індексами росту) показниками їхньої прибутковості, ділової активності, платоспроможності, структури капіталу та іншими показниками (табл. 2.15).

**Показники фінансової безпеки суб'єктів господарювання
молокопереробного виробництва Львівської області за 2002-2006 рр.**

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	Рек. знач.
Виторг від реалізації, млн грн.	207,5	193,9	299,0	437,3	516,2	Зростання
Чистий прибуток (збиток), млн грн.	-2447,5	3222,3	4970,4	10620	3254,3	>0
Індекс активів, І а	1,04	1,13	1,30	1,59	1,05	> Індекс інфляції
Індекс виторгу від реалізації, І вр	-	0,93	1,54	1,46	1,18	> І а
Індекс чистого прибутку, Іп	-	-	1,54	2,14	0,31	> І вр
Рентабельність активів, %	-2,30	3,00	3,60	5,5	1,13	> 0
Рентабельність власного капіталу, %	-4,60	6,60	9,20	18,4	3,90	> 15 %
Оборотність активів	1,60	1,50	1,80	1,90	1,40	Зростання
Оборотність оборотних активів	3,40	3,00	3,30	3,20	2,62	Зростання
Робочий капітал, млн. грн.	3,60	8,90	7,00	-0,40	-13,6	>0
Коефіцієнти:						
- загальної платоспроможності	1,16	1,18	1,07	1,00	0,91	>1,50
- поточної платоспроможності	0,80	0,76	0,85	0,80	0,83	>1,00
- абсолютної платоспроможності	0,07	0,08	0,02	0,01	0,08	>0,10
- співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості	1,02	0,94	1,08	1,15	0,78	>1,00
- автономії	0,45	0,44	0,35	0,27	0,30	>0,30-0,50
- довгострокової фінанс. незалежності	0,59	0,57	0,44	0,41	0,51	>0,50-0,75
- забезпечення власними оборотними коштами	-0,16	-0,11	-0,09	-0,25	-0,47	>0,10

Джерело: Власні розрахунки за матеріалами Львівського обласного управління статистики

Як бачимо, за аналізований період, молокопереробним підприємствам області вдалося суттєво збільшити виторг від реалізації продукції: з 2002 по 2006 рр. він зріс у 2,5 рази. Найбільше зростання відбулося у 2004-2005 рр., у 2004 р. на 54 % порівняно з попереднім роком, у 2005 р. – на 46,3%.

Аналіз фінансових результатів діяльності окремих підприємств області (додаток Х), підтверджує, що для більшості з них у 2003-2006 рр. були характерні високі індекси росту обсягів реалізації продукції: від 1,3 до 2,1 разів. В той час, як серед досліджуваних підприємств-лідерів галузі такі високі темпи зростання доходу від реалізації продукції демонстрував лише ВАТ „ Київський міський молочний завод №3” (додаток Ц). Решта підприємств нарощували

продаж своєї продукції на рівні 13-24 % щорічно. Однак, у 2006 р., майже у всіх досліджуваних молокопереробних підприємств Львівщини, виторг від реалізації продукції суттєво скоротився порівняно з попереднім роком (на 25 - 35 %).

Чистий прибуток молокопереробних підприємств Львівської області у 2005 р. порівняно з 2000 р. зріс у 3,7 разів. Причому, найбільше він збільшився у 2005 р. порівняно з попереднім роком: у 2,1 рази. Однак, у 2006 р., чистий прибуток молокопереробних підприємств зменшився у 3,2 рази порівняно з 2005 р. Аналіз фінансових результатів діяльності окремих молокопереробних підприємств області, показує, що мало хто з них може похвалитися стабільними прибутками (наприклад, ВАТ молокозавод „Самбірський”). Серед них є стабільно збиткові підприємства, а також ті, які з року в рік отримують різний фінансовий результат: то прибуток, то збиток. Така ж картина і серед підприємств-лідерів галузі: на багатьох з них наявні різкі коливання у сумах чистого прибутку за аналізований період. На фоні зростання обсягів реалізації продукції це може свідчити про низький рівень менеджменту, зокрема, невдалу товарно-асортиментну політику, неправильне планування та недостатній контроль (або ж і його відсутність) за виробничими, фінансовими витратами. Для встановлення причин отримання збитків, підприємствам необхідно докладно аналізувати свої фінансові результати, дані управлінського обліку про витрати.

Відносний рівень прибутковості підприємств молочної промисловості Львівщини є дуже низьким. До того ж, він знизився у 2006 р. порівняно з 2000 р. у 3 рази: так чиста рентабельність їхніх активів у 2000 р. складала 3,5 %, а у 2006 р. -1,13 % як у 2000, так 2005 р. навіть не досягає 4 %, продажу - 2 %. Збільшився лише коефіцієнт чистої рентабельності власного капіталу (що пов'язано із значним зниженням його частки у пасиві балансу): у 2005 р. порівняно з 2000 р. він зріс у 2 рази з 5,1 до 10,8 %, однак навіть у 2005 р. він не відповідає вимогам норм економічної прибутковості. Показники рентабельності, якщо не брати до уваги „невдалі” звітні періоди є значно

вищою на підприємствах – лідерах галузі: рентабельність активів складає переважно 10-20% (а на „зразковому” підприємстві ВАТ „ Лубенський молочний завод” сягає і 30%), рентабельність власного капіталу в окремі звітні періоди на деяких підприємствах наближалася до 50 % (на ВАТ „Лубенський молочний завод” у 2003-2005 рр. вона була 25-40%) (додаток Ц).

За аналізований період, оборотність активів молокопереробних підприємств області не змінилася (у зв'язку з вищими темпами їх росту, порівняно з темпами зростання виторгу від реалізації продукції), а оборотність їх обігових активів навіть знизилася (через багаторазове збільшення дебіторської заборгованості у їх складі).

За аналізований період значно знизився коефіцієнт фінансової автономії молокопереробних підприємств Львівської області. Якщо на кінець 2000 р. він становив 0,70, на кінець 2002 р. був майже рівним своєму критичному значенню (0,5), то на кінець 2006 р. став меншим за нього. Як показує трендовий аналіз зміни складу пасивів підприємств молочної галузі Львівщини, це відбулося тому, що на протязі аналізованого періоду не було односпрямованої тенденції зміни власного капіталу (він то зменшувався, то зростав); а темпи зростання поточних зобов'язань на аналізованих підприємствах були дуже високими. Отже, молокопереробні підприємства Львівської області стали фінансово залежні. Однак, все ж таки однозначно негативно трактувати їхнє значення коефіцієнта фінансової автономії не можна, оскільки, як вже зазначалося, підприємства даного виду економічної діяльності можуть дозволити собі працювати в більшій мірі з на базі залученого капіталу. Із усіх досліджуваних підприємств лідерів галузі за обсягами продаж, лише на двох підприємствах (ВАТ „Лубенський молочний завод” та ЗАТ „Куп'янський молочноконсервний комбінат”) цей показник є вищим за 0,5 (додаток Ц) .

Дещо знизилася частка довгострокових зобов'язань у загальній сумі позикових коштів підприємств галузі. Однак, вона є вищою, ніж в цілому у

промисловості (у 2004 р. середньорічна частка довгострокових зобов'язань підприємств промисловості України складала 12,5%).

За аналізований період знижувалося значення коефіцієнта забезпеченості власними оборотними коштами. Якщо на кінець 2000 р., воно було ще в межах норми, то на кінець 2001 р. молокопереробні підприємства області відчували брак власних оборотних коштів, а починаючи з кінця 2002 р. взагалі їх не мали. Від'ємне значення коефіцієнта забезпеченості власними оборотними коштами свідчить, що підприємствам не вистачає власного капіталу навіть для формування своїх необоротних активів. Це підтверджується аналізом фінансової звітності окремих молокопереробних підприємств області. Лише у Самбірського міського молочного заводу забезпеченість власними оборотними коштами станом на кінець деяких звітних періодів була достатньою. Серед підприємств-лідерів галузі також тільки одне підприємство (ВАТ „Лубенський молочний завод”) забезпечений власними оборотними засобами, та ще й в межах норми. Відсутність власних оборотних коштів – характерна проблема не тільки молокопереробних підприємства а й більшості вітчизняних господарюючих суб'єктів.

Нижчими за рекомендовані значення є також показники платоспроможності молокопереробних підприємств Львівської області. В 2 рази меншим за нижню межу рекомендованих значень є коефіцієнт загальної платоспроможності, в 20 разів – коефіцієнт абсолютної ліквідності. Найменше відрізняється від нормативного - коефіцієнт поточної платоспроможності. Це типово для вітчизняних підприємств. Середня загальна та поточна платоспроможність молокопереробних підприємств області така ж як і промислових підприємств загалом, а також як і на передових українських молокопереробних підприємствах. Але, показник абсолютної платоспроможності є нижчим.

За 2000-2005 рр. зріс коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості, його значення за 2005 р. – 1,15 означає, що дебіторська заборгованість перевищує кредиторську на 15 %. Отже,

підприємства молочної галузі мають проблеми з її інкасацією, що спричинює їх неплатоспроможність. Тому, більшу увагу їм слід приділити управлінню дебіторською заборгованістю.

Отже, оцінюючи управління фінансовою безпекою підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва України, Львівської області за її рівнем, можна відзначити, що його ефективність у 2000-2006 рр підвищилася. Про це свідчать зростання обсягів реалізації, фінансових результатів діяльності. Однак, в цілому, станом на кінець 2006 рр. рівень фінансової безпеки більшості молокопереробних підприємств ще є невисоким. Тому, актуальним є вдосконалення управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання молокопереробного виробництва. З огляду на основні результати проведеного аналізу, його основними напрямками мають стати: вдосконалення структури активів (зниження у ній частки дебіторської заборгованості, підвищення частки грошових коштів та їх еквівалентів), пасивів (за потребою збільшення власного або залученого капіталу, довгострокових кредитів та позик), підвищення прибутковості їх операційної діяльності (що дозволить збільшити рентабельність їх активів та власного капіталу).

Висновки до розділу 2

Оцінка фінансової безпеки суб'єктів господарювання має бути системною, комплексною і передбачати: аналіз їх фінансової стійкості; небезпечності зовнішнього та внутрішнього середовища (виявлення загроз їх фінансовому стану та інтересам); здатності до компенсації можливих збитків у разі реалізації загроз та відновлення прийняттого рівня фінансової безпеки. Така оцінка повинна охоплювати показники: загальної економічної та інвестиційної активності; прибутковості та оборотності; платоспроможності та складу активів; структури капіталу; оцінки стану грошових потоків; оцінки витрат і фінансової безпеки операційної діяльності; захищеності від фінансових

ризиків; потенціалу до компенсації можливих збитків господарюючого суб'єкта.

У функціонуванні молокопереробного виробництва в Україні за 1990-2006 рр. можна виділити два етапи: 1991-2000р. – спад (обсяги виробленої продукції з незбираного молока скоротилися у 9,2 раза); 2001-2006 рр. – відновлення та розвиток.

Дослідження зовнішнього мікросередовища молокопереробної сфери агропромислового виробництва дало змогу виявити загрози її фінансової безпеки. Зокрема, з боку споживачів – низьку купівельну спроможність, нерівномірний попит на молочні продукти у регіональному розрізі, зростання особливих вимог до продукції; постачальників – різке зниження рівня виробництва молока, зміну структури виробників молочної сировини, незацікавленість індивідуальних селянських господарств у продажу молока на переробку; конкурентів – існування багаторівневої конкуренції в галузі, експансію лідерів на регіональні ринки, охоплення ними усіх сегментів ринку; держави – встановлення мінімальної закупівельної ціни на молоко. Загрозами зовнішнього макросередовища є: вступ України до СОТ (з яким відповідно до законодавства ліквідовуються основні заходи державної підтримки молочної галузі, підвищуються вимоги до якості продукції) та несприятлива зовнішньоторговельна політика інших держав.

Найбільшою загрозою не тільки фінансовій безпеці, а й існуванню молокопереробної галузі, є значне скорочення обсягів виробництва молока в Україні (за 1990-2006 рр. у 1,8 раза, у сільськогосподарських підприємств – 7,4 раза), що є наслідком кількарразового зменшення поголів'я ВРХ (за 1990-2006 рр. у 4 рази, у тім числі корів – у 2,5 раза.

Аналіз фінансової безпеки суб'єктів господарювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва України (АТ – найбільших виробників молокопродуктів) за 2005 р. засвідчив, що найвищий її рівень мають підприємства з обсягом реалізації понад 200 млн грн.

Аналіз зведених балансів і звітів про фінансові результати, типу фінансової стійкості за критерієм забезпечення запасів і витрат основними джерелами їх покриття, коефіцієнтів та деяких абсолютних показників фінансового стану молокопереробної сфери агропромислового виробництва Львівської області (всеукраїнського лідера з виробництва молока) за 2000-2006 рр. дав змогу зробити висновок, що незважаючи на зростання за цей період виторгу від реалізації (у 2,9 раза), рівень фінансової безпеки молокопереробних підприємств регіону є невисоким. За аналізований період значно знизилися коефіцієнти фінансової автономії, забезпеченості власними оборотними коштами.

В цілому лише окремі підприємства молокопереробної сфери агропромислового виробництва України та зокрема, Львівської області характеризуються достатнім рівнем фінансової безпеки, здійснюють фінансову, інвестиційну діяльність. Тому, управління фінансовою безпекою у молокопереробному виробництві зводиться здебільшого до управління прибутковістю операційної діяльності.

Для більшості суб'єктів господарювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва у 2000-2006 рр. було характерно: зниження коефіцієнта власного капіталу та його нестача навіть для формування необоротних активів; відсутність власних оборотних коштів; великий обсяг дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів та її стрімке зростання; мала частка високоліквідних оборотних активів; недостатність довгострокових джерел фінансування; невисока оборотність активів, у тім числі оборотних активів; низька чиста рентабельність активів, власного капіталу, продажу; періодична збитковість. Отже, фінансова безпека молокопереробної сфери агропромислового виробництва України є на недостатньому рівні.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ МОЛОКОПЕРЕРОБНОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1. Підвищення прибутковості операційної діяльності у молочній промисловості

Як вже зазначалося, управління фінансовою безпекою можна розглядати в розрізі трьох видів діяльності суб'єкта господарювання: операційної, інвестиційної та фінансової.

Проведений аналіз фінансової звітності підприємств молокопереробного виробництва, дав змогу зробити висновок, що найбільш актуальним для них є управління фінансовою безпекою операційної діяльності, основною метою якого є забезпечення її прибутковості. Адже більшість з них (за винятком кількох великих підприємств – лідерів), не здійснюють фінансові інвестиції, для них характерний невисокий рівень і реального інвестування. Структура їхнього капіталу характеризується невеликою часткою довгострокових та короткострокових кредитів і позик, а майже усі їхні фінансові проблеми, особливо нестача власного капіталу, власних оборотних коштів, неплатоспроможність, так чи інакше пов'язані із збитковою або малоприбутковою виробничо-комерційною діяльністю.

Проаналізуємо вирішення завдання забезпечення прибутковості операційної діяльності на Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” – одному з лідерів регіонального ринку молокопродуктів, продукція якого відома на ринку під торговою маркою „Добряна”.

Зазначимо, що протягом останніх років, підприємство стабільно нарощувало обсяги реалізації своєї продукції у вартісних показниках (табл. 3.1).

**Обсяги реалізації окремих видів молочної продукції
Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”
за 2003-2006 рр.**

Вид продукції	2003 р.	2004 р.		2005 р.		2006 р.		
	тис. грн.	тис. грн.	індекс росту до 2003 р.	тис. грн.	індекс росту до 2004 р.	тис. грн.	індекс росту до 2005 р.	індекс росту до 2003 р.
Молоко, 2,5 %, 1 кг	1636,4	2912,8	1,78	4933,0	1,69	6365,4	1,29	3,89
Кефір, 2,5 %, 0,5 кг	61,9	52,8	0,85	103,4	1,96	1411,5	13,65	22,80
Сметана, 20%, 0,45 кг	860,2	5361,5	6,23	7651,6	1,43	9643,4	1,26	11,21
Сметана, 15%, 0,45 кг	206,6	568,3	2,75	691,7	1,22	949,1	1,37	4,60
Біо-йогурт, 1,5 %, 0,45 кг, в асортименті	94,4	404,1	4,28	1154,8	2,86	1948,1	1,69	20,63
Сир, 9 %, ваговий	226,0	441,2	1,95	598,8	1,36	1112,4	1,86	4,92
Сир, 5 %, 0,250 кг	243,4	855,9	3,52	1211,0	1,41	1780,4	1,47	7,32
Сирки, 4,5 % з родзинками, 0,100 кг	3,5	281,3	79,74	523,3	1,86	844,2	1,61	239,27
Ряжанка, 2,5 %, 0,5 кг	20,9	191,0	9,14	401,9	2,10	432,4	1,08	20,68
Кефір нежирний, 0,5 кг	61,5	156,3	2,54	319,5	2,04	414,1	1,30	6,73
Біо-йогурт, 2,5 %, 0,125 кг, в асортименті		16,0	-	45,3	2,82	104,9	2,32	6,54
Сиркова маса з родзинками, 15%, 0,250 кг	24,4	191,7	7,85	332,4	1,73	434,6	1,31	17,78

Джерело: Власні розрахунки за даними звітів про реалізацію продукції за 2003-2006 рр. Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”.

Як відомо, збільшення обсягів реалізації продукції підприємства у вартісному вираженні може бути зумовлене двома чинниками: зростанням цін та нарощуванням обсягів виробництва у натуральному вираженні. Зрозуміло,

що про розвиток підприємства, зміцнення його позицій на ринку свідчить якраз зростання обсягів реалізації у натуральних показниках.

Аналіз номенклатури виробничої програми Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” показує: зростання обсягів реалізації зумовлене, насамперед, нарощуванням виробництва, оскільки індекси цін молочної продукції, в основному, є істотно меншими від темпів його росту (у натуральних вимірниках). Про це свідчать дані додатку Ш .

Згідно концепції маркетингу, будь-який суб’єкт господарювання може досягти успіху (а значить бути прибутковим) лише завдяки задоволенню потреб споживачів. Отже, передумовою прибутковості є відповідність продукції підприємства існуючому на ринку попиту.

Щоб визначити, як виконується це завдання на досліджуваному підприємстві, проаналізуємо реалізацію продукції молококомбінатом за 2003-2006 рр.

На основі аналізу реалізації продукції Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” за 2003-2006 рр., ми зробили висновок, що воно випускає практично всі види молочної продукції: цільномолочну (молоко), кисломолочну (кефір, сметана, ряжанка, вершки, сири), десертну групу (сирки та сиркові маси), масло. Тобто, підприємство використовуючи стратегію диверсифікації прагне захопити якомога більше сегментів ринку.

Як показують розрахунки (табл. 3.2), найбільша частка у реалізації продукції підприємства припадає на сметану та молоко. Вагомою також є частка сирів (кисломолочних) – 13-16%. Тобто основу продажу підприємства становлять традиційні молочні продукти.

Разом з тим, за аналізований період відбувалося щорічне зростання часток біо-йогуртів, сирів та сиркових мас (відносно нової продукції для вітчизняного споживача), і в результаті, вони збільшилися з 2003 р. по 2006 р. відповідно у 4,3 та 2,7 разів. Аналізуючи ці зміни у товарній політиці підприємства, зауважимо, що воно правильно визначило тенденції у смаках споживачів і пристосовувалося до нових вимог ринку. В умовах розвитку

молочної галузі, випускаючи лише традиційні види продукції, вижити підприємству і зайняти лідерські позиції в регіоні було б неможливо. Все ж таки, частка біо-йогуртів, сирків, сиркових мас, а також кефірів у загальному обсязі реалізації продукції підприємства не є високою, тоді, як вони є високорентабельними, тому вважаємо що необхідна активна маркетингова політика, спрямована на збільшення обсягів їх продажу. Більше половини виручки від реалізації припадає на традиційні молочні продукти, зокрема, молоко, сметану, а вони, навпаки не є високорентабельними.

Таблиця 3.2

Структура реалізованої продукції

Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”

Товарна група	Роки			
	2003	2004	2005	2006
Молоко	24,3	19,8	22,2	22,1
Кефір	5,1	1,8	6,9	8,3
Сири	15,8	14,5	13,1	14,5
Сирки та сиркові маси	2,6	5,2	6,1	7,0
Сметана	32,0	42,1	38,9	36,9
Вершки	0,04	0,1	0,1	0,02
Біо-йогурти	2,1	4,9	6,2	9,1
Ряжанка	0,3	1,3	1,9	1,7
Масло	17,8	10,3	4,6	0,4
Всього	100	100	100	100

Джерело: Власні розрахунки за даними звітів про реалізацію продукції за 2003-2006 рр. Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”.

Молокомбінат пропонує споживачам широкий асортимент молочної продукції, постійно його оновлюючи, прагнучи якнайповніше задовольнити потреби ринку. Так, наприклад, якщо у 2003 р. підприємство реалізовувало молоко лише 2,5 % жирності, то у 2004 р. – молоко 1,5 %, 3,2 % - жирності, молоко пряжене 4 % жирності. У 2004 р. під торговою маркою „Добряна” на ринку з’являється сметана з лактулозою, у 2005 р. – кефір та молоко з лактулозою. З 2005 р. підприємство реалізує продукти серії „ біфілайф” – кефір, біо-йогурти, сир 5 %, ряжанковий біфілайф.

Проаналізувавши асортимент продукції підприємства, ми прийшли до висновку, що у межах кожної групи товарів підприємство використовує стратегію фокусування, тобто випускаючи широку номенклатуру кожного виду молочної продукції, підприємство фокусується на кількох найбільш „ходових” продуктах. Структуру реалізації у кожній асортиментній групі за період 2003-2006 рр. можна прослідкувати на основі даних табл. 3.3. Як бачимо, майже в кожній асортиментній групі є один-два товари, на який припадає найбільший обсяг реалізації. Це, наприклад, молоко 2,5 %, 1 кг, кефір 2,5 %, 0,5 кг, сметана 20 %, 0,450 кг, біо-йогурт 1,5 %, 0,45 кг, сир 5 %, 0,250 кг. Тобто, підприємство використовуючи загальну стратегію диверсифікації, у кожній асортиментній групі товару застосовує стратегію фокусування.

Таблиця 3.3 .

**Частка реалізації продукту у загальному продажі
продукції товарної групи на Філії „ Львівський молочний комбінат”
ПП КФ „Прометей” за 2003-2006 рр. (%)**

1	2	3	4	5
Товарна група	Роки			
	2003	2004	2005	2006
1.Молоко	100,0	100,0	100,0	100,0
Молоко, 2,5%, 0,5 кг	3,1	1,3	0,86	1,37
Молоко, 2,5 %, 1 кг	96,9	98,4	97,0	95,
Молоко, 1,5 %, 1 кг	-	0,04	-	0,03
Молоко, 3,2 %. 1 кг	-	0,2	-	1,47
Молоко пряжане, 4 % 0,5 л	-	0,04	0,1	-
Молоко з лактулозою, 2,5 % 1 кг	-	-	2,1	-
2. Кефіри	100,0	100,0	100,0	100,0
Біо-кефір, 2,5% , 0,2 кг	-	-	-	6,2
Кефір, 1% 0,5 л	-	-	-	2,6
Кефір, 2,5% ,1 л	-	-	1,8	2,6
Кефір, 3,2 %, 0,5 кг	45,0	1,1	1,6	0,9
Кефір нежирний, 0,5 кг	13,9	57,84	20,1	16,4
Кефір 2,5 %, 0,5 кг	17,5	-	65,1	55,9
Біо-кефір, 2,5 %, 0,5 л	6,2	27,1	-	-
Біо-кефір, 2,5 %, 1 л	-	9,6	7,0	9,5
Біо-кефір, 3,2 %, 0,5 кг	-	-	-	1,5
Біо-кефір нежирний, 1 л	-	4,4	2,0	3,0
Кефір з лактулозою, 2,5 %, 0,5 кг	-	-	0,1	-
Кефір „біфілайф”, 2,5 %, 0,5 кг	-	-	2,3	1,4

3. Сири	100	100	100	100
Сир, 9 % , 0,25 кг	29,2	14,3	19,2	17,7
Сир нежирний, 0,25 кг	6,9	0,01	-	-
Сир нежирний, ваговий	17,6	8,2	0,1	-
Сир, 9 %, ваговий	20,6	20,4	19,9	25,4
Сир, 5 %, ваговий	3,5	15,5	20,5	16,3
Сир, 5 %, 0,25 кг	22,2	39,5	40,2	40,6
Сир 5 %, „біфілайф”, 0,25 кг			0,1	
1	2	3	4	5
Сир 9 %, „біфідо”, 0,25 кг			0,01	
4.Сирки та сиркові маси	100,0	100,0	100,0	100,0
Сирок 8 %, з родзинками, 0,100 кг	42,2	-	-	-
Сирок нежирний, з родзинками, 0,100 кг	29,2	0,001	-	-
Маса сирк. 15 % з родзинками, 0,250 кг	13,4	24,6	23,7	20,4
Маса сирк. 15 %, з курагою, 0,250 кг	10,0	35,4	32,2	26,0
Маса сирк. 15 %, з чорносливом, 0,250 кг	3,2	1,6	0,002	0,07
Сирок 4,5 %, з родзинками, 0, 100 кг	2,0	36,1	37,4	39,6
Сирок 4,5 %, з ваніліном, 0,100 кг		2,3	6,7	14,0
5. Сметана	100,0	100,0	100,0	100,0
Сметана 30%, 0,350 кг	-	0,0003	-	-
Сметана 20 %, 0,350 кг	1,2	4,6	4,3	3,68
Сметана 15 %, 0, 350 кг	0,15	0,2	0,05	-
Сметана 15 %, 0,5 кг	27,9	-	-	-
Сметана 20 %, 05 кг	22,8	0,1	-	-
Сметана 20 %, 0,45 кг	38,7	85,1	85,8	86,2
Сметана 15 %, 045 кг	9,3	9,0	7,8	8,5
Сметана з лактулозою, 0, 45 кг	-	49,5	1,0	0,9
Сметана-біфідо, 20 %, 0,45 кг	-	0,2	1,1	0,8
Сметана 30 %, 0, 45 кг	-	0,6	0,1	-
6. Біо-йогурти	100,0	100,0	100,0	100,0
Біо-йогурт, 1,5%, 0,5 кг, в асортименті	100,0	97,8	81,2	70,4
Біо-йогурт, 1,5 %, 0,125 кг, в асортименті	-	2,2	3,2	3,8
Біо-йогурт „біфілайф”, 1, 5 %, 0,5 кг в асортименті	-	-	15,6	25,6
Біо-йогурт полуниця 2,5 %, 0,5 кг	-	-	-	0,2
8. Ряжанка	100,0	100,0	100,0	100,0
Ряжанка 2,5 % 0,5 кг	100,0	96,5	92,1	83,6
Біо-ряжанка 2,5 %, 0,5 л	-	1,4	-	-
Ряжанка 4 %, 0,5 л	-	2,1	7,8	16,3
Ряжанковий біфілайф 4 %, 0,5 кг	-	-	0,1	-
9. Масло	100,0	100,0	100,0	100,0
Масло селянське, фасоване, 0,200 кг	43,2	55,6	61,3	81,2
Масло селянське, вагове	56,8	44,4	38,7	18,8

Джерело: Власні розрахунки за даними звітів про реалізацію продукції за 2003-2006 рр. Філії „ Львівський молочний комбінат ” ПП КФ „Прометей”

Отже, протягом аналізованого періоду підприємство оновлювало асортимент продукції, крокуючи в ногу з часом, і прагнуло якнайповніше

задовольнити вимоги покупців. Підприємство вводило продукти з різним вмістом жирності, молочнокислими бактеріями. Наприклад, якщо у 2003р. вміст жиру в реалізованому молоці був 2,5 %, то у 2004 р. почався продаж молока 1,5 %, 3,2 %, пряженого - 4 % жирності. В цьому ж році у реалізації продукції підприємства з'являється сметана з лактулозою, у наступному – такі ж кефір та молоко. З 2005 р. підприємство також розпочало виробництво і продаж продуктів серії „біфілайф” – кефір, біо-йогурти, сир 5 %, ряжанку.

Отже, надзвичайно важливу передумову забезпечення прибутковості (виробництво продукції, що відповідає потребам споживачів) Філія „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” виконує.

Необхідною умовою прибутковості є покриття витрат виробництва виторгом від реалізації. При цьому, будь-який суб'єкт господарювання прагне не тільки відшкодувати всі витрати виручкою від реалізації, але й забезпечити собі відповідну норму прибутку. Одним із механізмів управління фінансовою безпекою підприємства, а саме управління прибутковістю, як вважає проф. І. Бланк, є використання системи „взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації та прибутку” (*Cost-Volume-Profit-relationships*”, „CVP – аналіз” [47, с. 262].

Класичним завданням, яке вирішується в рамках даної системи є визначення обсягу реалізації продукції, який забезпечує беззбиткову операційну діяльність підприємства, тобто досягнення так званої „точки беззбитковості”. Точка беззбитковості – це такий обсяг продажу продукції, за якого сума чистої виручки від її реалізації дорівнює сумі постійних та змінних витрат.

Розрахунок точки беззбитковості у натуральних одиницях здійснюється за формулою:

$$Q_{т.б.} = \frac{FC}{P - VC};$$

де $Q_{т.б.}$ – обсяг реалізації продукції, що забезпечує досягнення точки беззбитковості;

FC – постійні витрати підприємства в аналізованому періоді, грош. од.;

VC – змінні витрати на одиницю продукції, грош. од.;

P – ціна одиниці продукції, грош. од.

Точку беззбитковості у вартісному вираженні (в умовах багатопродуктового виробництва) розраховують за наступною формулою:

$$Q_{m.б.} = \frac{FC}{\frac{VR - TVC}{VR}} \text{ або } Q_{m.б.} = \frac{FC}{k_{mar}};$$

де $Q_{m.б.}$ – вартісний обсяг реалізації продукції, що забезпечує досягнення точки беззбитковості;

FC – постійні витрати підприємства в аналізованому періоді, грош. од.;

TVC – загальні змінні витрати підприємства в аналізованому періоді, грош. од.;

VR – виручка від реалізації продукції, грош. од.;

k_{mar} – коефіцієнт маржинального прибутку.

Зауважимо, що завдання визначення точки беззбитковості (необхідного розміру продажу для покриття всіх витрат підприємства) є актуальним для підприємств, які працюють в умовах чистої конкуренції, і відповідно, не можуть впливати на ціну продукції, вимушені до неї пристосовуватися, тобто розраховувати необхідний обсяг реалізації щоб покрити свої витрати.

Описуючи концепцію критичної програми виробництва (точки беззбитковості) науковці не розглядають її у взаємозв'язку з ринковою кон'юнктурою, так, ніби кожний суб'єкт господарювання може реалізувати будь-який бажаний для себе обсяг продукції. Однак, цілком можливою може бути ситуація, коли розрахована критична програма виробництва (точка беззбитковості) є більшою, ніж реально можливий обсяг продажу продукції. Виникає питання: а що тоді ? Цей момент з під уваги випускається. На нашу думку, є кілька теоретично можливих шляхів розв'язання даної проблеми: пошук шляхів економії витрат підприємства; розробка політики стимулювання збуту продукції службою маркетингу; або підвищення її ціни, що дасть можливість досягнути беззбитковості при нижчому обсязі виробництва.

Правда, останній шлях є непридатним за умови функціонування підприємства в умовах чистої конкуренції. Але остання, як відомо, є ідеальною ринковою структурою, а в реальності більшість товарних ринків лише наближаються до своїх ідеальних моделей. Такою є і молочна галузь. Молочна продукція різних виробників відрізняється за якістю, характеристиками, споживчою цінністю, а тому, підприємство, акцентуючи увагу на деяких специфічних особливостях того чи іншого свого товару, до деякої міри може змінювати ціну на нього. Крім цього, чимало підприємств працюють „під замовлення”, тому при управлінні прибутковістю вони виходять із визначеного обсягу реалізації продукції. Так роблять і на Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”, де не ставлять перед собою завдання розрахунку необхідного обсягу реалізації продукції за умови заданих ціни її одиниці та відповідних витрат, а формують цінову політику, виходячи із планових обсягів виробництва молокопродуктів, їх собівартості та рентабельності.

Завдання визначення необхідного обсягу реалізації продукції у вартісному виразі, що забезпечує досягнення запланованої (цільової) суми валового операційного прибутку вирішується в рамках системи „витрати-обсяг реалізації-прибуток”:

Цей обсяг реалізації продукції визначається за формулою:

$$Q_{EP} = \frac{EP + FC}{VR - TVC} \quad \text{або} \quad Q_{EP} = \frac{(EP + FC)}{k_m};$$

де Q_{EP} – вартісний обсяг реалізації продукції, що забезпечує формування планового операційного прибутку підприємства;

EP – планова сума операційного прибутку, грош. од.;

FC – постійні витрати підприємства в аналізованому періоді, грош. од.;

TVC – загальні змінні витрати підприємства в аналізованому періоді, грош. од.;

VR – виручка від реалізації продукції, грош. од.;

k_{mar} – коефіцієнт маржинального прибутку.

Отже, Філія „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” , формує свою виробничу програму відповідну до портфелю замовлень. Це пов’язано із специфікою молочної продукції, яка (за винятком твердих сирів, так званих „мертвих” йогуртів, сухого молока, суперпастеризованого молока) має короткий термін зберігання. Отже, завданням молокопереробного підприємства є виробництво саме тієї кількості продукції, яку можна продати за допустимий термін реалізації. Зауважимо, що у інших галузях промисловості, і навіть для виробників деяких харчових продуктів це питання не стоїть так гостро (в разі перевиробництва їхня продукція може зберігатися на складах).

При річному плануванні обсягів реалізації, підприємство виходить також із щомісячних прогнозів реалізації продукції, складених на основі аналізу їх обсягу за минулий рік, оскільки виробництво та реалізація молочної продукції має сезонний характер (рис. 3. 1). Найбільш важливим для підприємства при плануванні виробничої програми є врахування сезонності реалізації тих продуктів, які займають найбільшу частку в господарському портфелі підприємства, зокрема, молока, сметани.

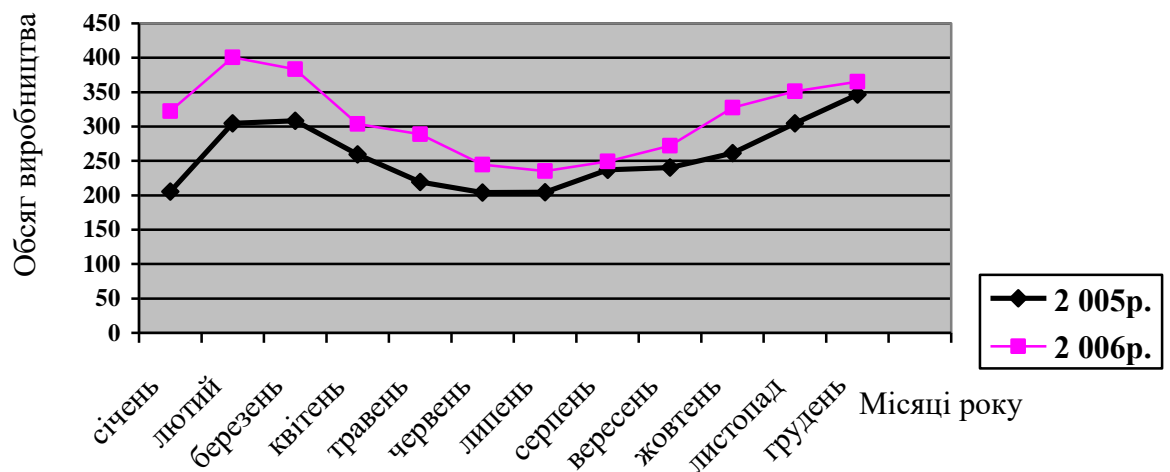

Рис. 3.1. Динаміка виробництва молока на Філії "Львівський молочний комбінат" ПП КФ "Прометей" у 2005-2006 рр. (т)

Як видно з рис. 3.1, найвищі обсяги реалізації молока у листопаді, зимові місяці (за винятком січня, що очевидно пояснюється великою кількістю у ньому святкових (неробочих) днів) та березні, а найнижчі – у літні місяці (влітку не працюють заклади освіти, клієнти підприємства, активізується торгівля молоком селянами на ринках, а також знижується кількість потенційних споживачів через виїзд населення на відпочинок).

Виробництво та реалізація сметани також має сезонний характер, хоча на відміну від молока, змінюється стрибкоподібно (рис. 3.2). Найвищі її обсяги продажу, як видно з рис. 3.2, як правило, у літні місяці, що деякою мірою пов'язане з досяганням в цей період великої кількості фруктів, ягід та зростанням їх споживання.

Найбільше кефіру виробляють у зимові (за винятком січня) та перші весняні місяці (рис. 3.3).

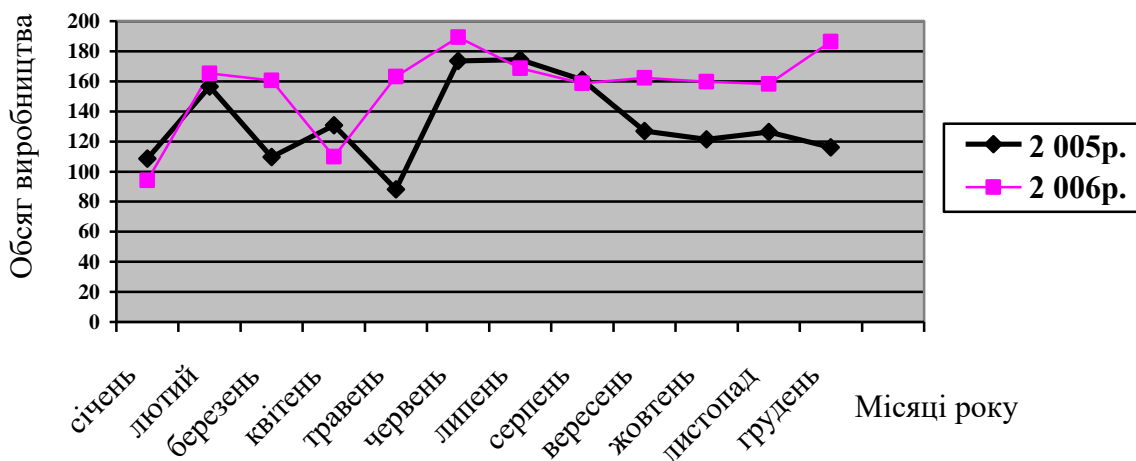

Рис. 3.2. Динаміка виробництва сметани на Філії "Львівський молочний комбінат" ПП КФ "Прометей" у 2005-2006 рр. (т)

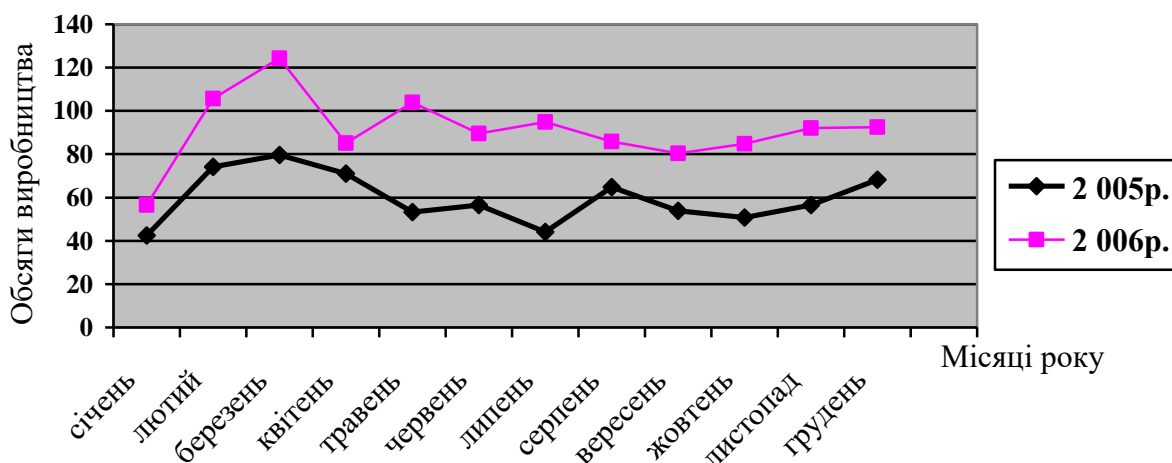

Рис. 3.3 Виробництво кефірів на Філії "Львівський молочний комбінат" ПП КФ "Прометей" у 2005-2006 рр. (т)

Одним з молочних продуктів, у виробництві та реалізації якого менше проявляється сезонність – є йогурти. Як бачимо, у 2005 р. виробництво біо-йогуртів Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” було більш-менш стабільним, коефіцієнт варіації, що оцінює ступінь коливання місячного обсягу виробництва від середньорічного дорівнював 14,3 % і був одним з найнижчих серед інших молочних продуктів (рис. 3.4). У 2006 р. виробництво біо-йогуртів не було таким стабільним, однак, на нашу думку це пов’язано із незадовільною службою маркетингу.

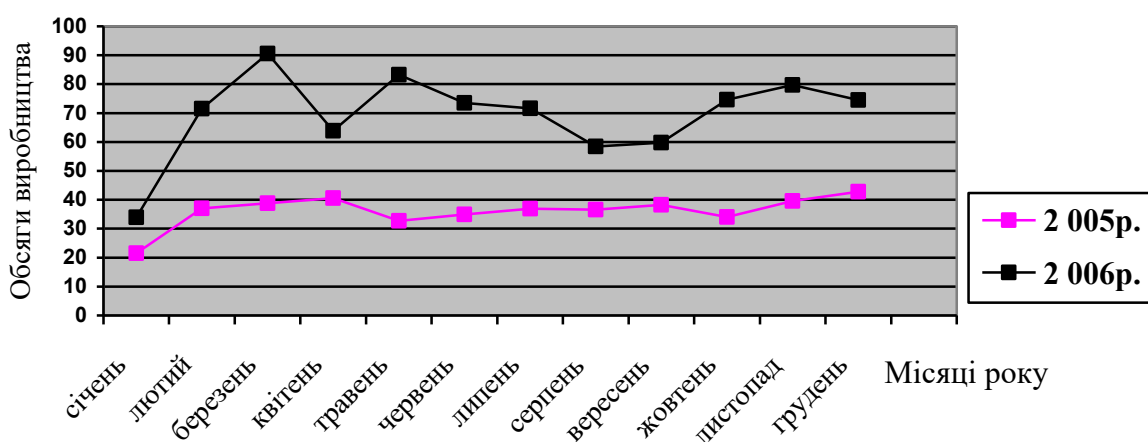

Рис. 3.4. Виробництво біо-йогуртів на Філії " Львівський молочний комбінат" ПП КФ "Прометей" у 2005-2006рр. (т)

Сири, сирки та сиркові маси, як правило, найбільше виробляються літом (рис. 3.5).

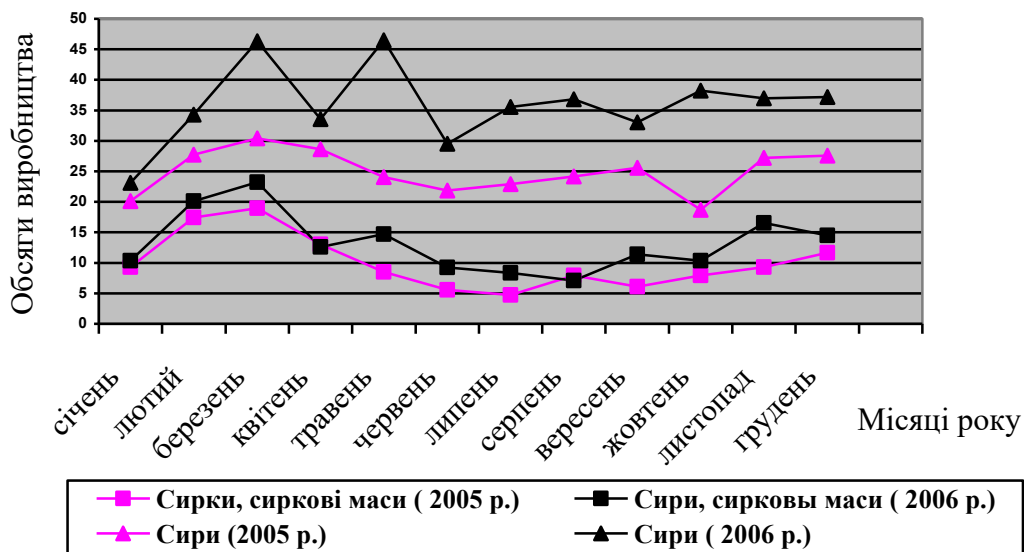

Рис. 3. 5. Виробництво сири, сирків та сиркових мас на Філії "Львівський молочний комбінат" ПП КФ "Прометей" у 2005-2006 рр., т

Масло підприємство виготовляє як правило в травні-липні, коли наявні найбільші обсяги сировини та найнижча ціна на неї (рис. 3.6). Однак, як бачимо з графіку, у 2006 р. молококомбінат масла майже не виготовляв (у зв'язку з його нерентабельністю).

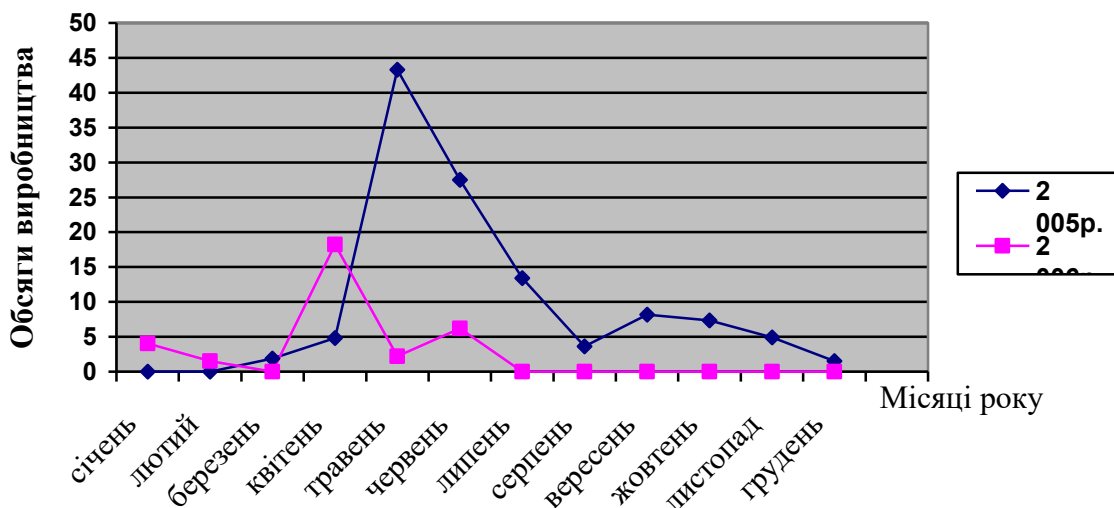

Рис. 3.6. Виробництво масла на Філії " Львівський молочний комбінат" ПП КФ "Прометей" у 2005-2006 рр. (т)

Зауважимо також, що у молочній галузі існує не тільки сезонність виробництва, але й сезонність поступлення сировини. Тому, важливим питанням є узгодження між обсягами сировини, що постачається на переробку і виробничою програмою підприємства. Якщо обсяги надходжень сировини значно перевищують потреби виробничої програми, що формується на основі портфелю замовлень, виробляється продукція з довшим терміном зберігання (масло, сири, казеїн).

Сформувавши виробничу програму, економісти підприємства переходять до калькулювання собівартості продукції. Планова калькуляція здійснюється щомісячно на усі види продукції в розрізі змінних та постійних витрат підприємства.

Після калькулювання собівартості продукції перед підприємством стоїть завдання визначити ціни на одиницю усіх видів продукції, що виготовляється, які б дозволили вийти на планову загальну рентабельності продукції. При цьому, враховуються рівень поточних цін на ринку, ціни основних конкурентів. Отже, формуючи цінову політику, на Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” комплексно використовують методи надбавок та ціноутворення на основі поточних цін.

Математично завдання визначення цін на продукцію можна показати наступним чином. Нехай підприємство виготовляє n -видів продукції. Тоді:

Q_1, Q_2, \dots, Q_n – обсяг виробництва n -го виду продукції відповідно до виробничої програми підприємства;

VC_1, VC_2, \dots, VC_n – планові змінні витрати на виробництво n -го виду продукції;

FC - постійні витрати на виробництво усіх видів продукції підприємства у плановому періоді; соб

P_1, P_2, \dots, P_n – ціна одиниці n -го виду продукції підприємства.

Плановий обсяг чистого операційного прибутку ми можемо визначити на основі планової норми рентабельності продукції, яка складає 10 % її повної собівартості. Отже :

$$EP = 0,1(Q_1 \cdot VC_1 + Q_2 \cdot VC_2 + \dots + Q_n \cdot VC_n + F);$$

де EP – чистий операційний прибуток підприємства;

$Q_1 \cdot VC_1 + Q_2 \cdot VC_2 + \dots + Q_n \cdot VC_n + FC$ – повна собівартість продукції підприємства.

Отже, для досягнення 10 % рентабельності продукції підприємства, необхідно, щоб виручка від її реалізації була більшою або рівною за її собівартість, помножену на 1,1, тобто необхідно розв'язати наступну систему рівнянь:

$$\begin{cases} (Q_1 \cdot P_1 + Q_2 \cdot P_2 + \dots + Q_n \cdot P_n) \geq 1,1(Q_1 \cdot VC_1 + Q_2 \cdot VC_2 + \dots + Q_n \cdot VC_n + FC) \\ P_1 \leq P_{\max 1}; \\ P_2 \leq P_{\max 2}; \\ \vdots \\ P_n \leq P_{\max n} \end{cases}$$

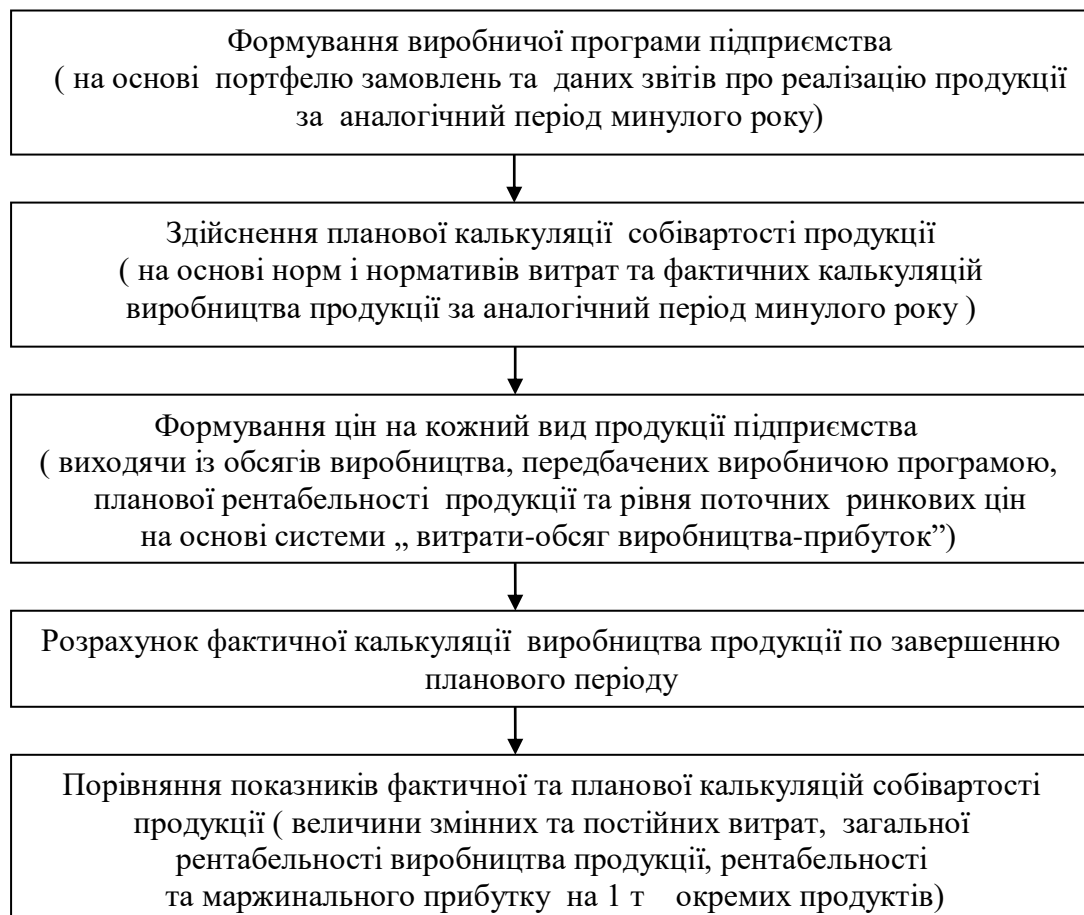
Де, $P_{\max 1}, P_{\max 2}, \dots, P_{\max n}$ - максимально можливі ціни продажу n-виду продукції, які можуть бути визначені на основі середнього рівня поточних ринкових цін або цін найвпливовішого конкурента підприємства.

Після завершення планового періоду (місяця), на підприємстві здійснюється фактичне калькулювання виробництва продукції. Показники фактичної калькуляції порівнюються із плановими. У випадку виявлення відхилень, аналізують їх причини та роблять відповідні висновки. Зокрема, підприємство аналізує такі показники: загальну рентабельність продукції підприємства, а також рентабельність та маржинальний дохід на одну т кожного продукту виробничої програми. На основі цього аналізу робляться належні висновки, зокрема, відділ збуту отримує відповідні вказівки про стимулювання замовлень продукції із високим рівнем рентабельності та маржинального прибутку.

Отже, як бачимо, механізм управління прибутковістю операційної діяльності на основі системи „витрати-обсяг виробництва-прибуток” успішно використовується у практиці діяльності Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”. В цілому, процес управління прибутковістю підприємства у плановому періоді (місяць) можна схематично показати наступним чином (рис. 3. 7).

Для забезпечення прибутковості операційної діяльності підприємства, окрім показників рентабельності продукції, доцільно аналізувати маржинальний прибуток. Маржинальний прибуток – це частина виручки від реалізації продукції, що залишається після відшкодування змінних витрат, і використовується на покриття постійних витрат. Якщо постійні витрати покриваються, то тільки тоді підприємство отримує прибуток від операційної діяльності.

В умовах багатопродуктового виробництва доцільно аналізувати маржинальний прибуток кожного виду продукції підприємства.

**Рис. 3. 7. Управління прибутковістю операційної діяльності
на Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”**

На Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” маржинальний прибуток на 1 т різних видів продукції суттєво відрізняється (табл. 3. 4.). Найбільшим він є у виробництві вершків вагових, досить високим – по сирковій масі з курагою, 15 % жирності, фасованій по 0,250 кг, а також по сиру 9 % жирності, ваговому, сиру 5 % жирності, фасованому по 0,250 кг, сирках з родзинками (4,5 %, 0,125 кг). Найменшим маржинальний прибуток є на 1 т молока 2,5 % жирності, фасованого в плівку по 1 кг та кефіру 2,5 % жирності, фасованому по 0,5 кг.

Одним з обмежуючих факторів виробництва у молокопереробній галузі є сировина. Тому, в умовах її дефіциту, з метою її якнайефективнішого використання, окрім аналізу маржинального прибутку на 1 т готового продукту, доцільно розраховувати маржинальний прибуток на 1 т молочної сировини, використаної для його виробництва. Аналіз маржинального прибутку на 1 т молочної сировини дозволяє з’ясувати як найкраще використати її додаткові надходження на переробку та дає можливість розраховувати приріст (зменшення) загального прибутку підприємства при зміні обсягів переробки сировини. Отже, слід аналізувати маржинальний прибуток не тільки в розрахунку на 1 т кожного виду продукції, а й на 1 т використаної сировини. Доцільність такого „подвійного аналізу” підтверджують дані табл. 3.4.

Таблиця 3.4

**Показники виробництва основних видів продукції Філії „ Львівський
молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” у червні 2006 р.**

Продукція	Ціна 1 т (грн.)	Змінні витрати на 1 т (грн.)	Маржи- нальний прибуток на 1 т (грн.)	Витрати молока баз. жирн. 3,4 % на 1 т продукції (т)	Маржиналь- ний прибуток на 1 т молока баз. жирн. 3,4 % (грн.)
-----------	-----------------------	--	--	--	--

Молоко 2,5 %, 1 кг	1403,5	744,8	658,7	0,7398	890,4
Кефір 2,5 %, 0,5 кг	1923,6	1124,4	799,1	0,7415	1077,7
Біо-йогурт, 2,5%, 0,125 кг	5137,0	3708,2	1428,8	0,7413	1927,4
Біо-йогурт, 1,5%, 0,45 кг	2588,9	1932,9	649,4	0,4400	1475,9
Сметана 20 %, 0,45 кг	4777,5	2689,3	2087,7	6,0326	346,1
Вершки 35 %, вагові	10250,0	3698,3	6551,7	10,505	1086,05
Сир 9%, ваговий	8733,7	4263,3	4470,3	3,0706	1455,8
Сир 5 %, 0,250 кг	8082,9	4316,0	4002,2	1,6800	2382,3
Сирок з родзинками 4,5 %, 0,100 кг	9474,0	5475,3	3998,7	1,4468	2763,8
Сиркова маса з курагою 15 %, 0,250кг	11192,9	6316,1	4876,8	2,3325	2090,8

Джерело: Власні розрахунки за даними фактичних калькуляцій собівартості продукції за 2003-2006 рр. Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”.

Так, якщо аналізувати маржинальний прибуток тільки на 1 т готової продукції, то тоді, найкраще було б для підприємства виробляти максимальні обсяги вершків та сиру вагового 9% (враховуючи виробничі потужності та прогнозні обсяги попиту). Найменший маржинальний прибуток в розрахунку на 1 т готової продукції дає виробництво молока 2,5%, 1 кг та біо-йогурту 1,5 %, 0,450 кг. Однак, якщо проаналізувати маржинальний прибуток на 1 т сировини, який дає виробництво певного виду молокопродукції, то побачимо, що з точки зору ефективності її використання, доцільно виробляти максимально можливі обсяги сирків з родзинками, сиру 5 % фасованого, сиркової маси з курагою та йогуртів в стаканчику. Найменш привабливим з цієї точки зору є сметана.

Враховуючи все вищесказане, вважаємо за доцільне запропонувати наступну модель оптимізації виробничої програми молокопереробного підприємства.

Нехай n - кількість видів продукції молокопереробного підприємства; Q_i - обсяг виробництва i -го виду продукції; P_i - ціна одиниці i -го виду продукції; MP_i - маржинальний прибуток на одиницю i -го виду продукції; N_i - витрати сировини (молока базисної жирності) на виробництво 1 т i -го виду продукції;

FC - постійні витрати підприємства; A - прогнозний обсяг закупівлі сировини у плановому періоді; B_i - виробничі потужності підприємства з виробництва i -го виду продукції; $Q_{\min i}$ - мінімальні обсяги виробництва i -го виду продукції; D_i - прогнозний обсяг попиту на i -ий вид продукції у плановому періоді.

Тоді задача полягатиме у знаходженні місячних обсягів виробництва i -го виду продукції, щоб:

$$L = \sum_{i=1}^n Q_i \cdot MP_i - \frac{FC \cdot N_i}{\sum_{i=1}^n Q_i \cdot N_i} \rightarrow \max ; \quad (1)$$

$$L = \frac{\sum_{i=1}^n Q_i \cdot MP_i}{\sum_{i=1}^n Q_i \cdot N_i} \rightarrow \max ; \quad (2)$$

за умов і обмежень

$$\sum_{i=1}^n N_i \cdot Q_i \leq A; \quad Q_i \leq B_i; \quad Q_{\min i} \leq Q_i \leq D_i. \quad (3)$$

Оскільки така задача є двокритеріальною, то постає складне питання її розв'язку. У дисертації запропоновано евристичний підхід до неї, як послідовне розв'язування двох задач математичного програмування. Перша задача призначена для пошуку максимального значення L_2 (2), при умовах (3). Отримане значення L_2 підставляємо в вираз (1) і шукаємо розв'язок другої задачі математичного програмування: знайти такі Q_i , щоб

$$L_1 = L_2 \cdot \sum_{i=1}^n Q_i \cdot N_i - \frac{FC \cdot N_i}{\sum_{i=1}^n Q_i \cdot N_i} \rightarrow \max, \quad (4)$$

при умовах (3).

З метою вдосконалення управління фінансовою безпекою операційної діяльності господарюючого суб'єкта, вважаємо, що доцільно також

розраховувати показник, який відображає розмір можливого зниження обсягу реалізації продукції підприємства у вартісному виразі при несприятливій кон'юктурі товарного ринку, що дозволяє здійснювати йому прибуткову операційну діяльність і має назву „межа безпеки” (або „ запас міцності”) підприємства, тобто [47, с. 269]. На наш погляд, більш правильним, буде називати його межою безпеки (або запасом міцності) операційної діяльності підприємства.

У вартісному виразі межу безпеки (запас фінансової міцності) операційної діяльності підприємства можна розрахувати за наступною формулою:

$$ЗМ = О ф - О кр,$$

де ЗМ– вартісний обсяг реалізації продукції підприємства, що забезпечує запас міцності операційної діяльності підприємства;

Оф – фактичний обсяг реалізації продукції у вартісному вираженні, що дозволяє одержати певний рівень прибутку;

О кр – вартісний обсяг реалізації продукції, що забезпечує досягнення точки беззбитковості діяльності.

Запас міцності може бути виражений і відносним показником - коефіцієнтом фінансової безпеки операційної діяльності підприємства (КБ од), який розраховується таким чином:

$$КБ од = ЗМ /Оф.$$

На основі розрахунку цього показника, можна робити висновок про рівень захищеності підприємства від втрати існуючих позицій на ринку, а також розробляти стратегічні плани збільшення обсягів реалізації продуктів, з низьким коефіцієнтом безпеки виробництва.

Базуючись на даних фактичних калькуляцій Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”, ми розрахували коефіцієнт фінансової безпеки його операційної діяльності у 2005 -2006 р. за вартісними показниками виробництва продукції. Як бачимо, в основному, протягом 2005-2006 рр., молококомбінат перевищував точку беззбитковості (табл. 3.5., 3.6.).

Найбільше підприємство перевищувало точку беззбитковості у квітні-липні (у 2005- 2006 рр. коефіцієнт безпеки складав – 0,53-0,28). Поряд з тим, були місяці, коли підприємство не повністю покривало свої витрати, і відповідно не досягало точки беззбитковості (коефіцієнт безпеки мав від’ємне значення). Зокрема, у січні 2006 р. підприємство не досягло критичної точки виробництва через низький рівень продажу продукції та високий рівень змінних витрат на одиницю продукції. Зауважимо, що у січні 2005 р. підприємство ледь-ледь перевищило точку беззбитковості. У серпні-вересні 2006 р. причиною збиткової операційної діяльності були великі змінні витрати на одиницю продукції та високий рівень постійних витрат. Отже, аналізуючи коефіцієнт безпеки виробництва, керівництву підприємства слід детальніше проаналізувати показники, що його формують (обсяг продажу, змінні та постійні витрати) у збиткових періодах, виявити причини високого рівня

Таблиця 3.5.

**Коефіцієнти фінансової безпеки операційної діяльності
Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” у 2005 р.**

№	Показник	№ місяця											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Змінні витрати, тис. грн.	1213,3	1652,9	1705,4	1291,9	1438,8	1425,0	1227,7	1167,6	1299,6	1457,8	1212,9	1480,7
2.	Постійні витрати, тис. грн.	462,2	465,3	495,3	431,9	495,3	583,3	512,6	542,1	561,1	525,7	423,9	474,0
3.	Виручка від реалізації, тис. грн.	1712,3	2333,2	2553,4	1916,2	2323,1	2259,2	1940,2	1909,3	1963,2	2187,2	1774,7	1989,5
4.	Коефіцієнт маржинального прибутку (п. 3-п. 1)/ п.3	0,291	0,291	0,332	0,326	0,381	0,369	0,367	0,388	0,338	0,333	0,317	0,292
5.	Критична програма виробництва (точка беззбитковості) (п. 2/ п. 4)	1586,1	1598,3	1491,4	1325,8	1301,2	1579,8	1395,9	1395,6	1660,0	1576,6	1339,4	1621,8
6.	Коефіцієнт фінансової безпеки операційної діяльності (п.3-п.5) / п.3	0,074	0,315	0,416	0,308	0,440	0,301	0,281	0,269	0,154	0,279	0,245	0,185

Джерело: Власні розрахунки за даними фактичних калькуляцій собівартості продукції за 2005 р. Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”.

Таблиця 3.6.

**Коефіцієнти фінансової безпеки операційної діяльності
Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” у 2006 р.**

№	Показник	№ місяця											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Змінні витрати, тис. грн.	942,2	1394,1	1331,8	1293,2	1546,8	1300,9	1509,5	1443,4	1392,0	1261,3	1813,1	2046,5
2.	Постійні витрати, тис. грн.	359,5	371,7	350,9	377,2	355,7	455,8	404,3	438,4	467,1	403,0	522,2	522,2
3.	Виручка від реалізації, тис. грн.	1150,5	1808,4	1731,3	1883,0	2300,0	2294,4	2073,2	1846,9	1855,3	1763,7	2350,9	2634,9
4.	Коефіцієнт маржинального прибутку (п. 3-п. 1)/ п.3	0,18	0,229	0,231	0,313	0,327	0,302	0,272	0,218	0,250	0,285	0,228	0,223
5.	Критична програма виробництва (точка беззбитковості) (п. 2/ п. 4)	1984,8	1622,4	1520,9	1204,4	1086,7	1508,8	1486,8	2006,6	1870,6	1414,9	2283,1	2338,3
6.	Коефіцієнт фінансової безпеки операційної діяльності (п.3-п.5) / п.3	-0,725	0,103	0,122	0,360	0,527	0,342	0,283	-0,087	-0,008	0,198	0,029	0,113

*Джерело: Власні розрахунки за даними фактичних калькуляцій собівартості продукції за 2006 р. Філії „ Львівський молочний комбінат”
ПП КФ „Прометей.*

витрат та (чи) низького обсягу продажу, шукати шляхи досягнення точки беззбитковості, що дасть можливість правильно спланувати виробничі витрати та ціни на продукцію у цих же місяцях наступного планового періоду. Наприклад, виявивши, що саме малий обсяг продажу є причиною збитковості діяльності у січні, доцільно проаналізувати можливість його збільшення за рахунок проведення маркетингових заходів стимулювання збуту у цей період.

В цілому за 2005-2006 рр., коефіцієнт безпеки виробництва підприємства складав 0,2 – 0,27, тобто підприємство на 20-27 % перевищувало обсяг беззбитковості. Це означає, що за такого ж рівня витрат та цін на продукцію, зниження обсягу продажу підприємства більше, ніж на 20 - 27 % призвело б до збитковості діяльності підприємства. Отже, підприємство має уважно слідкувати за кон'юктурою ринку, а також формувати стратегічні плани збільшення обсягів реалізації. Важливим для досягнення вищого рівня показника запасу фінансової міцності підприємства є його аналіз по кожному виду продукції. Зокрема, проаналізувавши коефіцієнти безпеки виробництва основних продуктів господарського портфеля підприємства у 2005-2006 рр. в місячному розрізі, можна зробити наступні висновки: суттєво відрізняються між собою коефіцієнти безпеки виробництва різних видів продукції, а також коефіцієнти безпеки виробництва одного і того ж продукту у різні місяці.

Протягом усього року, найбільший запас міцності мають біо-йогурти, вершки, сиркові маси (додаток Щ). Обсяги реалізації цих продуктів доцільно збільшувати. Разом з тим, коефіцієнти безпеки виробництва продуктів, що забезпечують більшу частину виручки від реалізації продукції (молока, сметани) не є таким високими і складали в окремі місяці 0,10-0,20. Тому, підприємству, особливо в умовах високого рівня конкуренції, характерного для молочної галузі, необхідно розробляти конкурентну стратегію, спрямовану на збереження своєї ринкової частки по цих продуктах, оскільки зниження обсягів їх реалізації на 10-20 % за інших однакових умов, зробить їх нерентабельними.

Коефіцієнти безпеки виробництва більшості видів молочної продукції, що виготовляється (молока, кефірів, сметани, сирів та сирків) в різних місяцях року відрізняється. Наприклад, коефіцієнт безпеки виробництва молока у 2006 р. складав у січні - 0,108, у червні – 0,480. Як бачимо, молококомбінат найбільше перевищує критичну виробничу програму виробництва молока, як правило в квітні-червні. У ці ж місяці, а також березні та липні, найвищі коефіцієнти безпеки виробництва більшості молочної продукції: кефірів, сметани, сирів та сирків. Більш стабільними є коефіцієнти безпеки виробництва йогуртів, вершків. Нарощування їх виробництва дасть змогу підприємству згладжувати сезонні коливання загальної рентабельності продукції протягом року.

В цілому, управління прибутковістю на Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” має оперативний характер. Формуючи виробничу програму на основі замовлень клієнтів, підприємство фактично „пливе за течією”, пасивно пристосовуючись до вимог ринку. Само по собі це не є погано, однак, для довгострокової успішної діяльності, на наш погляд, необхідне стратегічне управління прибутковістю підприємства, що насамперед передбачає розробку стратегії прибутковості, спрямовану на збільшення ринкової частки підприємства, активне формування ринку збуту на основі системи маркетингових комунікацій.

3. 2. Оптимізація структури активів та пасивів суб'єктів господарювання молокопереробного виробництва.

Серед об'єктів управління фінансовою безпекою господарюючого суб'єкта виділяють структури його активів та пасивів [47, с. 91]. Їх оптимізація дозволяє забезпечити його фінансову стійкість та платоспроможність.

Проведений аналіз фінансового стану підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва Львівської області, показав, що найбільшим недоліком структури їхніх активів є велика частка у ній дебіторської заборгованості. До того ж за аналізований період (2000 – 2005 рр.) її абсолютний обсяг зріс у 12,8 разів, та в т. ч. за товари, роботи, послуги – у 10,3 рази. Порівняння темпів росту дебіторської заборгованості з темпом росту виручки від реалізації за цей же період (який складає 2,4 рази), свідчить про погіршення платіжної дисципліни покупців, проблеми з інкасацією дебіторської заборгованості. У зв'язку з цим, за досліджуваний період знизилася оборотність обігових активів молокопереробних підприємств. Отже, для них надзвичайно актуальним питанням є вдосконалення управління дебіторською заборгованістю, що має бути спрямоване на оптимізацію її загального розміру та своєчасну інкасацію.

На підставі аналізу різних підходів до розуміння суті дебіторської заборгованості, М. Білик, робить висновок, що найобґрунтованішим з них є її трактування як боргу [44, с. 27]. Приєднуючись до цієї думки, вважаємо, що під дебіторською заборгованістю слід розуміти суму боргів (зобов'язань щодо передачі майна чи сплати певної суми коштів) юридичних і фізичних осіб підприємству.

Дебіторська заборгованість класифікується за різними ознаками, зокрема:

- 1) за способом виникнення: товарна, нетоварна (інша);
- 2) за терміном погашення: довгострокова, короткострокова;
- 3) за своєчасністю погашення: термінова, відстрочена, прострочена (у тім числі сумнівна, безнадійна);
- 4) за забезпеченістю: забезпечена, незабезпечена;
- 5) за контрагентами: вітчизняних дебіторів, іноземних дебіторів;
- 6) за ступенем контролю за дотриманням фінансової дисципліни: виправдана, невиправдана;
- 7) за формою погашення: монетарна, немонетарна.

Особливо важливим є поділ заборгованості за своєчасністю погашення. Прострочена заборгованість означає, що термін її оплати згідно з договором поставки минув. В її межах розрізняють сумнівну (якщо існує непевність щодо її погашення) та безнадійну (щодо якої минув термін позовної давності).

Проаналізувавши різні підходи до алгоритму, інструментарію, політики управління дебіторською заборгованістю, запропоновані С. Кірейцевим [250, с. 225], Н. Підлужною [205, с. 11], І. Бланком [45, с. 330], вважаємо, що його основними складовими є:

- 1) аналіз дебіторської заборгованості;
- 2) розробка кредитної політики підприємства: принципів та умов кредитування;
- 3) оцінка платоспроможності покупців;
- 4) інкасація дебіторської заборгованості;
- 5) рефінансування дебіторської заборгованості;
- 6) контроль за рухом і своєчасною інкасацією дебіторської заборгованості.

Основними завданнями аналізу дебіторської заборгованості є: оцінка її рівня та динаміки, середнього періоду інкасації, оборотності в попередньому періоді; визначення факторів, що вплинули на ці показники; оцінка вікової структури дебіторської заборгованості, виявлення прострочених боргів, а серед них сумнівних та безнадійних; розрахунок ефекту від інвестування коштів у дебіторську заборгованість.

Реалізація продукції з відтермінуванням платежу здійснюється відповідно до кредитної політики підприємства. Розрізняють такі її основні види: консервативну, спрямовану на мінімізацію кредитного ризику, що досягається за рахунок відмови від продажу продукції в кредит покупцям з групи підвищеного ризику, мінімізації термінів, розмірів, високої вартості кредиту, використання жорстких умов кредитування та процедур інкасації дебіторської заборгованості; помірковану, орієнтовану на середній рівень

кредитного ризику при реалізації продукції з відтермінуванням оплати та агресивну, що має на меті максимізацію додаткового прибутку підприємства за рахунок продажу продукції в кредит ризикованим групам покупців, збільшення терміну, розміру кредиту та зниження його вартості, надання пролонгованого кредиту. Таким чином, обсяг і стан дебіторської заборгованості підприємства буде залежати від обраного ним типу кредитної політики.

При виборі типу кредитної політики потрібно враховувати:

- сучасну практику здійснення торгових операцій;
- стан розвитку економіки, що визначає рівень платоспроможності покупців;
- сформовану кон'юнктуру ринку, стан попиту на продукцію підприємства;
- потенціал підприємства до нарощення обсягу виробництва при збільшенні можливостей її реалізації за рахунок кредиту;
- правові умови забезпечення повернення дебіторської заборгованості;
- фінансові можливості підприємства (чи дозволяють вони відволікати кошти в дебіторську заборгованість);
- менталітет власників та керівників підприємства щодо межі допустимого ризику при здійсненні господарської діяльності.

Формування системи кредитних умов включає вирішення питань щодо: терміну надання кредиту (кредитного періоду); розміру кредиту (кредитного ліміту); вартості надання кредиту (системи знижок при дострокових розрахунках за придбану продукцію); застосування системи штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язань покупцями.

В розвинених країнах розповсюдженою схемою заохочення покупців до своєчасної оплати придбаної продукції є схема типу „ d / k neto n”:

- покупець отримує знижку в розмірі d % у випадку оплати отриманого товару протягом k днів з початку періоду кредитування (наприклад, з моменту отримання або відвантаження товару);

- покупець сплачує повну вартість товару, якщо оплата здійснюється в період з $(k+1)$ – го день по n - й день кредитного періоду;
- у разі несплати протягом n днів необхідної суми покупець буде вимушений додатково сплатити неустойку, величина якої змінюється в залежності від моменту сплати [250, с. 238].

Наприклад, умова кредитування „ 3/10, повна сума 30”, означає зобов’язання покупця розрахуватися за продукцію в межах 30 днів із знижкою у 3 % за умови її оплати до 10 днів

Українська дослідниця економічної безпеки підприємства, Н. Підлужна, для розрахунку економічного ефекту (Π) від впровадження знижки при продажу продукції за терміновість оплати пропонує наступну формулу:

$$\Pi = \Delta K_{\text{в}} + Z,$$

де $\Delta K_{\text{в}}$ - зниження витрат від негативного впливу інфляції;

Z – економія від невикористаної банківської позики.

Коефіцієнт зменшення купівельної спроможності гривні (K_{ej})

розраховується за наступною формулою:

$$K_{\text{ej}} = \frac{1}{\left(1 + \frac{I \cdot j}{365 \cdot 100}\right)^t},$$

де I – річний темп інфляції, %;

j – порядковий номер року;

t – тривалість періоду погашення дебіторської заборгованості, днів.

Витрати підприємства, пов’язані з оплатою відсотків за банківський кредит (Z) виражаються наступною формулою:

$$Z = \frac{B}{100} \cdot \frac{\kappa}{365} \cdot H,$$

де B – відсоткова банківська ставка за кредит, %;

κ – кількість днів, на яку скорочується період оборотності дебіторської заборгованості, днів;

Н – сума кредиту, тис. грн. [205, с. 12].

Таким чином, вирішуючи чи надавати знижку покупцям, слід порівняти ефект від економії коштів за рахунок невикористаної банківської позики та зниження витрат від інфляції з сумою, на яку зменшується виручка від реалізації, передбачена договором за умови надання знижки. Якщо остання є меншою, ніж ефект від надання знижки, то для підприємства дешевше буде надати знижку покупцям, і навпаки.

Дебіторська заборгованість - це по суті позика покупцю. Тому, приймаючи рішення про доцільність співпраці з контрагентами, потрібно аналізувати їх платоспроможність. Оцінка платоспроможності покупців відбувається за попередньо розробленими її стандартами на основі сформованої інформаційної бази. Як правило, така оцінка щодо покупців-підприємств враховує: обсяг господарських операцій з покупцем та їх стабільність; репутацію підприємства-покупця, його платоспроможність та фінансові результати діяльності; стан кон'юктури товарного ринку, на якому покупець здійснює свою операційну діяльність; обсяг і склад чистих активів, які можуть бути забезпеченням кредиту при неплатоспроможності покупця.

При цьому, аналіз фінансового стану є найбільш необхідним стосовно найважливіших для підприємства покупців. Тому, варто попередньо розподілити покупців за наступними класами використовуючи, так званий, АВС-аналіз. А – покупці – це ті, з якими підприємство здійснює приблизно 75 % обороту (таких, як правило є до 5 % від їх загальної кількості). В - покупці (20 %) – дають 20 % обороту, і нарешті, С – покупці (75 %) – це 5 % обороту [250, с. 233 - 234]. Зрозуміло, що найважливішим для підприємства буде аналіз платоспроможності покупців А - групи.

В результаті аналізу фінансового стану покупців, а також повноти і своєчасності погашення заборгованості в попередні періоди (якщо покупець вже є клієнтом), доцільно виділити їх категорії залежно від рівня ризику невизнання ними боргових обов'язань. Зокрема, базуючись на запропонованому С. Черненко [259, с. 89], поділі покупців залежно від рівня

надійності виконання ними своїх зобов'язань, ми пропонуємо виділяти такі групи та категорії покупців:

1) перша група (ризик невиконання зобов'язань від мінімального до середнього):

- перша категорія (А) – нульовий або незначний ризик (платоспрожність та фінансова дисципліна клієнта не викликає сумніву);
- друга категорія (Б) – звичайний комерційний ризик (підприємства з доброю репутацією і стійким фінансовим станом, що за наявною інформацією не мали інцидентів з дебіторською заборгованістю);

2) друга група (ризик від середнього до значного):

- третя категорія (В) – підприємства, з стійким фінансовим станом, але часто відстрочують платежі;
- четверта категорія (Г) підприємства, фінансовий стан яких не можна визнати стійким);

1) третя група (значний рівень ризику):

- п'ята категорія (Д) – підприємства з незадовільним фінансовим станом;
- шоста категорія (Е) – підприємства, що не дотримують своїх зобов'язань.

При формуванні процедури інкасації дебіторської заборгованості необхідно передбачити: терміни і форми попереднього та наступного нагадування покупцям про дату платежів; можливості і умови пролонгування боргу по наданому кредиту; умови подання позову про порушення справи щодо банкрутства неплатоспроможних покупців.

Вітчизняними економістами пропонується ефективний, на наш погляд, механізм інкасації заборгованості [114, с. 24]. Вважаємо, за доцільне, рекомендувати його для застосування у молокопереробній сфері агропромислового виробництва.

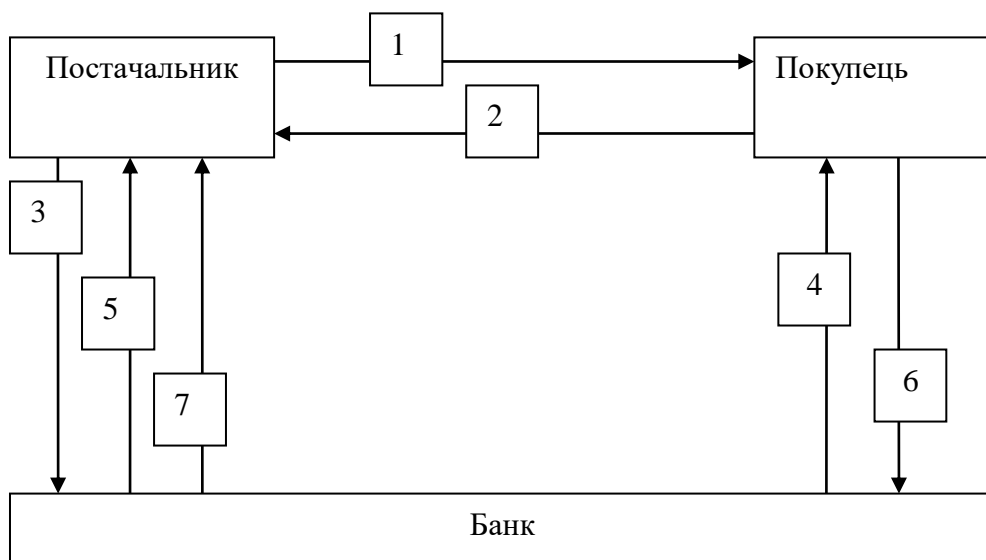
Одним із завдань управління дебіторською заборгованістю є забезпечення використання на підприємстві сучасних форм її рефінансування, що являє собою систему фінансових операцій, які прискорюють претворення дебіторської заборгованості у грошові кошти. Ними є факторинг, облік векселів та форфейтинг. М. Білик, слушно зауважує, що до цього переліку слід додати уступку вимоги переведення боргу, оскільки така операція визначена Цивільним кодексом, однак, додає, що вона не здійснюється в Україні, у зв'язку з відсутністю необхідної правової бази, методики обліку тощо [44, с. 33].

Одним із найпоширеніших способів рефінансування дебіторської заборгованості є факторинг, що згідно ст. 350, Господарського кодексу України, є банківською операцією у вигляді набуття банком права вимоги в грошовій формі за поставлені товари або надані послуги з прийняттям ризику виконання такої вимоги, а також прийом платежів.

Схема факторингового обслуговування показана на рис. 3.8. За факторинговим договором, підприємство-постачальник віддає банку-посереднику свої права на отримання платежів від покупців за відвантажені товари, виконані роботи або надані послуги. Після отримання документів про постачання товарів (послуг) банк-посередник (здебільшого після перевірки платоспроможності покупця) виплачує постачальнику, своєму клієнту, від 60% до 90% суми платежу за поставлений товар або вартості наданої послуги. Інші 10 - 40% суми боргу, банк тимчасово стягує як компенсацію ризику погашення боргу, а після її погашення покупцем, повертає клієнту. Покупець віддає свій борг за постачання на умовах відтермінування платежу, переказавши кошти на спеціальний рахунок банку. Після цього банк погашає виплачені постачальнику кошти, відраховує свою комісію, а залишок платежу переказує на рахунок клієнта.

Таким чином, факторингове обслуговування дозволяє виробникам-постачальниками швидше отримати гроші за поставлену (продану) продукцію, зменшувати дефіцит оборотних коштів. Крім цього, банк приймає

(чи може прийняти) на себе низку ризиків, зокрема: кредитний (несплати товару); ризик ліквідності (несвоєчасної оплати покупцями отриманої продукції); інфляційний (знецінення поставленої продукції); валютний (зміни курсу валют зазначених в договорі поставки). Також факторингове обслуговування вигідне і покупцям, особливо торгівельним компаніям.

- 1 – відвантаження продукції
- 2 – акцепт розрахункових документів
- 3 – подання розрахункових документів
- 4 – перевірка платоспроможності покупця
- 5 – оплата розрахункових документів (60-90 % від вартості контракту)
- 6 – переказ покупцем коштів за відвантажену продукцію банку
- 7 – виплата банком постачальнику решти суми за відвантажену продукцію за вирахуванням комісії

Рис. 3.8. Зміст та послідовність факторингової операції

Розвиток факторингу в Україні бере початок з 1991 р. Факторингом у класичному розумінні (фінансуванням постачальника, адмініструванням та контролем його дебіторської заборгованості, страхового захисту від неплатоспроможності дебіторів) банки почали займатися з 2001 р. З набранням чинності Господарського і Цивільного кодексів (2004 р.), що дали

факторингу правове визначення, факторингові операції стали ще популярнішими.

Зараз факторинг є найбільш популярним серед малих та середніх підприємств харчової та фармацевтичної галузей, торгівлі. Вигідним він є для підприємств, де спостерігається стрімке зростання обсягів продажу.

На відміну від розвинених країн світу, а також Росії, в Україні найбільшими операторами факторингового ринку є не спеціалізовані компанії, а банки (понад 90% ринку). На сучасному етапі близько 30 українських банків декларують, що спроможні надавати факторингові послуги [228, с. 111]. Лідерами на ринку факторингових послуг фахівці називають „ТАС-Комерцбанк” та „Укрсоцбанк”. Серед факторингових компаній найактивнішими є ТзОв „Арма Факторинг” та ТзОВ „Перша факторингова компанія”.

Номінально вартість факторингу є трохи вищою порівняно з традиційним кредитуванням. Факторингові послуги оплачуються за визначеними в договорі ставками, які за своїм економічним змістом фактично є процентом за кредит і комісійними банку за підвищений ризик. Вартість факторингових послуг включає:

- відсотки, які клієнти платять за фінансування (як правило встановлюються на основі середніх ставок кредитування в національній валюті, тобто близько 20—22% річних);
- факторингову комісію, що може становити від 0,75 до 5%.

Попри те, що номінально вартість факторингу вища, ніж ставка за кредитом, фактичні витрати на оформлення та обслуговування кредиту можуть зрівнятися з витратами на факторинг. Кредит може обійтися в ті самі 30% річних, якщо його оформлення вимагає низку додаткових витрат і комісій. Зокрема, при оформленні кредиту необхідно оплатити нотаріальне оформлення, експертну оцінку застави, її застрахувати. Окрім відсотків за кредит, банку оплачується комісія за розгляд документів, видачу фінансування.

Наприклад, підприємству необхідно профінансувати 600 000 грн. терміном на 2 місяці.

Припустімо, що вартість факторингу становить 36 % річних (найдорожчий варіант, як в ТзОВ „Арма-Факторинг”). Отже, за договором факторингу, вартість фінансування становитиме: $600\,000 \times 36\% \times 61 \text{ день} / 365 \text{ днів} = 36098,58 \text{ грн.}$

Розрахуємо вартість кредитування.

1. За відсоткової ставки у розмірі 22% річних, вартість кредиту становитиме: $600\,000 \times 20\% \times 61 \text{ день} / 365 \text{ днів} = 20054,76 \text{ грн.}$
2. Нотаріальне оформлення застави (0,1 % від вартості) вартістю 1 000 000 грн. складатиме: $1\,000\,000 \times 0,1\% = 1000 \text{ грн.}$
3. Припустімо, що експертна оцінка застави (як правило складає від 200 до 3000 грн.) становить 500 грн.
4. Страхування застави (автортранспорт від 4,5 до 6 %, майно – від 1,15 до 1,5 %, фінансові ризики від 1 до 5 % вартості): $1\,000\,000 \times 1,5\% = 15\,000 \text{ грн.}$
5. Комісії банку за видачу, оформлення кредиту (від 50 до 1000 грн. кожна) – 1000 грн.
6. Отже, вартість кредитування становитиме: $p.1+p.2+...+p.5.= 20037554,76+1000+500+15000+1000 = 37554,76 \text{ грн.}$

Таким чином, ціна кредиту може зрівнятися або навіть і перевищити вартість факторингу. Навіть якщо, остання за розрахунками буде вища, ніж вартість отримання кредиту, цю різницю можа виправдати комплексністю факторингу. Інакше кажучи, купівля окремо таких послуг, як кредит, страхування, ведення обліку дебіторської заборгованості та інкасація платежів за рахунками дебіторів, може коштувати дорожче, ніж факторингове обслуговування, і що теж важливо, забере більше часу у клієнта.

У зв'язку з дорогивизною, а також, інколи, простою необізнаністю, вітчизняні підприємства не так активно використовують факторинг. Однак, врховуючи прогнози спеціалістів, за якими факторингові послуги

найближчим часом дешевшатимуть, ця форма рефінансування боргів може стати досить перспективною для них.

За неможливості або економічної недоцільності рефінансування необхідно оцінити можливість стягнення заборгованості шляхом доарбітражного та арбітражного врегулювання господарських суперечок.

В системі управління дебіторською заборгованістю на підприємстві важливу роль відграє контроль за її рухом та своєчасною інкасацією.

Контроль слід проводити на основі місячних (квартальних) звітів про стан дебіторської заборгованості на основі даних бухгалтерського обліку, які містять перелік дебіторів, суму боргів кожного з них, а також дату виникнення їхніх зобов'язань, якою вважається дата переходу права власності на продукцію від продавця до покупця, що встановлена договором (дата підписання договору, відвантаження товару зі складу продавця або дата його надходження до покупця тощо) та критичний термін оплати. На підставі цієї інформації, менеджери, що відповідають за стан дебіторської заборгованості, можуть контролювати своєчасність платежів і при необхідності реагувати на прострочення терміну оплати з боку дебіторів.

Основним інструментом контролю дебіторської заборгованості має бути реєстр її старіння, що містить неоплачені суми рахунків, згруповані на основі термінів прострочення платежу. Групування можна здійснювати виходячи з кредитної політики підприємства. Наприклад, менеджер з управління дебіторською заборгованістю може вважати, що прострочення платежу протягом семи днів є допустимим, при перевищенні цього терміну потрібно активно працювати із дебітором стосовно повернення дебіторської заборгованості, у разі прострочення більше 30 днів – звертатися до суду. Відповідно будуть побудовані групи і реєстри старіння дебіторської заборгованості: 0 - 7 днів, 8 - 15 днів, 16 - 30, понад 30 днів.

Проаналізуємо, як здійснюється управління дебіторською заборгованістю на одному з підприємств молочної промисловості Львівської області Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”.

Зазначимо, що цим питанням на підприємстві займаються частково відділ збуту та юрисконсульт, отже, спеціального відділу або менеджера з управління дебіторською заборгованістю немає. Така практика є поширеною не тільки на молокопереробних, але й на інших підприємствах.

Отже, в першу чергу, підприємствам молочної промисловості слід відповідно організувати управління своєю дебіторською заборгованістю. Практика показує, що як правило, його функції частково виконуються бухгалтерією, фінансовим, збутовим відділами, юрисконсультом підприємства. Лише на небагатьох підприємствах існують спеціальні відділи чи призначені відповідальні особи з питань управління дебіторською заборгованістю, чітко визначені їхні обов'язки. У зв'язку з тим, що проблема вдосконалення управління дебіторською заборгованістю є вкрай актуальною для більшості вітчизняних суб'єктів господарювання, вважаємо що для цього необхідно в першу чергу створити спеціальні підрозділи управління дебіторською заборгованістю. На великих підприємствах це можуть бути окремі управління дебіторською заборгованістю, на середніх чи малих – підрозділ у складі фінансово-економічного відділу. На малих підприємствах за недоцільності створення окремого підрозділу, може бути виділена окрема посада – менеджера з управління дебіторською заборгованістю.

До основних завдань відділу, як слушно вважає М. Білик, слід віднести:

- ведення обліку проблемної дебіторської заборгованості підприємства;
- розроблення схем здійснення розрахунків із погашення проблемної дебіторської заборгованості;
- співпрацю з органами влади щодо стягнення дебіторської заборгованості;
- проведення реструктуризації заборгованості підприємства;
- координацію взаємовідносин із кредиторами підприємства з метою уникнення стягнень ними заборгованості примусово;
- розроблення методичних підходів до оптимізації використання проблемних боргових зобов'язань;

- контроль за виконанням фінансових планів за місяць та (чи) квартал у частині погашення зовнішньої дебіторської заборговності підприємства [44, с. 34].

Особливістю діяльності будь-якого молокопереробного підприємства – є велика кількість клієнтів-покупців продукції, а значить і потенційних дебіторів: це і підприємства торгівлі (великі гіга- і супермаркети, продуктові магазини тощо), фізичні особи-підприємці, власники кіосків, підприємства громадського харчування (ресторани, їдальні), навчальні заклади (школи, вузи), підприємства харчової промисловості (виробники хлібо-булочних, кондитерських виробів). Серед цього переліку для Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” можна виділити три групи покупців: кілька мереж супермаркетів, з якими підприємство здійснює до 75 % обороту, (продуктові магазини, навчальні заклади, підприємства громадського харчування та інших підгалузей харчової промисловості) – на які припадає до 20 % обороту та дрібнооптові покупці (фізичні особи підприємці, власники кіосків) – до 5 % обороту. Відповідно до цих груп, на підприємстві існує два види кредитної політики стосовно покупців. Відносно так званих вір-клієнтів, у зв'язку з гострою конкуренцією на ринку молочному ринку, підприємство фактично не обмежує термін кредиту. Як правило, такі клієнти затримують оплату до 2-3 місяців, однак, розраховуються повністю. Стосовно інших, термін кредитування не є більшим ніж 1-2 тижні, оплата продукції здійснюється або відразу за готівку, а бо безготівково на протязі 1-2 тижнів. Як правило, ухилення від сплати боргів, неповне погашення дебіторської заборгованості трапляються саме серед дрібногуртових покупців.

На Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” розроблений такий механізм контролю за дебіторською заборгованістю. Якщо на протязі 3-х днів не поступає оплата за відвантажену продукцію від дрібногуртових покупців, то справа з віділу збуту скеровується до юристконсульта, який контролює стан дебіторської заборгованості до 1-2 тижнів. Якщо її погашення не відбулося і за цей термін, то юристконсульт

деякий час, усно нагадує про борги дебіторам. У разі відсутності інформації про боржника, робиться запит до обласного управління статистики, де уточнюються його реквізити. Якщо і після усного нагадування покупці не погашають свої борги, юристконсульт складає письмову претензію, а пізніше і позов до суду. На основі рішення суду робиться клопотання до виконавчої служби, яка і стягує гроші.

Проаналізувавши склад дебіторської заборгованості підприємства молочної промисловості, Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” станом на 31.12. 2006 р., ми виявили, що основна частка у загальній сумі дебіторської заборгованості (45,5 %) припадає на кількох боржників: три найбільші мережі супермаркетів в м. Львові : „Барвінок, „Сільпо”, „Інтермаркет” та „Метро”. На продуктові магазини, кіоски припадає 53,1 % заборгованості (табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

**Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”
станом на 31.12. 2006 р.**

№	Дебітори	Частка у загальній сумі дебіторської заборгованості (%)
1.	Мережа магазинів „Барвінок”	20,1
2.	Інтермаркет	12,8
3.	Метро Кеш енд Кері Україна	6,5
4.	Сільпо	6,1
5.	Концерн „Хлібпром”	1,0
6.	ТЗОВ „Львівхолод”	0,4
7.	Інші	53,1

Джерело: Власні розрахунки за даними управлінського обліку Філії „Львівський молочний комбінат”

Отже, майже 50 % заборгованості підприємства припадає на великі торгові компанії, які часто затримують оплату поставленої продукції до 2 - 3 місяців. З огляду на те, що підприємство не може встановити жорстку кредитну політику стосовно цієї групи покупців (через високий рівень конкуренції), вважаємо, що доцільним було б цю групу клієнтів перевести на факторингове обслуговування.

Стимулювати дострокову (швидшу) оплату продукції дрібногуртових покупців можна за допомогою системи знижок.

Також, приєднуючись до думки М. Білика [44, с. 34], Л. Черненко [259, с.86], про те, що у системі управління дебіторською заборгованістю більшу увагу слід приділити контролю за нею, вважаємо, що на підприємствах молочної промисловості слід посилити контроль за станом розрахунків з покупцями. Його організація зумовлює налагодження відповідного інформаційного забезпечення.

Інформаційна система, за допомогою якої здійснюється управління дебіторською заборгованістю повинна: автоматично здійснювати розсилку листів-попередження про термін платежу (з інформацією про те, які заходи будуть застосовані до боржника при невиконанні зобов'язань у визначений термін); автоматично блокувати відвантаження, якщо період прострочення виконання зобов'язань по попередній поставці або обсяг заборгованості перевищили допустимі значення; на підставі договірних умов нараховувати пені і штрафи; оперативно поновлювати дані про стан ДЗ й надходження платежів від компаній-дебіторів [259, с. 89].

Отже, основними шляхами вдосконалення управління дебіторською заборгованістю на вітчизняних підприємствах мають стати:

- створення спеціальних підрозділів (відділів) або призначення відповідальних осіб з питань управління дебіторською заборгованістю;
- запровадження системи постійного контролю за станом розрахунків з покупцями;
- прийняття рішень про доцільність співпраці з кожним окремим клієнтом тільки після оцінки його платоспроможності;
- передбачення у відповідних договорах штрафних санкцій за порушення термінів платежу;
- уникнення співпраці з покупцями групи підвищеного ризику;
- використання системи знижок за умов дострокової оплати;
- застосування сучасних форм рефінансування дебіторської

заборгованості, зокрема факторингу.

Фінансова безпека господарюючого суб'єкта залежить також і від структури його капіталу (пасивів).

За визначенням проф. І. Бланка, структура капіталу являє собою співвідношення усіх форм власних та залучених фінансових ресурсів, що використовуються підприємством в процесі його господарської діяльності для фінансування активів [47, с. 426].

Проблема оптимальної структури капіталу є одним з найважливіших питань в управлінні фінансами підприємства.

Основними критеріями оптимізації капіталу підприємства в сучасних умовах є:

- рівень доходності і ризику в діяльності підприємства;
- мінімізація середньозваженої вартості капіталу;
- максимізація ринкової вартості підприємства.

Оптимальна структура капіталу підприємства являє собою таке співвідношення використання власних та залучених засобів, за якого забезпечується найефективніша пропорція між коефіцієнтами фінансової рентабельності та фінансової стійкості підприємства, тобто максимізується його ринкова вартість [47, с. 430].

Процес оптимізації структури капіталу здійснюється за наступними етапами:

- 1) аналіз капіталу підприємства (аналізується динаміка загальної суми капіталу і основних його складових відносно динаміки обсягів виробництва і реалізації продукції; визначається співвідношення власного та залученого капіталу і тенденція його зміни; у складі залученого капіталу вивчається співвідношення довго- та короткострокових зобов'язань; розраховуються коефіцієнти фінансової стійкості підприємства, що обумовлюються структурою його капіталу; оцінюється ефективність використання капіталу в цілому і окремих його елементів);
- 2) оцінка основних факторів, що визначають формування структури капіталу;

- 3) оптимізація структури капіталу за критерієм максимізації рівня фінансової рентабельності;
- 4) оптимізація структури капіталу за критеріями мінімізації: рівня фінансових ризиків та його вартості;
- 5) формування показників цільової структури капіталу.

Зауважимо, що не існує єдиної оптимальної структури капіталу не тільки для різних суб'єктів господарювання, але і для одного підприємства на різних стадіях його розвитку.

Основними чинниками, що визначають оптимальну структуру капіталу підприємства є: галузь діяльності (фондомісткість виробництва, структура витрат, тривалість операційного циклу в ній); стадія його життєвого циклу (наприклад, стадія розвитку виправдовує більшу частку залученого капіталу, а зрілості – вимагає в більшій мірі фінансування за рахунок власних коштів); кон'юнктура товарного та фінансових ринків (рівень їхньої стабільності); рентабельність операційної діяльності (її високий рівень збільшує кредитний рейтинг підприємства); коефіцієнт операційного лівериджу (низький – дозволяє використовувати більшу частку залучених коштів); відношення кредиторів до підприємства (суб'єктивне чи об'єктивне); рівень оподаткування прибутку (за низьких його ставок, податкових пільг, доцільніше формувати капітал за рахунок емісії акції або пайового капіталу, і навпаки, при високих – підвищується ефективність залучених коштів); фінансовий менталітет власників і менеджерів підприємства (їхня схильність до ризику).

Проаналізувавши їх стан у молочній промисловості, ми прийшли до висновку, що оптимальна структура капіталу молокопереробних підприємств має характеризуватися більшою часткою залучених коштів, ніж власних (табл. 3.8).

Попередньо здійснений аналіз фінансового стану суб'єктів господарювання молочної промисловості Львівської області, а також і інших

молокопереробних підприємств України, показав, що структура пасивів більшості з них не є досконалою.

Таблиця 3.8.

Зовнішні та внутрішні чинники оптимальної структури капіталу підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва

№	Чинники оптимальної структури капіталу	Стан чинника у молочній промисловості	Вид капіталу, який доцільно використовувати в більшій мірі
1.	Особливості галузі	Невисокий рівень фондомісткості	Залучений
2.	Стадія життєвого циклу	Стадія розвитку	Залучений
3.	Кон'юнктура товарного ринку, в т. ч. особливості попиту на продукцію	Стабільний попит на молочну продукцію	Залучений
4.	Рівень рентабельності операційної діяльності	В середньому вищий, ніж в цілому по промисловості	Залучений
5.	Рівень оподаткування прибутку	Порівняно високий	Залучений
6.	Фінансовий менталітет власників, менеджерів	Залежно від підприємства (в загальному консервативний)	Власний

Зокрема, серед підприємств молочної промисловості за структурою пасивів можна виділити такі їх групи:

- 1) підприємства, в яких частка власного капіталу є занадто низькою, що загрожує їхній фінансовій незалежності;
- 2) підприємства в яких частка власного капіталу є занадто великою, вони характеризуються надлишковою фінансовою стійкістю, не використовують можливості розвитку за рахунок залученого капіталу.

Підприємства першої групи працюють майже повністю на залученому капіталі, і можна сказати втратили свою незалежність. Їм, на нашу думку, слід оптимізувати структуру капіталу шляхом збільшення частки власного

капіталу за рахунок нерозподілених прибутків, додаткових внесків членів товариства у статутний капітал, обмеживши до допустимого рівня виплату дивідендів (використовуючи залишкову політику виплати дивідендів) тощо.

Підприємства другої групи фінансують свою діяльність за рахунок власних коштів. Звичайно, власний капітал характеризується певними позитивними особливостями: простотою залучення (оскільки, рішення, пов'язані з його збільшенням, приймаються власниками та менеджерами підприємства без необхідності отримання згоди інших господарюючих суб'єктів); високою здатністю генерування прибутку у всіх сферах діяльності, оскільки при його використанні не потрібно сплачувати відсотки; забезпеченням фінансової стійкості розвитку підприємства, його платоспроможності у довгостроковому періоді, а відповідно і зниженням ризику банкрутства. Разом з тим, йому властиві певні недоліки: обмеженість обсягу залучення, а, отже, і можливостей суттєвого розширення операційної та інвестиційної діяльності підприємства в періоди сприятливої кон'юнктури ринку; висока вартість порівняно з альтернативними джерелами формування капіталу; невикористовувана можливість приросту коефіцієнта рентабельності власного капіталу за рахунок залучення зовнішніх джерел фінансування, тобто неможливість забезпечити перевищення коефіцієнта фінансової рентабельності над економічною.

Отже, молокопереробні підприємства з високої часткою власного капіталу характеризуються надлишковою фінансовою стійкістю, оскільки використовуючи практично тільки власний капітал, обмежують темпи свого розвитку і не мають можливості збільшення прибутку на вкладений капітал. Ці господарюючі суб'єкти обрали стратегію мінімального прибутку за відсутності ризику.

Однак, в ринкових умовах, лише ризикуючи, можна забезпечити зростання прибутку, розширення діяльності та розвиток підприємства. Тому, їм необхідно оптимізувати структуру свого капіталу, урізноманітвивши свої джерела фінансування залученими коштами. Залучений капітал дозволяє

забезпечити зростання фінансового потенціалу підприємства за необхідності суттєвого розширення його активів і збільшення обсягів діяльності; характеризується нижчою вартістю, порівняно з власним капіталом за рахунок ефекту „податкового щита” (відрахування витрат на його обслуговування від бази оподаткування при сплаті податку на прибуток), здатністю генерувати приріст фінансової рентабельності (коефіцієнта рентабельності власного капіталу). До того ж, як вже зазначалося, на основі аналізу факторів, що визначають оптимальну структуру капіталу у молочній промисловості, ми прийшли до висновку, що підприємствам цього виду економічної діяльності, краще використовувати більшу частку залучених коштів, ніж власних.

Оптимізація капіталу шляхом залучення зовнішніх джерел фінансування, дасть можливість збільшити рентабельність власного капіталу.

Приріст додаткового прибутку на власні кошти підприємства забезпечує дія ефекту фінансового лівериджу.

Фінансовий ліверидж характеризує використання підприємством залучених коштів, що впливає на зміну коефіцієнта рентабельності власного капіталу [47, с. 436].

Іншими словами, фінансовий ліверидж є об’єктивним фактором, що виникає з появою залучених коштів в загальному обсязі використовуваного підприємством капіталу. Це дозволяє йому одержати додатковий прибуток на власний капітал.

Показник, що відображає рівень додаткового прибутку на власний капітал при різній частці використовуваних залучених засобів, називається ефектом фінансового лівериджу. Він розраховується за наступною формулою:

$$ЕФЛ = (1 - C_{пп}) \cdot (КВР_a - В_k) \cdot ЗК/ВК,$$

де ЕФЛ - ефект фінансового лівериджу, що полягає в прирості коефіцієнта рентабельності власного капіталу, %;

$C_{пп}$ - ставка податку на прибуток;

КВР_a – коефіцієнт валової рентабельності активів (відношення валового прибутку до середньої вартості активів), %

В_к – середній розмір відсотків за кредит, що платить підприємство за використання залученого капіталу, %

ЗК – середня сума залученого капіталу;

ВК – середня сума власного капіталу [47, с. 436 – 437].

Оскільки для більшості вітчизняних підприємств ставка податку на прибуток складе 25 %, то ця формула за показниками фінансової звітності, балансу (форми № 1) та звіту про фінансові результати (ф. № 2) набуде наступного вигляду:

$$\text{ЕФЛ} = 0,75 \left(\left(\text{р. 170 ф. № 2} + \text{р. 200 ф. № 2} \right) / \text{р. 640 ф. № 1} \times 100 - \left(\text{р. 140 ф. № 2} / \left(\text{р. 640 ф. № 1} - \text{р. 380 ф. № 1} \right) \times 100 \right) \times \left(\left(\text{р. 430 ф. № 1} + \text{р. 480 ф. № 1} + \text{р. 620 ф. № 1} \right) / \text{р. 380 ф. № 1} \right) \right)$$

У вищенаведеній формулі розрахунку ефекту фінансового лівериджу виділяють три основні складові, що дозволяють цілеспрямовано ним управляти в процесі фінансової діяльності підприємства::

1) податковий коректор фінансового лівериджу (1- С_п), який показує як змінюється ефект фінансового лівериджу залежно від різного рівня оподаткування;

2) диференціал фінансового лівериджу (КВР_a - В_к), який характеризує ефективність використання кредитів на підприємстві;

3) коефіцієнт фінансового лівериджу (ЗК/ВК) або плече фінансового важеля – сума залученого капіталу, що використовує підприємство в розрахунку на одиницю власних коштів.

Головною умовою позитивного ефекту фінансового лівериджу є додатне значення його диференціала. Цей ефект проявляється тільки в тому випадку, якщо рівень валового прибутку, створюваний активами підприємства перевищує середній розмір відсотків за використовуваний кредит (включно з іншими витратами на залучення, страхування і обслуговування кредиту). Чим більшим є додатне значення диференціала

фінансового лівериджу, тим більшим буде ефект фінансового лівериджу (за інших однакових умов).

Отже, якщо залучення коштів призводить до збільшення рівня ефекту фінансового лівериджу, то брати позики вигідно.

В процесі управління ефектом фінансового лівериджу необхідно постійно слідкувати за диференціалом фінансового лівериджу. Адже у разі погіршення кон'юнктури фінансового ринку, коли різко зростає вартість залучених коштів, або якщо із збільшенням частки залученого капіталу кредитори підвищують відсоткові ставки, то диференціал фінансового лівериджу може бути зведений до нуля, або навіть мати від'ємне значення. Тоді використання залученого капіталу не дасть приріст рентабельності власних коштів, або рентабельність власного капіталу навіть знизиться, оскільки частина чистого прибутку, створюваного власним капіталом, буде йти на обслуговування використовуваного залученого капіталу за високими відсотковими ставками.

Від'ємна величина диференціала фінансового лівериджу може формуватися навіть при незмінних ставках за кредит за рахунок зниження коефіцієнта валової рентабельності активів в період погіршення кон'юнктури товарного ринку, коли скорочується обсяг реалізації продукції, а відповідно і розмір валового прибутку підприємства від операційної діяльності. Від'ємна величина диференціала фінансового лівериджу завжди приводить до зниження коефіцієнта рентабельності власного капіталу. В цьому випадку, використання залучених коштів дасть негативний ефект.

Коефіцієнт фінансового лівериджу є тим важелем, який мультиплікує позитивний чи негативний ефект, що одержується за рахунок відповідного значення його диференціала. За умови додатного значення диференціала фінансового лівериджу, будь-який приріст коефіцієнта фінансового лівериджу буде викликати ще більший приріст коефіцієнта рентабельності власного капіталу. Відповідно, якщо диференціал фінансового лівериджу є від'ємним,

то приріст коефіцієнта фінансового лівериджу буде приводити до ще більшого зниження коефіцієнта рентабельності власного капіталу.

Таким чином, при незмінному диференціалі коефіцієнт фінансового лівериджу є головним генератором як зростання суми і рівня прибутку на власний капітал, так і фінансового ризику втрати цього прибутку. Знання цього дозволяє цілеспрямовано управляти як вартістю, так і структурою капіталу підприємства.

- Податковий коректор фінансового лівериджу підприємство практично не може впливати, оскільки ставка податку на прибуток встановлюється законодавчо. Однак, в деяких випадках, впливаючи на галузеву чи регіональну структуру виробництва (а відповідно і на склад прибутку за рівнем його оподаткування), можна знизити середню ставку оподаткування прибутку і підвищити вплив податкового коректора фінансового лівериджу (за інших однакових умов).

Отже, збільшення залученого капіталу на підприємствах молочної промисловості дозволить оптимізувати структуру їх пасивів, а також управляти їх фінансовою рентабельністю за допомогою механізму фінансового лівериджу. Однак, зауважимо, що доцільно залучати кошти тільки в тому випадку, якщо економічна рентабельність балансу дозволяє покрити відсотки за кредити.

3.3. Стратегічне управління фінансовою безпекою молокопереробної сфери агропромислового виробництва

Забезпечити стійкий розвиток неможливо лише на основі поточного управління фінансовою діяльністю та фінансовим станом господарської системи. Досягнення фінансової безпеки у довгостроковому періоді зумовлює відповідне стратегічне управління. В його основі є розробка стратегії забезпечення фінансової безпеки.

У сучасних умовах саме наявність стратегії розвитку є ключовим фактором успіху будь-якого суб'єкта господарювання. Один з лідерів молокопереробної сфери агропромислового виробництва України, ВАТ „Галактон” завоював свої позиції на ринку, насамперед реалізуючи розроблену стратегію свого розвитку [270], яка складалася з таких етапів.

Перший – 1997-1999 рр. Основними цілями господарського товариства на цьому етапі були: збільшення обсягів виробництва; завантаження виробничих потужностей і зменшення собівартості продукції; розширення сировинних зон за спеціально розробленою програмою; створення нового бренду і проникнення на ринок; модернізація (реконструкція) виробництва.

Другий етап охоплював 2000-2001рр. Тоді ставились наступні завдання: стабільна робота на ринку і беззбитковість виробництва; реорганізація відділу продажу; автоматизація управлінського та бухгалтерського обліку на базі єдиної інформаційної системи; вихід на новий рівень сучасного виробництва унікальної продукції (біо-лінія, йогурти) та зміцнення ринкових позицій торгової марки за рахунок завершення модернізації виробництва.

Третій етап розвитку ВАТ „Галактон” розпочався з 2002 р. Основна його мета – закріплення за ним статусу лідера на стратегічно важливих ринках збуту.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки суб'єкта господарювання є одним з видів його функціональних стратегій, що являє собою план довгострокового захисту його фінансового стану та фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Її розробляють в розрізі окремих напрямів, серед яких: стратегія забезпечення зростання рентабельності власного капіталу, стратегія формування фінансових ресурсів, стратегія забезпечення фінансової стабільності, інвестиційна стратегія [47, с. 200-201].

Вихідною умовою розроблення стратегії фінансової безпеки суб'єкта господарювання є дослідження його зовнішнього і внутрішнього середовища, прогнозування їхніх змін, виявлення загроз його фінансовому стану та фінансовим інтересам.

Проведений аналіз зовнішнього середовища суб'єктів господарювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва України дав змогу виділити дві найбільш значущі стратегічні загрози їх економічній, у тім числі фінансовій безпеці: дефіцит сировини та зростання рівня конкуренції в галузі. Ці чинники, як вважає, І. Бланк, найважливіші, які треба аналізувати для формування стратегій зростання рентабельності власного капіталу та фінансової стабільності підприємства (складових стратегій забезпечення його фінансової безпеки) [47, с. 212-213].

Стабільність постачання сировини впливає на фінансову стійкість суб'єктів господарювання загалом. Рівень конкуренції на ринку визначає його потенційну можливість отримувати прибуток від операційної діяльності та його розмір, отже, впливає на рентабельність власного капіталу.

Зменшення обсягів виробництва молока у сільському господарстві України за законами ринку поступово підвищує ціну на молочну сировину, призводить до зростання витрат молокопереробних підприємств, і відповідно загрожує прибутковості їх операційної діяльності. Якщо ситуація не зміниться, то у перспективі взагалі постане питання про існування молокопереробного виробництва в Україні, адже якщо не буде сировини – не буде чого і переробляти. Тому, вирішення проблеми дефіциту та якості сировини – це завдання номер один для збереження і розвитку молокопереробної сфери агропромислового виробництва України.

Це завдання змушує суб'єктів господарювання молокопереробного виробництва шукати шляхи стимулювання постачальників молока до збільшення утримуваного ними поголів'я худоби.

Якщо молокопереробне підприємство хоче працювати у довгостроковій перспективі, йому потрібно знайти стимули щоб спонукати фермерів до збільшення поголів'я худоби. Одним із шляхів розв'язання даної проблеми може стати укладення з сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення договорів-купівлі сировини на довгостроковій основі, комплексна та різнобічна підтримка „своїх” постачальників.

Приклади такої співпраці вже є. Так, російська компанія „Вімм-Біллер-Данн”, яка придбала контрольні пакети акцій кількох українських молокозаводів з кожним господарством – постачальником молока, укладає договір про розвиток молочного тваринництва на взаємовигідній основі. Компанія надає сучасне устаткування для доїння, охолодження, збереження й обліку молока на фермах в лізинг на 8 років, закуповує кормозбиральні комбайни, забезпечує грошову підтримку, приймає участь у відновленні високопродуктивного стада, навчанні кадрів, а господарство розраховується постачанням молока [132, с. 56].

Одним з перших вітчизняних молочних підприємств, який реалізував проект розвитку сировинної бази за участю та підтримки іноземних партнерів у 1999-2000 рр. було ВАТ „Балтський молочноконсервний комбінат дитячого харчування”. Цей проект передбачав технічну та інформаційно-консалтингову підтримку фермерів та невеликих агрофірм. Близько 1,5 млн дол. було інвестовано у виготовлення та монтаж 20 станцій збирання молока, з незалежними електро- та водопостачанням, заземленням, захистом від блискавок, установкою для безрозбірного миття обладнання і сушіння фляг здавачів молока, лабораторією для експрес-аналізу якості сировини, танками-охолоджувачами, ємністю від 1,8 т до 3,6 т [272].

Лідер молокопереробного виробництва України, ВАТ „Галактон” також укладає довгострокові контракти зі своїми постачальниками. Питання сировини вважається одним із найважливіших у його діяльності, тому, крім цього, товариство надає їм кредити (за даними його веб-сторінки лише в серпні 2000 р. – на суму 1,8 млн грн.), забезпечує сільськогосподарських виробників холодильним та доїльним обладнанням, паливно-мастильними матеріалами, надає допомогу при закупівлі кормів, миючих засобів [270].

Ще одне передове підприємство молочної промисловості ЗАТ „Лаклаліс-Миколаїв” крім встановлення холодильників, охолоджувачів у пунктах прийому молока, для захисту худоби від хворіб забезпечує

господарства-постачальників лікувальними препаратами за низькими цінами, допомагає у заготівлі силосу [95, с. 65].

Подібним чином починають діяти обласні та районні суб'єкти господарювання. Зокрема, на Львівщині ВАТ молокозавод „Самбірський” закупив голландську техніку для охолодження і зберігання молока в сільських пунктах його приймання.

Хоча комплексна всебічна (фінансова, матеріальна, навчальна) підтримка постачальників сировини молокопереробними підприємствами і може бути стимулом збільшення ними кількості утримуваної худоби, вирішити проблему різкого зменшення поголів'я ВРХ в Україні тільки завдяки їй не вдасться (чимало підприємств галузі вже тривалий час її практикують, однак скорочення молочного стада в Україні не припиняється).

Тому, суб'єктам господарювання молокопереробного виробництва можна порадити інвестувати у створення власних фермерських комплексів. Однак, зазначимо, що не всі з них можуть собі це дозволити.

Ще одним з шляхів вирішення даної проблеми є кооперування сільськогосподарських виробників молочної сировини і молокопереробних підприємств, тобто вертикальна агропромислова інтеграція. У широкому розумінні поняття „агропромислова інтеграція” – це розвиток виробничих і економічних зв'язків між галузями і підприємствами агропромислового комплексу, пов'язаних технологічно та орієнтованих на виробництво кінцевої продукції з сільськогосподарської сировини [67, с. 56]. Вертикальна агропромислова інтеграція – це організація співпраці юридично та економічно самостійних підприємств та організацій, які в процесі відтворення на основі поділу праці здійснюють різні стадії виробничого циклу з одержання кінцевого продукту [253, с. 27].

До переваг, які отримує переробне підприємство в результаті вертикальної інтеграції є гарантія стабільності поставок та високої якості сировини, можливість зниження собівартості продукції за рахунок зменшення транспортних витрат.

Про перспективність і необхідність формування інтеграційних об'єднань у агропромислового комплексі говорять чимало вітчизняних науковців: Н. Гладій [67, с. 57], О. Мазуренко [142, с. 92], Б. Пасхавер [75, с. 161], М. Хорунжий [253, с.15-16]. Про доцільність інтеграції молокопереробних підприємств з виробниками молочної сировини, об'єднання їх у молочарські асоціації, союзи, кооперативи на принципах взаємовигоди наголошують Р. Глібов [70, с. 113], В. Душка [85, с. 73], І. Золотих [95, с. 65] М. Хорунжий [253, с. 23-24].

Одним з вдалих прикладів міжгалузевого кооперування може бути досвід створення асоціації з виробництва, переробки і реалізації молочної продукції „Лівобережжя” на базі „Молококомбінату” у Росії. До складу асоціації увійшло 34 господарства – виробники молока із 7 районів Саратовської області, 3 молокозаводи з первинної переробки молока, 46 торгових підприємств м. Енгельса і 29 підприємств м. Саратова. Тільки за перший рік роботи асоціації було збільшено обсяг виробництва продукції на 20-50 %, розширено її асортимент, на 30-50 % вирішена проблема неплатежів, поліпшено економічні показники роботи асоціації [192, с. 130.].

В Україні, наприклад, при шахті ім. Засядька, створена агрофірма „Шахтар”, що включає 26 сільськогосподарських підприємств, Краматорський м'ясокомбінат та консервний завод, Славянський молокозавод [142, с. 93].

Отже, проблема дефіциту сировини уже частково вирішується багатьма лідерами молокопереробного виробництва. Ними налагоджені довгострокові контакти з постачальниками, ведеться їх комплексна підтримка. Однак, дуже актуальним залишається питання якості сировини.

Як вже зазначалося, у молочній промисловості діють два галузеві союзи: Національна асоціація молочників України „Укрмолпром”, за пропозиціями якої в комісіях ВРУ неодноразово проробляли проекти документів та розрахунки, приймали відповідні закони; „Союз молочних підприємств України”, метою діяльності якого, зокрема, також є сприяння та

участь у прийнятті нормативно-правових актів, що регулюють ринок молочних продуктів. Саме через ці два об'єднання підприємства молокопереробного виробництва повинні активізувати і спрямувати у потрібне русло процес державної підтримки тваринництва.

Стратегія забезпечення зростання прибутковості, та, зокрема, фінансової рентабельності підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва в умовах високого рівня конкуренції в галузі зумовлює, передусім формування його конкурентної стратегії.

Конкурентна стратегія суб'єкта господарювання повинна передбачати яким чином будуть досягнуті його конкурентні переваги і на яких цільових ринках.

Розрізняють такі основні варіанти конкурентних стратегій:

- лідерства за витратами – передбачає нижчу, порівняно з конкурентами собівартість продукції, а значить і ціну;
- широкої диференціації – спрямована на надання товарам компанії специфічних рис, що відрізняють їх від продукції конкурентів;
- оптимальних витрат – поєднання низьких витрат та широкої диференціації продукції;
- ринкової ніші (стратегія фокусування) у двох варіантах: заснована на низьких витратах (орієнтується на вузький сегмент ринку, на якому фірма випереджає конкурентів за рахунок нижчих витрат); диференціація продукції (ставить за мету забезпечення представників обраного сегмента товарами чи послугами, що найбільш відповідають їх потребам та смакам);
- стратегія випередження – пов'язана з формуванням стратегічного активу випередження [171, с. 338.]

Формування конкурентної стратегії суб'єкта господарювання відбувається за наступними етапами:

- 1) складання ключових показників-факторів успіху у даній галузі;
- 2) оцінка конкурентних переваг основних конкурентів;

- 3) визначення його сильних та слабких сторін і можливості переведення їх у конкурентні переваги;
- 4) вибір цільових ринків.

Якщо проаналізувати досвід застосування конкурентних стратегій молокопереробними підприємствами України, то можна зробити таке узагальнення.

Підприємства лідери галузі характеризуються такими конкурентними перевагами, як висока якість, особливі властивості, зручна упаковка продукції, поєднують стратегію диференціації з фокусуванням (виробляючи багато видів молокопродукції, вони часто спеціалізуються на певних її асортиментних групах).

Підприємства великих обласних центрів, встановлюючи нижчі ціни, ніж у лідерів галузі (при збереженні достатньо високої якості продукції) застосовують стратегію оптимальних витрат.

Районні молокозаводи у конкурентній боротьбі лідирують за витратами. Їхня продукція хоча і невисокої якості, але доступна за цінами для відповідних груп споживачів.

Молочна промисловість характеризується багатопродуктовим виробництвом, тому в межах загальної конкурентної стратегії молокопереробного підприємства, доцільно розробляти конкурентну стратегію для кожного його окремого продукту (продуктову стратегію).

Наприклад, загальною стратегією виробництва продукції Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” є диверсифікація, тобто виробництво різних видів молочної продукції. Основними його конкурентами на ринку традиційної молочної продукції (молока, кефіру, сметани) є ЗАТ „Галичина” (м. Радехів Львівської області), ВАТ „Львівський міський молочний завод”, ЗАТ „Тернопільський молокозавод”. По групі біо-йогуртів, сирків та сиркових мас до цього переліку додаються ще й інші конкуренти, передові підприємства галузі, що реалізують свою продукцію в регіонах під відомими торговими марками (ТМ „Фанні”, ТМ „Данон”, ТМ „Президент” та

ін.). Оскільки, як показав проведений аналіз біо-йогурти є в числі найрентабельніших продуктів молококомбінату, вважаємо, що йому слід нарощувати обсяг їхнього продажу, захоплювати більшу частку цього сегменту ринку в регіоні. Цього можна досягнути акцентуючи увагу на конкурентних перевагах Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”, які, на нашу думку, полягають у нижчій щодо основних конкурентів ціні, привабливому співвідношенні ціни та якості продукту (його натуральності, про що свідчить двотижневий термін зберігання). Отже, поєднання стратегії оптимальних витрат при виробництві біо-йогуртів та стратегії диференціації (наголошення на його особливих характеристиках) дозволить Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” досягти успіху у конкурентній боротьбі.

Найважливішим чинником конкурентоспроможності суб’єкта господарювання є якість його продукції. Забезпечити конкурентні переваги вітчизняні молокопереробні підприємства можуть лише приділивши їй достатню увагу. Якість продукції молочної промисловості головним чином визначається якістю основного виду сировини для її виробництва – молока.

З метою забезпечення належної якості та безпеки молока, молочної сировини і молочних продуктів для життя та здоров'я населення, ст. 11 ЗУ „Про молоко та молочні продукти” встановлена атестація суб’єктів господарювання всіх форм власності (крім особистих селянських господарств, фізичних осіб), які здійснюють виробництво молока, молочної сировини і молочних продуктів на відповідність обов’язковим вимогам нормативно-правових актів. Виробництво та переробка молока, молочної сировини і молочної продукції без атестата виробництва забороняються.

Об’єктами атестації виробництва молока, молочної сировини і молочних продуктів є нормативна документація на продукцію, а також технологічне та випробувальне обладнання, засоби виміральної техніки та контролю. Вона проводиться один раз на 5 років відповідно до Порядку проведення атестації виробництва молока, молочної сировини і молочних

продуктів суб'єктів господарювання, затвердженого Наказом Мінагрполітики України і Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 21.01.2005 р. № 23/17.

Отже, згідно з згаданим Законом, атестація виробництва молока не є обов'язковою для особистих селянських господарств, фізичних осіб, однак, саме вони на даний час є основними виробниками і постачальниками сировини для молочної промисловості.

Натомість прийом молока переробними підприємствами у господарствах населення регламентується Ветеринарними та санітарними вимогами до пунктів закупівлі молока від тварин, які утримуються в особистих підсобних господарствах населення, затвердженими наказом Міністерством аграрної політики та Державним департаментом ветеринарної медицини № 18 від 21.03.2002 р. Відповідно до п. 3.4. згаданих вимог, якість молока, що надходить до пункту прийому, має відповідати вимогам нормативних документів. При прийманні пунктом молоко повинно мати температуру 8-10 °С; кислотність - 16-20 град. Т; ступінь чистоти за еталоном - I-II групи; загальне бактеріальне обсіменіння - 300-3000 тис/куб. см; масову частку сухих речовин - 10,6 - 11,8 %; кількість соматичних клітин – 400 - 800 тис/куб. см; густину - не менше ніж 1027 кг/куб. м за температури 20 ° С. Масова частка жиру та масова частка білка в молоці визначаються з урахуванням базисних норм, визначених у встановленому порядку. Не допускається у молоці вміст інгібувальних речовин (мийно-дезинфекційних засобів, консервантів, формаліну, соди, аміаку, перекису водню, антибіотиків тощо).

Відповідно до розділу IV Додатку А Директиви Ради Європейської Спільноти 92/46/ЕЕС від 16.07.1992 р., що встановлює медико-санітарні правила виробництва і розміщення на ринку сирого молока, а також молока, підданого тепловій обробці і продуктів на молочної основі, сире коров'яче молоко за 30°С, призначене для виробництва молока та продуктів на молочної основі, має містити не більше, ніж 100 тис./мл мікроорганізмів та не більше,

ніж 400 тис./мл соматичних клітин. Згідно ст. 5, вищезгаданої Директиви, коров'яче молоко має мати температуру замерзання не вище $-0,520^{\circ}\text{C}$ та вагу не менше 1028 г на літр, у разі визначення для цільного молока за температури 20°C , або еквівалентну вагу у разі встановлення для повністю знежиреного молока за температури 20°C , та містити мінімум 28 г протеїну на літр, що обчислюється множенням загального відсоткового вмісту азоту в молоці на коефіцієнт 6,38, і масу сухої знежиреної речовини не менше 8,50 %.

У США молоко, залежно від ступеня бактеріального висіву в ньому, розподіляють на 3 категорії: А (яке містить бактерій не більше 100 тис. на 1 мл), В (від 100 тис. до 1 млн. на 1 мл), С, (понад 1 млн. бактерій на 1 мл). Молоко категорії А реалізується як питне, В – використовується тільки на переробку, С – на кормові цілі [192, с. 291].

Отже, вітчизняні вимоги до якості молока, яке приймається на переробку за основними показниками не відповідають вимогам нормативних документів ЄС: за кількістю у ньому мікроорганізмів вони у 3-30 разів перевищують вимоги відповідної директиви ЄС, а за кількістю соматичних клітин – у 2 рази. Якщо порівнювати їх з нормативами США, то виходить, що ми споживаємо молочні продукти, виготовлені з сировини, яка у США використовується на корм худобі.

Якість вітчизняного молока як сировини для молочної промисловості – це не тільки проблема безпеки харчування населення України, а й проблема експорту вітчизняної молокопродукції. Без відповідної якості молочної сировини нарощування молокопереробного виробництва, розширення ринків збуту молокопродукції є неможливим. Тому, необхідне поступове приведення положень національного законодавства та нормативно-правових актів, що стосуються виробництва та переробки молока до відповідних міжнародних стандартів.

З проблемою якості молочної сировини пов'язана заборона з січня 2006 р. на ввезення продукції тваринництва українського походження на

територію Росії до представлення повних гарантій виконання ветеринарних та санітарних вимог і підписання з українською ветеринарною службою протоколу при поставках продукції. У зв'язку з цим на молокопереробних підприємствах нагромадилися значні обсяги готової продукції. Чимало з них шукали нові ринки збуту своєї продукції і їхні керівники зазначали, що потребують державної підтримки у сфері налагодження контактів з іноземними партнерами, підписання відповідних договорів тощо. Відрадно, що уряд вже почав роботу з підготовки документів на дозвіл Україні експортувати деякі продукти харчування (серед них і молоко) в країни ЄС. Однак, на нашу думку, державі потрібно активізувати цей процес, а також допомогти молококомбінатам з освоєнням ринків Далекого та Близького Сходу.

За різними оцінками 50-60 % експортних поставок з України спрямовувалися в Росію, тому потрібно прикласти максимум зусиль для їх відновлення. Російські спеціалісти під час перевірок, висловили свої претензії саме до формування і роботи сировинних зон молокопереробних підприємств. В цьому напрямі важливим кроком державної підтримки повинна стати допомога селянам в організації зооветеринарного обслуговування молочного стада. Якраз селянські господарства є основними постачальниками сировини молокопереробним підприємствам. Як показує практика, дуже часто вони самі не можуть організуватися для виконання відповідних робіт по утриманню молочного стада спеціалістами зооветеринарних служб, налагодити належну оплату їх праці. Пасивними в цьому плані є також працівники сільрад. А на молокопереробних підприємствах важливим є налагодження дієвого контролю за якістю молока, що закуповується в населення, розроблення і реалізація системи заходів по стимулюванню її підвищення.

Високий рівень конкуренції також вимагає від молокопереробних підприємств активних маркетингових заходів.

Для прийняття будь-яких рішень у сфері маркетингу, необхідна своєчасна, повна і достовірна інформація про споживача, визначення

„профілю” потенційного покупця молокопродукції (його демографічних, соціально-економічних, географічних та інших характеристик), тобто проведення маркетингових досліджень.

Певний досвід в організації і проведенні маркетингових досліджень має ЗАТ „Тернопільський молокозавод”, який спеціалізується на виробництві цільномолочної продукції. Перше з них (проводилось у 2002 р.) було спрямоване на вивчення особливостей споживачів та їхніх потреб, зокрема залежно від їх статі та віку; друге (2003 р.) – на виявлення переваг при виборі молочних продуктів у магазині, побажань потенційних покупців до упаковки товару. За їх результатами ЗАТ „ Тернопільський молокозавод” розширив асортимент продукції (освоїв виробництво йогуртів, молочної продукції з підвищеним вмістом йоду), розробив нову упаковку, диференціював молочну продукцію за вмістом жиру. Все це дозволило зміцнити конкурентну позицію підприємства, збільшити обсяги реалізації і вийти на нові ринки збуту (Івано-Франківської та Рівенської областей) [72, с. 111].

Важливим елементом маркетингу є збутова політика, що в першу чергу передбачає вибір каналів розподілу продукції.

Основними каналами збуту продукції підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва є реалізація продукції: безпосередньо з власного автотранспорту на продуктових ринках, біля зупинок громадського транспорту, поблизу станцій метрополітену (така торгівля здійснюється невеликими районними молокозаводами); через кіоски приватних підприємців; через продуктові магазини, міні-маркети; через мережі великих супермаркетів (так реалізують свою продукцію лідери галузі, підприємства великих обласних центрів).

Вважаємо, що при формуванні збутової політики у молокопереробному виробництві треба використовувати досвід передових підприємств. Зокрема, це: використання всіх форм просування продукції на ринку (наприклад, ВАТ „Київський міський молочний завод № 3” застосовує

прямий продаж, оптовий продаж, дилерську мережу, дистрибуцію); пряма дистрибуція, перевагою якої є оперативна реакція на потреби ринку (ЗАТ „Білоцвіт-Умань” створило більше 1000 торгових точок в столиці країни); відповідна географічна структура збуту (ВАТ „Галактон” біля 70% продукції реалізує у м. Києві та Київській обл., ЗАТ „Білоцвіт-Умань” організовує продаж у містах-мільйонерах).

Важливим є також дотримання належних умов зберігання продукції у торгівлі. Наприклад, ВАТ „Галактон” для забезпечення належної якості молочних продуктів під час реалізації пропонує підприємствам торгівлі холодильне обладнання і прилавки з постійним режимом температури в довгострокову оренду.

Просування товару на ринку здійснюється за допомогою системи маркетингових комунікацій (СМК), яка охоплює будь-яку діяльність спрямовану на стимулювання його збуту. Її складовими є реклама, „ паблік рілейшенз” (неоплачуване, некомерційне розповсюдження позитивної інформації про підприємство та його продукцію в ЗМІ, а також спонсорство), персональний продаж, стимулювання збуту (короткочасні спонукальні до покупки заходи), різноманітні акції (розповсюдження безкоштовних зразків товарів, лотереї, конкурси, вікторини, презентації, виставки, ярмарки).

Підприємства-лідери молокопереробного виробництва активно використовують різноманітні заходи стимулювання збуту продукції. Зокрема, ВАТ „Балтський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів” (ТМ „Ласуня”) щорічно проводить для споживачів молока в Т-упаковці розиграші численних призів [272]. Досить оригінальні акції проводив ВАТ „Павлоградський молочний комбінат” (ТМ „Фанні”). Протягом п’яти місяців 2005 р. у 130 школах 9 великих міст України корпоративний герой торгової марки – корівка Фанні проводила Дні іменинників. Для того, щоб корівка відвідала і привітала клас учнів, необхідно було зібрати певну кількість вирізок „100 % радості” з упаковки продукції „Фанні” [269]. ТМ „Фанні” також неодноразово проводила дегустації продукції та різноманітні акції

(типу: купіть одну продукцію, отримаєте безкоштовно ще і іншу) в регіональних супермаркетах (зокрема у м. Львові). Отже, регіональним молокозаводам потрібно також використовувати СМК, різні методи стимулювання збуту, особливо продукції, яка відіграє важливу роль у їх господарському портфелі. Наприклад, Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” варто було б активніше просувати на ринку біо-йогурти (у зв'язку з їх високою рентабельністю). Саме відсутність реклами, стимулювання збуту, на нашу думку, є причиною відносно низького обсягу їх продажу. Реклама для даного товару (біо-йогуртів) виявляється досить ефективною. Наприклад, популярність дитячих йогуртів „Растішка” компанії „Данон”, зумовлена, на наш погляд, їх активною телерекламою з акцентуванням на особливих якостях продукту: вміст вітаміну „Д” та кальцію.

Звичайно, більшість регіональних молокопереробних підприємств в обласних, а тим паче, районних центрах не мають змоги рекламувати продукцію на телебаченні (через її високу вартість). Однак, можуть використовувати її дешевші види (журнальну, газетну, на транспорті), а також зосереджуватися на інших методах СМК. Наприклад, головні регіональні конкуренти Філії „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” – ЗАТ „Галичина” та ВАТ „Ковельмолоко” використовують „паблік-рілейшнз”, а саме публікацію статей у найбільш популярних в регіоні виданнях: газетах „Високий замок”, „Експерс” ([110, с. 5; 180, с. 19]). ЗАТ „Галичина” також використовує газетну рекламу ([71, с. 24]) та рекламу на упаковці товару (зокрема, на пляшках біо-йогуртів розміщена інформація про корисність даної продукції, її особливі якості, рекомендації щодо вживання тощо).

Окрім цього, молокопереробні підприємства великих обласних центрів також проводять різноманітні акції. Так, з 25.11. 2006 р. до 25.02.2007 р. проводилася акція „Сюрприз від КОМО” [271].

На нашу думку, виходячи із обмеженого рекламного бюджету невеликих підприємств молокопереробного виробництва, в умовах

необхідності нагадування споживачам про свою продукцію у зв'язку з високим рівнем конкуренції, для них виходом з ситуації може бути також реклама на місцях продажу їхньої продукції у вигляді плакатів, вивісок, оформлення вітрин магазинів тощо.

Отже, для забезпечення зростання обсягів продажу у молокопереробному виробництві не обійтись без реклами, стимулювання збуту та інших методів просування товару на ринку.

Підсумовуючи сказане, можна запропонувати загальну схему забезпечення реалізації стратегії фінансової безпеки суб'єктів господарювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва, зокрема, стратегії зростання рентабельності власного капіталу та фінансової стабільності (рис. 3.9).

Рис. 3.9 Напрями реалізації стратегії фінансової безпеки суб'єктів господарювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва

Стратегічне управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва з боку держави передбачає розроблення і реалізацію відповідних стратегій, програм його розвитку.

Особливо важливим його напрямом за умов дефіциту сировини для молокопереробки є державна підтримка розвитку тваринництва.

Проблема збереження і нарощування обсягів виробництва молока в Україні не може бути вирішена без активного втручання держави. Адже, практика показує, що самим молокопереробним підприємствам не вдається вирішити цілий комплекс проблем, пов'язаних з виробництвом та переробкою молока. Від їх успішної роботи залежить продовольча безпека України, тому допомога держави, насамперед у збереження сировинної бази, відтворенні та нарощуванні вітчизняного поголів'я ВРХ просто необхідна, як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях.

Головним у цьому плані є створення відповідних стратегічних програмних документів по нарощуванню виробництва і переробки молока та їх практичній реалізації. На жаль, можна стверджувати: практично всі документи, прийняті до цього часу (а їх було не так вже й багато) мали декларативний, а не прикладний характер.

Можна сказати, що державне регулювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва розпочалося з 1998 р., коли була прийнята ПКМУ України від 16.02.1998 р. №145 „Про затвердження Порядку нарахування та виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі”. Згідно з нею, усім виробникам молока та м'яса виплачувалася дотації за реалізацію ними продукції переробним підприємствам.

До цього часу державним регулюванням охоплювалася лише окремі питання розвитку виробництва та переробки молока, а також забезпечення молокопродукцією населення України. Наприклад, Розпорядженням від 15.03.1991 р. Ради Міністрів УРСР встановлювалася надбавка до закупівельної ціни молока, що використовувалось для виробництва

продуктів дитячого харчування. ПКМУ від 16.04.1992 р. N 199 „Про створення та організацію виробництва обладнання для доїння корів і первинної обробки молока” передбачала створення та організацію виробництва в Україні обладнання для доїння корів і первинної обробки молока, автоматизованих систем управління, вузлів, агрегатів і запасних частин.

Прийняття законодавчих актів що стосуються розвитку тваринництва та промислової переробки молока активізувалося у 1999-2001 рр.

Так, 21.12.1999 р. був прийнятий ЗУ „ Про племінну справу в Україні”, 18.01.2001 р. - „ Про стимулювання розвитку сільського господарства на період з 2001-2004 рр.”. 17.02.2001 р. був виданий Указ Президента України „Про заходи щодо стабілізації ситуації на споживчому ринку та розвитку тваринництва у 2001-2002 рр.” Ці та інші, згодом прийняті документи, мали більш комплексний характер.

ПКМУ № 1389 від 06.09.2000 р. „Про заходи щодо забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування і виробами дитячого асортименту, стимулювання вітчизняного виробництва та реалізації зазначених товарів” були передбачені державні дотації сільськогосподарським товаровиробникам на виробництво екологічно чистої сировини для виготовлення продуктів дитячого харчування.

ПКМУ від 11.07.2001 р. N 799 була затверджена „Програма стабілізації та розвитку тваринництва і птахівництва на 2001-2004 роки”. Ця Програма передбачала державну підтримку тваринництва, зокрема, шляхом: фінансування за рахунок коштів з бюджету Державної програми селекції у тваринництві та птахівництві; виділення коштів державного лізингового фонду для закупівлі доїльних і холодильних установок відповідно до законодавства; розв’язання проблеми забезпечення тваринництва кормами; розвитку НТП в галузі тваринництва; докорінної реконструкції молокопереробних підприємств з введенням додаткових потужностей виробництва нових видів продукції та ін.

За прогнозом, її виконання мало призвести до зростання у 2004 р. порівняно з 2000 р., виробництва молока – на 14,2 %, поголів'я ВРХ – на 11,7 %, в т. ч. корів – на 6,9 %. Виробництво молока і справді зросло у 2004 р. порівняно з 2000 р., хоча лише на 8,7%, а спад поголів'я ВРХ не вдалося зупинити: у 2004 р. воно становило 73,4 %, у тім числі корів 79,8 % від рівня 2000 р.

Розпорядженням КМУ від 10.08. 2004 р. N 557-р була схвалена Концепція Державної програми створення сприятливих умов для стабілізації та розвитку тваринництва на 2005-2010 роки, що розроблена для розв'язання проблеми стабілізації та відновлення в необхідній кількості поголів'я сільськогосподарських тварин і птиці, розширення сфери і збільшення розмірів державної підтримки галузі.

Відповідно до неї, стратегія розвитку тваринництва на 2005-2010 рр., зокрема, стосовно молочного скотарства передбачає: розвиток виробництва на промисловій основі та відновлення роботи великих тваринницьких комплексів; підвищення продуктивності худоби і птиці на основі зміцнення кормової бази та поліпшення якісного складу поголів'я; охоплення селекційно-племінною роботою особистих селянських та фермерських господарств; впровадження ефективних енерго- і ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції тваринництва; фінансову підтримку сільськогосподарських товаровиробників у придбанні машин та обладнання для тваринництва через механізм здешевлення за рахунок бюджетних коштів коротко- та довгострокових кредитів, удосконалення практики фінансового лізингу, системи економічних відносин між споживачами і постачальниками матеріально-технічних ресурсів; узгодження нормативних витрат виробництва, рівня цін та доходів учасників ринку продукції тваринного походження шляхом створення узгоджувальних комісій за участю товаровиробників, переробників та збутових підприємств і організацій; запровадження системи моніторингу цін на продукцію тваринництва; поліпшення функціонування ринків тваринницької продукції;

захист внутрішнього ринку та економічно обґрунтовану експортно-імпорتنу політику щодо продукції тваринництва.

В цьому документі є багато декларативного, тому треба створювати і контролювати функціонування механізмів його реалізації. Зокрема, посилити відповідальність місцевих органів державної влади за продовольчу безпеку населення своїх територій, використання сировинного потенціалу адміністративної області, її районів місцевою молокопереробною промисловістю.

Невідповідність між обсягами виробництва молока та його переробкою, як було вище виявлено, існує і у Західному регіоні України. Отже, необхідна відповідна співпраця органів місцевої влади із виробниками і переробниками молока. Цікавим у цьому плані є досвід залучення органів місцевого самоврядування до розв'язання проблеми постачання молока на промислову переробку у Чуднівському районі Житомирської області. Районний молокозавод виплачує селищним радам району з кожної заготовленої літри молока по 1 коп. на розвиток соціальної сфери села, а селищні ради координують роботу з питань його виробництва і заготівлі, матеріально зацікавлюють селян у збільшенні поголів'я ВРХ та обсягів продажу молока тільки районному молокозаводу [192, с. 239].

Вже згадуваним ЗУ „Про молоко і молочні продукти” від 24.06.2006 р. запроваджувалися такі методи та механізми державного регулювання виробництва молока як: атестація виробництва молока та молочної сировини; державна підтримка виробників молока, молочної сировини; регулювання ціноутворення у сфері виробництва молока, молочної сировини та молочної продукції шляхом встановлення КМУ мінімальної закупівельної ціни на молоко і молочну сировину, рівень якої повинен відшкодовувати середньогалузеві нормативні витрати та забезпечувати мінімальний прибуток товаровиробнику; квотування молочної продукції з метою регулювання ринку молока та молочних продуктів, обсягів виробництва та продажу молока переробним підприємствам сільськогосподарськими

товаровиробникам та обсягів поставки молочної продукції до державного матеріального резерву.

Державна підтримка виробників молока, молочної сировини згідно ст. 16 даного Закону здійснюється шляхом фінансування з Державного бюджету України: програм розвитку селекційно-племінної роботи в молочному скотарстві та протиепізоотичних заходів, що мають загальнодержавне значення; дотаційних цін на молоко; надання пільгових короткострокових і довгострокових кредитних ресурсів; лізингових послуг щодо придбання обладнання вітчизняного та зарубіжного виробництва для технічного переоснащення і запровадження сучасних технологій виробництва молока; стимулювання підвищення якості молока, що відповідає вимогам державного стандарту України, через доплати до закупівельної ціни (для молока вищого ґатунку – 25 % від неї, першого ґатунку – 20 %).

Одним з найостанніших нормативно-правових актів, а саме ПКМУ №876 „Про внесення змін у порядок використання засобів державного бюджету, направлених на фінансову підтримку виробництва продукції тваринництва” від 24. 06. 2006 р. введено виплату дотацій на приріст поголів'я молочних корів. Згідно з цим документом, фінансова підтримка приросту поголів'я молочних корів надається сільськогосподарським товаровиробникам, які станом на 1.01. 2006 р. мали не менше ніж 30 голів (для юридичних осіб) або 15 голів (для фізичних осіб) молочних корів, за збільшення чисельності поголів'я в основному стаді, за умови ідентифікації всього маткового поголів'я ВРХ. В постанові відмічено, що дотація надається у розмірі 1 тис. грн. за кожну молочну корову, на яку збільшено основне стадо порівняно з попереднім звітним періодом. За даними Департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища, у 2004-2005 рр. на 10 домогосподарств в середньому припадало 5 корів [222, с. 172]. Очевидно, що таких селян, які мають 15 і більше корів є небагато, а отже ефективність даної постанови є сумнівною.

Проаналізувавши прийняті законодавчі акти в галузі тваринництва, вважаємо, що на державному рівні більшу увагу слід приділити підтримці господарств населення, адже саме вони, як вже зазначалося є основними виробниками молока і постачальниками молочної сировини для переробних підприємств.

Вважаємо також, що в умовах дефіциту споживання молокопродукції населенням України, з метою сприяння збільшенню попиту на неї (що автоматично стимулюватиме її виробництво) слід знизити ставку ПДВ на основні молокопродукти в харчовому раціоні людини. Зауважимо, що ставки ПДВ на молочну продукцію за кордоном є нижчими (у Польщі та інших країнах Європи від 0 до 7 %, в Росії – 10 %) [266, с. 7.].

Проаналізуємо державне фінансування агропромислового виробництва (табл. 3. 9.). Як бачимо, загальна сума державних видатків на Мінагрполітики протягом у 2007 р. зроста порівняно з 2000 р. у 10,5 разів, а їхня частка у державному бюджеті – удвічі (з 2,3 до 4,7 %).

Протягом 2000-2007 рр. основними статтями фінансування державою агропромислового виробництва були: дотації виробникам продукції тваринництва і рослинництва; фінансова підтримка фермерських господарств, підприємств молочної переробки; здешевлення кредитів, наданих підприємствам АПК; часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. В найбільшому обсязі фінансувалася бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва, а також здешевлення кредитів для підприємств агропромислового комплексу (табл. 3. 9). Якщо у 2000-2001 рр. найбільшу частку у державних видатках на Мінагрполітики складала видатки на здешевлення кредитів для підприємств агропромислового комплексу, то у 2006-2007 рр. – на дотації виробникам продукції тваринництва та рослинництва (рис. 3. 10).

Таблиця 3. 9

Державне фінансування агропромислового виробництва за 2000-2007 рр. (тис грн.)

Стаття видатків	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Мінагрполітики	786253,3	1216976,8	1623183,1	2542207,3	3099637,8	5175115,0	7331988,4	8235096,0
- у % до загального обсягу видатків бюджету	2,3	2,9	3,3	4,6	4,3	4,4	5,2	4,7
Фінансова підтримка:								
- фермерських господарств	3044,0	17910,0	12000,0	13500,0	13000,0	27250,0	28000,0	38000,0
- підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів	175000,0	275000,0	150000,0	75000,0	195000,0	350000,0	260000,0	667000,0
- агропромислових підприємств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах	2000,0	1500,0	5000,0	4000,0	70000,0	20000,0	20000,0	35000,0
- розвитку підприємств молочної переробки	-	-	-	-	-	10000,0	4000,0	-
Часткова компенсація вартості сільськогоспод. техніки вітчизняного виробництва	-	-	275802,0	20000,0	50000,0	270000,0	32000,0	131810,9
Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва	18773,0	129676	114600,0	204500,0	429500,0	689500,0	1992500,0	2332506,9
Розробка зразків техніки для сільського господарства, харчової і переробної промисловості	1083,5	1000,0	2000,0	2000,0	5000,0	1500,0	-	-

Джерело: Складено та розраховано за даними:[4 - 11].

Рис. 3. 10. Частка видатків на головні напрями фінансування агропромислового виробництва у загальній сумі видатків на Мінагрполітики у 2000-2007 рр. (%)

Незважаючи на зростання обсягу державних видатків на підтримку агропромислового виробництва, вони є незначні і суттєво не впливають на рівень фінансової безпеки його учасників. Особливо прикро, що уряд практично не підтримує фінансово промислову переробку молока, наприклад, лише у 2005-2006 рр. у державному бюджеті на це були передбачені кошти в розмірі всього 10 та 4 млн грн. відповідно.

Найостаннішим стратегічним проектним документом, що стосується агропромислового виробництва є Проект „Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року” [112]. Зокрема, тут відзначено, що у 2005 р. населення України споживало молока та молокопродуктів лише 59,4 % від науково обґрунтованої норми. Позитивно, що в програмі передбачені наступні заходи: зупинення спаду поголів'я ВРХ у 2007 р. та його збільшення у наступні роки шляхом удосконалення бюджетних дотацій; відновлення крупнотоварного виробництва шляхом будівництва нових та реконструкції існуючих тваринницьких ферм і комплексів за рахунок спрямування на зазначені цілі пільгових кредитів та інших видів підтримки. Але аналіз додатків до цієї програми показує, що в результаті її виконання на наукову норму споживання молока ми вийдемо лише у 2015 р.

Підсумовуючи, можна сказати, що держава намагається стимулювати розвиток тваринництва та промислової переробки молока, про що свідчить прийняття останніми роками низки стратегічних законодавчих актів в цій сфері. Однак, державне регулювання молочної галузі потребує вдосконалення, в першу чергу, в напрямку створення чітких і дієвих механізмів реалізації вже визначених напрямів підтримки сільськогосподарських виробників молока, а особливо господарств населення; активізації діяльності місцевих органів влади у цій сфері.

Висновки до розділу 3

Одним із напрямів вдосконалення управління фінансовою безпекою у молокопереробній сфері агропромислового виробництва є підвищення прибутковості операційної діяльності, яка характеризується сезонністю виробництва та продажу, високою часткою витрат на молочну сировину у формуванні собівартості продукції, значною різницею між прибутковістю виробництва різних видів молокопродуктів.

Вдосконалення управління прибутковістю операційної діяльності як складника управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва ґрунтується на: використанні „системи взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації та прибутку”: комплексної системи калькулювання собівартості портфеля продукції в розрізі змінних і постійних витрат; аналізі собівартості та прибутковості продукції за показниками: рентабельності (загальної та окремих її видів), маржинального прибутку на одиницю кожного продукту та на одиницю молочної сировини, затраченої на його виробництво; аналізі показників запасу міцності та коефіцієнта фінансової безпеки операційної діяльності суб'єктів господарювання в цілому та по кожному виду продукції зокрема.

З метою підвищення рівня фінансової безпеки операційної діяльності у молокопереробному виробництві доцільно також застосовувати моделювання

оптимізації виробничої програми за критеріями максимізації загального прибутку від виробництва продукції та маржинального прибутку в середньому на одиницю молочної сировини, затраченої на її виробництво (враховуючи виробничі потужності, параметри попиту, особливості загальної стратегії розвитку).

Забезпечення фінансової стабільності зумовлює оптимізацію структури активів і пасивів суб'єктів господарювання. Оптимізація складу активів молокопереробних підприємств полягає у зниженні частки дебіторської заборгованості шляхом таких організаційно-економічних заходів: створення відповідних відділів (підрозділів) чи призначення відповідальних осіб з питань управління дебіторською заборгованістю; запровадження системи оцінювання платоспроможності та фінансової дисципліни потенційних покупців; відмова від співпраці з клієнтами підвищеної групи ризику; передбачення штрафних санкцій за прострочення термінів платежу; стимулювання дострокової оплати продукції за допомогою знижок; посилення контролю за станом розрахунків з дебіторами; використання сучасних форм рефінансування дебіторської заборгованості (факторингу).

Аналіз чинників формування оптимальної структури капіталу у молокопереробній галузі дав підстави для висновку про доцільність використання в ній здебільшого залученого капіталу. Однак багато молокопереробних підприємств фінансують свою діяльність на 80-90 % або повністю за рахунок власних коштів, не використовуючи можливостей для розвитку. Оптимізувати структуру їхнього капіталу доцільно збільшенням у ній частки залучених коштів, забезпечивши приріст рентабельності власних. У галузі також діють підприємства, фінансова незалежність яких недостатня (менше 10 %). Їм треба збільшити частку власних коштів у пасивах за рахунок нерозподілених прибутків, обмеження виплат дивідендів, додаткових капіталовкладень та інших методів.

Управління фінансовою безпекою підприємств молокопереробної сфери агропромислового виробництва має стати стратегічно спрямованим. Це

перердбачає розроблення стратегії їхньої фінансової безпеки, насамперед (враховуючи загрози зовнішнього середовища) таких її складових: стратегії зростання рентабельності власного капіталу та фінансової стабільності. Реалізація стратегії зростання рентабельності власного капіталу зумовлює: розроблення конкурентної стратегії; забезпечення високої якості продукції; вивчення потреб споживачів за допомогою маркетингових досліджень; побудову ефективної системи збуту; використання системи маркетингових комунікацій для стимулювання продажу продукції. Реалізація стратегії фінансової стабільності потребує безперебійного постачання сировиною, яке може бути досягнуте шляхом: всебічної, комплексної підтримки підприємствами молочної промисловості власних постачальників сировини; їхня інтеграція з сільськогосподарськими підприємствами-виробниками молока; інвестування у створення власних фермерських комплексів; участь у формуванні державної підтримки розвитку тваринництва.

Аналіз відповідних законодавчих, нормативно-правових актів, урядових програм за 1999-2007 рр. засвідчив відсутність чітких і дієвих механізмів їхньої реалізації, очікуваних результатів, неефективність стратегічного управління фінансовою безпекою молокопереробної сфери агропромислового виробництва з боку держави, а тому спад виробництва молока та скорочення поголів'я ВРХ ще не зупинено. Незважаючи на зростання обсягу видатків державного бюджету за 2000-2007 рр. за основними статтями фінансування державою агропромислового виробництва, ці суми видатків є незначні і суттєво не впливають на рівень фінансової безпеки його учасників. Уряд практично фінансово не підтримує промислову переробку молока.

Головними напрямками вдосконалення державної підтримки молокопереробної сфери агропромислового виробництва повинні стати: створення чітких і дієвих механізмів реалізації вже визначених напрямів підтримки сільськогосподарських виробників молока; формування механізмів стимулювання виробництва молока в особистих селянських господарствах; посилення державного контролю за якістю молока; допомога держави

господарствам населення у налагодженні зооветеринарного обслуговування молочного стада; пільгове цільове кредитування підприємств молочної промисловості (особливо малих і середніх), спрямоване на активізацію їхньої інноваційної діяльності; стимулювання нарощення капіталу у молокопереробній сфері агропромислового виробництва (пільгова політика оподаткування прибутку, що спрямовується на поповнення власних коштів і розширення виробництва); зниження ставки ПДВ на основну молочну продукцію. Їхня реалізація дасть змогу підвищити рівень його фінансової безпеки.

ВИСНОВКИ

1. Із трансформацією економіки України та розвитком ринкових відносин надзвичайно актуальною стала проблема національної економічної безпеки, базисом якої в цілому, а також її окремих компонентів є економічна безпека суб'єктів господарювання (такий стан використання його ресурсів, який дає змогу забезпечувати стійкість і захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз його господарській діяльності, його тривале існування та розвиток відповідно до обраної місії). У системі економічної безпеки суб'єкта господарювання доцільно виділяти такі складові: фінансову, техніко-технологічну, матеріально-сировинну, кадрову, ринкову, інформаційну, зовнішньоекономічну. Центральне місце у системі економічної безпеки належить фінансовій складовій.

2. У системі національної економічної безпеки важливе значення має фінансова безпека агропромислового виробництва, функціонування якого є передумовою забезпечення населення продовольством. Фінансову безпеку агропромислового виробництва доцільно розуміти як достатній рівень забезпечення виробництва та перероблення сільськогосподарської сировини фінансовими ресурсами; а також як фінансову безпеку окремих його учасників насамперед суб'єктів господарювання сільськогосподарської та переробної сфери. Фінансова безпека суб'єкта господарювання – це комплексне поняття, яке охоплює його фінансову стійкість і захищеність фінансового стану та фінансових інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також забезпеченість фінансовими ресурсами, що дає підстави ефективно функціонувати та розвиватися. Головні зовнішні несприятливі чинники фінансової безпеки вітчизняних господарських структур сьогодні такі: високий рівень податків, недоступність кредитних ресурсів, низька купівельна спроможність населення, непорядкованість функціонування фондового ринку в країні, неплатоспроможність підприємств-партнерів. Внутрішні – агресивна позикова

політика, низька інноваційна активність, зношеність основних фондів, велика енерго- та матеріаломісткість продукції.

3. Управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва відбувається на двох рівнях: державному – вплив через відповідні методи на фінансовий стан та фінансові результати суб'єктів господарювання агропромислового виробництва та господарському – управління фінансовою безпекою на рівні окремих ділових одиниць, підприємств-учасників агропромислового виробництва.

4. Управління фінансовою безпекою суб'єкта господарювання складне багатоаспектне поняття, яке загалом можна визначити як цілеспрямований вплив за допомогою відповідних принципів і методів на його фінансову систему, фінансову діяльність, внутрішнє та зовнішнє середовище задля досягнення високої фінансової стійкості, захищеності його фінансового стану та інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз для забезпечення стабільного розвитку у тривалому періоді. Його підсистема забезпечення фінансової стійкості – це управління прибутковістю, формуванням фінансових ресурсів, фінансовою незалежністю і платоспроможністю, реальним і фінансовим інвестуванням; а підсистема управління захищеністю від зовнішніх та внутрішніх загроз охоплює їхнє уникнення, ліквідацію, мінімізацію ймовірності реалізації, резервування фінансових ресурсів для компенсації можливих збитків, страхування. Згідно з процесно-функціональним підходом управління фінансовою безпекою – це безперервний послідовний процес аналізу рівня фінансової безпеки, планування потрібного комплексу заходів для його підвищення, мотивації та контролю реалізації.

5. Аналіз стану та рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання як ключовий етап процесу управління нею повинен бути комплексним, системним і виконуватися із застосуванням різних методів і прийомів фінансового аналізу за такими напрямками: оцінка й аналіз фінансової стійкості, потенціалу фінансово-економічного розвитку, загроз зовнішнього та внутрішнього середовищ, захищеності від фінансових ризиків, здатності компенсувати

можливі збитки у разі реалізації загроз. Система оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання повинна охоплювати такі показники: їхньої загальної економічної та інвестиційної активності; прибутковості та оборотності; платоспроможності та складу активів; структури капіталу; стану грошових потоків; складу витрат і фінансової безпеки операційної діяльності; захищеності від фінансових ризиків; показники оцінки потенціалу для компенсації можливих збитків.

6. Після катастрофічного спаду у 1991-2000 роках молокопереробне виробництво в Україні у 2001 р. вийшло з депресивного стану. Проте існують такі головні загрози фінансовій безпеці його суб'єктам: зменшення обсягів поставок сировини (особливо сільськогосподарськими підприємствами) у зв'язку з скорочення поголів'я утримуваного ними молочного стада; низький рівень купівельної спроможності більшості домогосподарств України; високий рівень конкуренції в галузі, захоплення загальнонаціональними лідерами регіональних ринків); негативний вплив державного регулювання на формування собівартості продукції у молочній промисловості (встановлення мінімальної закупівельної ціни на молоко); несприятлива зовнішньоторговельна політика держав-імпортерів молокопродукції.

7. Багаторівневий аналіз фінансового стану та фінансових результатів молокопереробної сфери агропромислового виробництва за 2000-2006 рр. засвідчив, що, незважаючи на деякі позитивні зміни (зростання виторгу від реалізації продукції, чистого прибутку), рівень фінансової безпеки більшості її суб'єктів господарювання сьогодні невисокий. Для них характерна: низька рентабельність та оборотність активів, значне зниження частки власного капіталу у балансі, недостатня забезпеченість власними і довгостроковими джерелами покриття запасів, відсутність чи недостатність власних оборотних коштів, велика частка дебіторської заборгованості в оборотних активах та стрімке її зростання за аналізований період. Високий рівень фінансової безпеки мають лише окремі загальнонаціональні та регіональні лідери галузі.

8. Управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання молокопереробної сфери агропромислового виробництва зводиться сьогодні здебільшого до управління прибутковістю їхньої операційної діяльності. Для його вдосконалення доцільно застосовувати: систему „взаємозв'язку витрат, обсягу реалізації та прибутку”, зокрема, комплексний підхід до розрахунку та аналізу собівартості і рентабельності продукції, що дасть змогу оцінювати фінансову безпеку операційної діяльності; моделювання оптимізації виробничої програми за критеріями максимізації загального прибутку від виробництва продукції та маржинального прибутку в середньому на одиницю молочної сировини, затраченої на її виробництво, враховуючи виробничі потужності, параметри попиту, особливості загальної стратегії розвитку.

9. Досягнення фінансової стабільності господарських одиниць молокопереробної сфери агропромислового виробництва передбачає поліпшення структури їхніх активів і пасивів. Оптимізація складу їхніх активів передбачає зниження у ньому частки дебіторської заборгованості за допомогою: організації відповідних відділів (підрозділів) чи призначення відповідальних осіб; вдосконалення кредитної політики та оцінки платоспроможності покупців; передбачення у відповідних договорах штрафних санкцій за прострочення термінів платежу та знижок за дострокову оплату продукції; посилення контролю за станом розрахунків з дебіторами; формування інформаційної системи управління дебіторською заборгованістю; запровадження сучасних методів її рефінансування. Оптимізація структури капіталу полягає у зміні співвідношення власних і залучених коштів з врахуванням чинників формування оптимальної структури капіталу. Більшості молокопереробних підприємств треба збільшити частку залучених коштів, забезпечивши приріст рентабельності власних, тобто дію ефекту фінансового лівериджу. Іншим, фінансова незалежність яких досить низька (менше 10 %) оптимізація структури їхнього капіталу буде зводитись до нарощування у ній частки власного капіталу за рахунок нерозподілених прибутків, обмеження виплат дивідендів та інших методів.

10. Управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання молочної промисловості України має оперативний характер і не зорієнтоване на довгострокову перспективу. Важливим напрямом його вдосконалення є надання йому стратегічної спрямованості, що передбачає розроблення стратегії фінансової безпеки (зокрема таких її складників, як стратегія зростання рентабельності власного капіталу та стратегія фінансової стабільності), спрямовану на подолання найбільш значущих зовнішніх загроз. Стратегія зростання рентабельності власного капіталу спрямована на збільшення чистого прибутку, що в умовах загострення конкуренції можна досягнути шляхом: розроблення конкурентної стратегії; забезпечення високої якості продукції; проведення маркетингових досліджень; побудови ефективної системи збуту; використання маркетингових комунікацій. Стратегія фінансової стабільності потребує безперервного постачання сировини, що в умовах кризового стану тваринництва України можна вирішити завдяки: всебічній, комплексній підтримці молокопереробними підприємствами постачальників сировини; їхня інтеграція з сільськогосподарськими підприємствами-виробниками молока; інвестування у створення власних фермерських комплексів; участь у формуванні державної підтримки розвитку тваринництва та молочної промисловості.

11. В умовах ринкової трансформації економіки України важливого значення набуває державне стратегічне управління фінансовою безпекою агропромислового виробництва: розроблення і реалізація стратегій, програм його розвитку. Аналіз відповідних законодавчих, нормативно-правових актів, урядових програм за 1999-2007 рр. засвідчив неефективність більшості з них, відсутність чітких і дієвих механізмів їхньої реалізації, очікуваних результатів. Недостатнім є обсяг державного фінансування агропромислового виробництва. У зв'язку з цим, підвищення рівня фінансової безпеки агропромислового виробництва України вимагає поліпшення державної підтримки його розвитку, формування та вдосконалення механізмів розвитку виробництва та переробки сільськогосподарської сировини.

ДОДАТКИ

Додаток А

Співвідношення між рівнем деяких показників економічного розвитку регіонів України

Показник	1990	2000	2004	2005
Співвідношення між найвищим та найнижчим в країні рівнем:				
- валового регіонального продукту	-		18,7	-
- валової доданої вартості на одну особу	-	4,2	6,1*	6,6
- введення в дію основних фондів	5,8	31,9	24,2	-
- інвестицій в основний капітал	7,0	27,0	22,0	25,8
- інвестицій в основний капітал в розрахунку на одну особу	2,7	9,7	9,4	9,2
- доходів населення на одну особу	-	7,3	2,2	2,2
- витрат населення на одну особу	-	7,6	4,1	4,3
- заробітної плати найманих працівників	1,3	3,0	2,5	2,4
- безробіття населення	-	1,8	2,5	2,9
Співвідношення між найвищим та середнім по країні рівнем:				
- валової доданої вартості на одну особу	-	2,1	3,2	-
- інвестицій в основний капітал на одну особу	1,4	3,0	3,3	3,7
- доходів на одну особу;	-	3,5	1,7	1,7
- витрат на одну особу	-	4,1	2,7	2,8
- заробітної плати найманих працівників	-	1,8	1,6	1,6
- безробіття населення		1,3	1,4	1,4

Джерело: Власні розрахунки за даними [232, с.199,200,382,383,386], [234, с. 48,49,225,227,424,425,428,389], [235, с. 46,47,207,209], [237].

*Дані за 2003 р.

Додаток Б

Споживання основних продуктів харчування в Україні

на душу населення за рік, у % до 1990 р.

Продукти харчування	Роки							
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Картопля	94,7	103,1	106,9	101,5	105,3	107,6	103,8	102,3
Молоко і молочні продукти	65,4	53,4	55,0	60,3	60,6	60,6	60,6	63,0
М'ясо і м'ясопродукти	57,4	48,5	45,6	48,5	51,5	57,4	57,4	61,8
Овочі та баштанні	95,1	100	102,9	105,9	111,8	112,7	117,6	124,5
Олія	70,7	81,0	86,2	92,2	97,4	112,1	116,4	117,2
Плоди, ягоди та виноград	70,2	61,7	55,3	61,7	70,2	72,3	78,7	74,5
Риба і рибопродукти	20,6	47,7	62,9	68,0	68,6	70,3	82,3	80,6
Хлібні продукти	90,8	88,7	92,2	92,2	88,7	89,4	87,9	85,1
Цукор	64,0	74,0	80,0	72,0	72,0	76,0	76,0	80,0
Яйця	62,9	61,0	66,2	76,8	78,7	80,9	87,5	92,3

Джерело: Власні розрахунки за даними: [237, с.418].

Додаток В

Класифікація загроз фінансовій безпеці суб'єктів господарювання

Класифікаційна ознака	Види загроз
1. Безпосередність впливу:	- прями; - непрямі
2. Можливість виявлення:	- явні; - приховані
3. Джерела виникнення:	- зовнішні (ті, що створюють чинники його зовнішнього середовища); - внутрішні (ті, що виникають у внутрішньому середовищі)
4. Об'єктами, яким вони загрожують:	- фінансовим операціям; - активам; - інформації; - технологіям; - персоналу
5. Масштабом можливого впливу на підприємство:	- фінансовій безпеці в цілому; - фінансовим інтересам його окремих структурних підрозділів („центрам відповідальності”); - фінансовим інтересам його окремих операцій.
6. Впливом на певний вид діяльності:	- операційній діяльності; - інвестиційній діяльності; - фінансовій діяльності.
7. Видом фінансових інтересів, яким вони загрожують:	- поточним фінансовим інтересам; - довгостроковим фінансовим інтересам.
8. Тривалістю дії:	- тимчасові; - постійні загрози.
9. Ймовірністю реалізації:	- з високим; - середнім; - низьким рівнем ймовірності реалізації.
10. Розміром ймовірних збитків:	- з допустимим розміром збитків; - з критичним розміром збитків; - з катастрофічним розміром збитків
11. Можливістю передбачення:	- прогнозовані ; - непрогнозовані.
12. За об'єктивністю зумовленості:	- ті, що цілеспрямовано створюються суб'єктами зовнішнього чи внутрішнього середовища; - ті, що об'єктивно зумовлені (виникають стихійно).

Джерело: Власна розробка автора.

Додаток Д
Фінансовий стан підприємств України
різних видів економічної діяльності за 2000-2006 рр.

1	2	3	4	5	6	7	8
Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Підприємства промисловості							
Коефіцієнт автономії	0,51	0,54	0,52	0,49	0,49	0,50	0,48
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,56	0,59	0,56	0,54	0,56	0,58	0,60
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	9,42	10,23	9,94	10,96	13,76	16,2	23,21
Власний оборотний капітал, млрд. грн.	-16,41	-12,12	-16,34	-18,95	-24,66	-22,27	-26,74
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,11	-0,06	-0,10	-0,10	-0,11	-0,09	-0,09
Коефіцієнт загальної платоспроможності	0,93	1,07	1,05	1,08	1,10	1,16	1,27
Звичайна рентабельність активів, %	2,4	2,4	0,78	1,79	4,22	5,6	5,91
Звичайна рентабельність власного капіталу, %	4,8	4,5	1,48	3,56	8,65	11,3	12,08
Підприємства сільського господарства, мисливства та лісового господарства							
Коефіцієнт автономії	0,72	0,67	0,64	0,58	0,57	0,55	0,56
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,76	0,74	0,70	0,66	0,66	0,66	0,67
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	14,5	19,8	17,92	20,16	21,44	23,86	26,32
Власний оборотний капітал, млрд. грн.	-1,13	-0,10	-0,79	-1,08	0,29	2,25	2,48
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,07	-0,01	-0,04	-0,05	0,01	0,07	0,08
Коефіцієнт загальної платоспроможності	1,09	1,30	1,22	1,24	1,33	1,46	1,53
Звичайна рентабельність активів, %	2,4	1,40	-0,43	1,34	4,74	5,9	4,84
Звичайна рентабельність власного капіталу, %	3,3	2,00	-0,66	2,20	8,20	10,3	8,42
Підприємства будівництва							
Коефіцієнт автономії	0,57	0,52	0,50	0,44	0,356	0,27	0,28
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,61	0,56	0,55	0,49	0,42	0,36	0,39
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	7,68	8,48	8,64	8,82	11,2	12,5	16,3

1	2	3	4	5	6	7	8
Власний оборотний капітал, млрд. грн.	-0,39	0,33	-0,33	-1,55	-3,75	-9,12	-11,26
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,04	0,03	-0,02	-0,09	-0,15	-0,28	-0,26
Коефіцієнт загальної платоспроможності	1,11	1,28	1,22	1,17	1,15	1,03	1,13
Звичайна рентабельність активів, %	0,15	2,8	-0,14	0,05	2,0	1,73	2,08
Звичайна рентабельність власного капіталу, %	0,24	5,1	-0,28	0,09	5,2	6,06	7,47
Підприємства торгівлі та послуг з ремонту							
Коефіцієнт автономії	0,13	0,10	0,11	0,09	0,12	0,14	0,14
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,18	0,16	0,17	0,15	0,19	0,24	0,24
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	5,3	6,3	7,1	6,85	8,44	11,24	11,89
Власний оборотний капітал, млрд. грн.	-7,34	-12,26	-11,87	-21,09	-21,66	-22,77	-29,51
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,10	-0,11	-0,08	-0,11	-0,10	-0,10	-0,09
Коефіцієнт загальної платоспроможності	0,92	0,97	1,00	0,97	1,00	1,03	1,04
Звичайна рентабельність активів, %	1,3	1,9	2,7	0,3	2,9	3,43	1,83
Звичайна рентабельність власного капіталу, %	9,5	17,3	25,6	3,1	25,9	25,6	12,83
Підприємства транспорту і зв'язку							
Коефіцієнт автономії	0,59	0,69	0,72	0,71	0,68	0,64	0,62
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,62	0,74	0,77	0,77	0,76	0,76	0,77
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	7,8	16,6	18,6	22,6	23,2	34,8	40,57
Власний оборотний капітал, млрд. грн.	-2,12	-3,29	-3,95	-4,97	-8,38	-15,49	7,31
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,07	-0,15	-0,19	-0,21	-0,33	-0,48	2,01
Коефіцієнт загальної платоспроможності	0,94	1,10	1,08	1,13	1,05	1,13	1,07
Звичайна рентабельність активів, %	0,8	4,9	5,0	6,2	6,5	7,8	5,62
Звичайна рентабельність власного капіталу, %	1,4	7,7	7,1	8,7	9,4	12,1	8,97
Підприємства фінансової діяльності							
Коефіцієнт автономії	x	0,43	0,40	0,46	0,47	0,49	0,48

1	2	3	4	5	6	7	8
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	x	0,51	0,49	0,53	0,54	0,57	0,56
Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	x	14,5	14,6	7,03	12,7	16,2	14,4
Власний оборотний капітал, млрд. грн.	x	-0,37	0,07	3,05	5,36	10,87	16,13
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	x	-0,06	0,007	0,16	0,17	0,25	0,27
Коефіцієнт загальної платоспроможності	x	1,39	1,44	1,61	1,65	1,87	1,94
Звичайна рентабельність активів, %	x	-	16,0	18,3	17,7	16,9	16,96
Звичайна рентабельність власного капіталу, %	x	-	38,8	40,2	36,5	33,9	34,87

Джерело: власні розрахунки за даними [232],[233],[234],[235], [236], [237].

Додаток Е

Деякі показники купівельної спроможності населення України

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Індекс реальних доходів, %	104,1	110,0	118,0	109,1	119,6	123,9	113,4
Індекс реальної заробітної плати, %	99,1	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, грн.	230	311	376	462	590	806	1041
- у тім числі, промисловості	302	406	485	591	743	967	1212
Частка населення із середньодушовими витратами в місяць, нижчими прожиткового мінімуму, %	87,9	89,0	88,4	83,4	73,8	64,0	59,4
Частка домогосподарств із середньодушовими грошовими витратами, нижчими прожиткового мінімуму, %	84,2	82,1	84,6	78,7	67,3	56,5	52,8
Частка витрат на продукти харчування та безалкогольні напої структурі сукупних витрат домогосподарств, %	64,9	62,6	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2

Джерело: Складено за даними: [234, с. 433], [237, с. 387,391,393,397,398], [274].

Додаток Ж

Показники позикової політики господарюючих суб'єктів України
за 2000-2006 рр.

Показники*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Наявність власних та довгострокових джерел фінансування оборотних активів**	1971,0	3100,6	-1752,9	1474,5	14593,7	39747,6	1015564,6
Частка оборотних активів, що покривалася за рахунок власного та довгострокового залученого капіталу	0,7	0,8	0,0	0,3	2,4	5,7	9,2
Співвідношення короткострокових та довгострокових залучених коштів	10,3	8,6	9,0	8,1	6,3	4,6	3,6

Джерело: Власні розрахунки за даними [232, с. 64], [234, с. 60], [201, с. 62], [235, с. 58], [237, с. 60].

* Показники розраховані станом кінця відповідних років.

** Сума власного та довгострокового залученого капіталу за вирахуванням необоротних активів.

Додаток З

Промислові підприємства, що впроваджували інновації
(у % до загальної кількості)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Всього	3,2	3,0	2,1	1,8	1,5	1,8
у т.ч.						
- проводили комплексну механізацію і автоматизацію	0,4	0,4	0,6	0,7	0,6	0,9
- впроваджували нові технологічні процеси	0,8	0,7	0,9	0,9	0,7	0,5
- з них маловідходні, ресурсозберігаючі та безвідходні	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3
- освоювали виробництво нових видів продукції	2,9	2,7	1,8	1,4	1,2	0,9
- з них: нових видів техніки	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3

Джерело: Власні розрахунки за даними [234, с. 348], [237, с. 105, 319].

Додаток К

Основні показники аналізу фінансової безпеки суб'єкта господарювання

Показник	Логічна формула розрахунку	Інформаційне забезпечення розрахунку	Рекомендоване значення або динаміка
1	2	3	4
1. Показники загальної економічної та інвестиційної активності			
1.1. Індекс обсягів виробництва	обсяг виробництва у і-му звітному періоді / обсяг виробництва у і-1 звітному періоді	дані управлінського обліку	>1
1.2. Індекс виторгу від реалізації	виторг від реалізації у і-му звітному періоді / виторг від реалізації у і-1 звітному періоді	у грошовому вимірі: р. 010 ф. № 2* і-го періоду / р. 010 ф. № 2 і-1 періоду	>1 та > ніж темп росту активів суб'єкта господарювання
1.2. Частка на ринку	обсяг продажу суб'єкта господарювання / місткість ринку) · 100%	у грошовому вимірі: за даними р. 010 ф. № 2 та даними відділу маркетингу	зростання
1.3. Ринкова вартість	середня ринкова ціна акції · (кількість емітованих акцій – кількість акцій, вилучених з вільного обігу)	-	зростання
1.4. Індекс активів	активи на кін. звітного періоду/ активи на поч. звітного періоду	граф 4 р. 280 ф. № 1 / графа 3 р. № 280 ф. № 1	> ніж темп інфляції у звітному періоді
1.5.Обсяг чистих інвестицій	валові інвестиції - амортизація	-	зростання
1.6.Індекс реальних інвестицій	сума капітальних інвестицій	р. 340 ф. № 5	зростання
1.7. Індекс фінансових інвестицій	сума довгострокових та поточних фінансових	гр. 4 ф. № 5 + гр. 5 ф. № 5	зростання
2. Показники прибутковості та оборотності			
2.1. Індекс валового прибутку	валовий прибуток у і-му періоді / валовий прибуток у і-1 періоді	р. 050 ф. № 2 у і-му періоді / р. 050 ф. № 2 у і-1 періоді	> ніж темп росту виручки від реалізації
2.2.Індекс операційного прибутку	прибуток від операційної діяльності у і-му періоді / прибуток від операційної діяльності у і-1 періоді	р. 100 ф. № 2 у і-му періоді / р. 100 ф. № 2 у і-1 періоді	> ніж темп росту виручки від реалізації
2.3. Індекс чистого прибутку	чистий прибуток у і-му періоді / чистий прибуток у і-1 періоді	р. 220 ф. № 2 у і-му періоді / р. 220 ф. № 2 у і-1 періоді	> ніж темп росту виручки від реалізації
1	2	3	4
2.4. Рентабельність активів	чистий прибуток у і-му періоді/ середня	р. 220 ф. №2/р.280 ф.№1	>10 %

	вартість активів у і-му періоді		
2.5. Рентабельність власного капіталу	чистий прибуток у і-му періоді/ середня вартість власного капіталу у і-му періоді	р. 220 ф..№2/р.380 ф.№1	> r (де r – середня відсоткова ставка по депозитах у і-му періоді)
2.6. Рентабельність продукції	валовий прибуток / собівартість реалізованої продукції	р. 050 ф..№ 2 / р.040 ф.№ 2	>10% або вища, ніж в середньому по галузі
2.7.Рентабельність продажу	валовий прибуток / чистий дохід (виручка) від реалізації	р. 050 ф..№ 2 / р.035 ф.№ 2	>10% або вища, ніж в середньому по галузі
2.8. Оборотність активів	виручка (дохід) від реалізації у і-му періоді / середня вартість активів у і-му періоді	р.035 ф.№2 / р.280 ф.№1	збільшення
2.9. Оборотність оборотних коштів	виручка (дохід) від реалізації у і-му періоді / середній обсяг оборотних активів у і-му періоді	р.035 ф.№2 / р.260 ф.№1	збільшення
3. Показники платоспроможності та складу активів			
3.1. Коефіцієнт загальної платоспроможності	оборотні активи / поточні зобов'язання	(р.260 ф.№1) / (р.620 ф.№1)	>1,5
3.2. Коефіцієнт поточної платоспроможності	оборотні активи – запаси / поточні пасиви	(сума р.150-240 ф.№1) / р.620 ф.№1)	>0,8-1
3.3. Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	грошові кошти та їх еквіваленти/ поточні пасиви	(сума р.150,220,230,240 ф.№1)/ (р.620 ф.№1)	>0,1
3.4. Коефіцієнт співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості	дебіторська заборгованість/ кредиторська заборгованість	(сума р.160-210 ф. № 1) / сума р. 530-610 ф. № 1)	>1
3.5. Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	власний капітал – необоротні активи / оборотні активи або оборотні активи-поточні зобов'язання / оборотні активи	(р. 380 ф. № 1-р. 080 ф. № 1)/ р. 260 ф. № 1 або (р. 260 ф. № 1 – р. 620 ф. № 1)/р. 620 ф. № 1	>0,1
1	2	3	4
4. Показники структури капіталу			
4.1. Коефіцієнт автономії (фінансової незалежності)	власний капітал / загальна сума господарських коштів	(р.380 ф.№1)/ (р.280 ф.№1)	≥0,5

4.2. Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	сума власного та довгострокового залученого капіталу / валюта балансу	(р. 380 ф. № 1 + р. 480 ф. № 1) / р. 640 ф. № 1	>0,5-0,75
4.3. Коефіцієнт маневреності власного капіталу	власні оборотні кошти / власний капітал	(р.380ф.№1-р.080ф.№1)/ (р.380 ф.№1)	0,4-0,6
4.4. Частка довгострокових зобов'язань у залученому капіталі	довгострокові зобов'язання / залучений капітал	р. 480 ф. № 1 / (р. 640-р.380 ф. № 1)	>0,5
5. Показники оцінки грошових потоків			
5.1. Чистий грошовий потік	сума чистого грошового потоку від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності	р. 170 ф. № 3. + р. 300 ф № 3 р.+ 390 ф. № 3	залежно від стратегії розвитку, фінансової стратегії
5.2. Чистий грошовий потік від операційної діяльності	-	р. 170 ф. № 3	позитивний
5.3. Чистий грошовий потік від інвестиційної діяльності	-	р. 300 ф № 3	залежно від інвестиційної політики
5.4. Чистий грошовий потік від фінансової діяльності	-	р. 390 ф. № 3	залежно від фінансової політики
5.5. Коефіцієнт якості грошового потоку	чистий прибуток від реалізації продукції / чистий грошовий потік	р. 100 ф. № 2 / р. 400 ф. № 3	зростання
5.6. Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	валовий позитивний грошовий потік / валовий негативний грошовий потік	сума гр. 3 р.010-160; р.180-290; р. 310-390 / сума гр. 4 р.010-160; р.180-290; р. 310-390	>1
5.7. Коефіцієнт ефективності грошового потоку	сума чистого грошового потоку / сума валового від'ємного грошового потоку		-
1	2	3	4
5.8. Коефіцієнт реінвестування грошового потоку	сума чистого грошового потоку за вирахування дивідендів / приріст реальних та довгострокових фінансових інвестицій	р. 400 ф. № 3 – р. 350 ф. № 3 / р. 340 + р. 420 ф. № 5	-

6. Показники витрат та безпеки операційної діяльності			
6.1. Коефіцієнт операційного лівериджу	постійні операційні витрати / загальна сума операційних витрат	дані управлінського обліку (калькуляцій собівартості продукції)	залежно від стадії життєвого циклу та ринкової кон'юнктури
6.2. Коефіцієнт маржинального прибутку	виторг від реалізації одиниці продукції мінус змінні витрати на одиницю продукції / ціна одиниці продукції	дані управлінського обліку (калькуляцій собівартості продукції)	зростання
6.3. Запас фінансової міцності операційної діяльності	фактичний обсяг реалізації продукції мінус вартісний обсяг реалізації продукції, що забезпечує досягнення точки безбитковості	матеріали управлінського обліку (дані калькуляцій собівартості продукції)	зростання
6.4. Коефіцієнт фінансової безпеки операційної діяльності	фактичний обсяг виробництва - обсяг виробництва, що забезпечує досягнення точки безбитковості / фактичний обсяг виробництва	матеріали управлінського обліку (дані калькуляцій собівартості продукції)	зростання
7. Показники оцінки концентрації капіталу в зоні ризику			
7.1 Коефіцієнт концентрації капіталу в зоні критичного ризику	обсяг капіталу, пов'язаний з операціями критичного ризику / загальний обсяг капіталу	експертна оцінка та р. 640 ф. № 1	відповідно до стратегії фінансової безпеки
7.2. Коефіцієнт концентрації капіталу в зоні катастрофічного ризику	обсяг капіталу, пов'язаний з операціями катастрофічного ризику/ загальний обсяг капіталу	експертна оцінка та р. 640 ф. № 1	відповідно до стратегії фінансової безпеки
8.Показники оцінки потенціалу до компенсації можливих збитків			
8.1.Обсяг резервних та страхових фондів	-	р. 340, 350 ф. № 1	відповідно до стратегії фінансової безпеки
1	2	3	4
8.2.Коефіцієнт співвідношення обсягу резервних та страхових фондів та суми капіталу, що обертається в зоні підвищеного ризику	обсяг резервних та страхових фондів / капітал, що обертається в зоні підвищеного фінансового ризику	р. 340, 350 ф. № 1, та експертна оцінка	відповідно до стратегії фінансової безпеки

Джерело: Власна розробка автора.

**За рахунками фінансової звітності (форми №1, 2 , 3, 4), матеріалів управлінської та виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання.*

Додаток Л

Виробництво молочної продукції в Україні за 1990-2003 рр.

Вид молочної продукції	1990	1995	2000	2001	2002	2003
1	2	3	4	5	6	7
Продукція з незбираного молока (у перерахунку на молоко), тис. т	6432	1293	699	1021	1179	1308
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,20	0,11	0,16	0,18	0,20
- ланцюгові	x	0,20	0,54	1,46	1,15	1,11
у т.ч. молоко незбиране у натуральній вазі	2589	488	263	431	474	489
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,19	0,10	0,17	0,18	0,19
- ланцюгові	x	0,19	0,54	1,64	1,10	1,03
Кисломолочна продукція, тис. т.	380	116	158	212	259	278
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,30	0,42	0,56	0,68	0,73
- ланцюгові	x	0,30	1,36	0,82	1,22	1,07
Сметана, тис. т.	476	77,3	44,9	64,5	81,7	88,8
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,16	0,09	0,14	0,17	0,19
- ланцюгові	x	0,16	0,58	1,44	1,27	1,09
Сир кисломолочний незбираний, тис. т.	138	30,0	9,4	12,8	13,6	15,2
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,22	0,07	0,09	0,10	0,11
- ланцюгові	x	0,22	0,31	1,36	1,06	1,11
Знежирена молочна продукція в перерахунку на знежирене молоко	446	177	81,3	88,1	95,6	116,0
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,40	0,18	0,20	0,21	0,26
- ланцюгові	x	0,40	0,50	1,08	1,09	1,21
Сухе незбиране молоко, сухі вершки, сухі суміші	61,1	21,4	11,0	22,5	16,6	20,0
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,35	0,18	0,37	0,27	0,33
- ланцюгові	x	0,35	0,51	2,05	0,74	1,20
1	2	3	4	5	6	7
Жирні сири	184	73,5	67,5	105	129	169
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,40	0,37	0,57	0,70	0,92
- ланцюгові	x	0,0	0,92	1,56	1,23	1,31
Тваринне масло	444,1	221,9	135,4	158,0	131,3	148,4
Індекси росту:						
- базисні (до 1990 р.);	x	0,50	0,30	0,36	0,30	0,33
- ланцюгові	x	0,50	0,61	1,17	0,83	1,13

Джерело: Складено та розраховано за даними [235, с. 232].

Додаток М
Виробництво молочної продукції
у Західному регіоні України у 1990 та 2003 рр.

	Продукція з незбираного молока		Масло		Жирні сири (включаючи бринзу)	
	1990	2003	1990	2003	1990	2003
Західний регіон:						
- тис.т.;	1025	147	74,6	16,7	41,5	22,7
- у % до загальноукраїнського обсягу	21,0	11,2	16,8	11,3	22,6	13,4
в т.ч. області у % до загальнорегіонального обсягу:						
Волинська	10,3	22,4	24,5	24,0	14,2	28,2
Закарпатська	10,8	2,7	1,7	0,0	10,4	0,0
Івано-Франківська	13,0	8,8	7,2	4,8	13,5	15,0
Львівська	35,5	37,4	17,2	11,4	12,0	10,6
Рівненська	10,8	10,9	19,7	23,4	16,6	19,4
Тернопільська	10,4	15,6	20,1	34,7	8,9	21,6
Чернівецька	8,8	2,0	9,5	1,8	11,8	5,3

Джерело: Складено та розраховано за даними [234, с. 139-140, 142].

Додаток Н
Поголів'я ВРХ в Україні у 1990-2006 рр.

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Господарства усіх категорій									
ВРХ	24 623	17557	9424	9421	9108	7712	6953	6514	6175

Індекси росту: - базисні (до 1990 р.); - ланцюгові	x x	0,71 0,71	0,38 0,54	0,38 1,00	0,37 0,97	0,31 0,85	0,28 0,90	0,26 0,94	0,25 0,94
В т.ч. корови	8378	7531	4958	4918	4716	4284	3953	3635	3347
Індекси росту: - базисні (до 1990 р.); - ланцюгові	x x	0,90 0,90	0,59 0,66	0,59 0,99	0,56 0,96	0,51 0,91	0,47 0,92	0,43 0,92	0,40 0,92
Сільськогосподарські підприємства									
ВРХ	21083	13701	5037	4663	4194	3165	2691	2492	2294
Індекси росту: - базисні (до 1990 р.); - ланцюгові	x x	0,65 0,65	0,24 0,37	0,22 0,93	0,20 0,90	0,15 0,75	0,13 0,85	0,12 0,93	0,11 0,92
В т.ч. корови	6192	4595	1851	1675	1402	1100	950	866	764
Індекси росту: - базисні (до 1990 р.); - ланцюгові	x x	0,74 0,74	0,30 0,40	0,27 0,90	0,23 0,84	0,18 0,78	0,15 0,86	0,14 0,91	0,12 0,88
Господарства населення									
ВРХ	3540	3856	4387	4758	4914	4547	4262	4022	3881
Індекси росту: - базисні (до 1990 р.); - ланцюгові	x x	1,09 1,09	1,24 1,14	1,34 1,08	1,39 1,03	1,28 0,93	1,20 0,94	1,14 0,94	1,10 0,96
В т.ч. корови	2186	2936	3107	3243	3314	3184	3003	2769	2583
Індекси росту: - базисні (до 1990 р.); - ланцюгові	x x	1,34 1,34	1,42 1,06	1,48 1,04	1,52 1,02	1,46 0,96	1,37 0,94	1,27 0,92	1,10 0,93

Джерело: Складено та розраховано за даними [234, с. 139-140, 142].

ДОДАТОК П

Виробництво молока у Західному регіоні України у 1990 та 2006 рр.

(у тис. т і у % загально регіонального обсягу)

Області Західного регіону	1990 р.		2006 р.	
	тис. т	%	тис. т	%

Волинська	848	17,2	546	14,6
Закарпатська	375	7,6	395	10,6
Івано-Франківська	571	11,6	570	15,3
Львівська	1084	22,0	892	23,9
Рівненська	766	15,6	499	13,3
Тернопільська	808	16,4	470	12,6
Чернівецька	474	9,6	361	9,7
Всього по Західному регіону	4926	100	3733	100
- у % до загальноукраїнського обсягу	20,1	х	28,1	х

Джерело: Складено та розраховано за даними [234, с. 199].

Додаток Р

Ключові фактори успіху у молокопереробній сфері агропромислового виробництва

Аналіз розвитку підприємств-лідерів молокопереробної галузі дозволяє зробити висновок, що *ключовими галузевими факторами* успіху є:

- у сфері технологій:
 - реконструкція та модернізація обладнання (наприклад у 1998 р. ВАТ „Павлоградський молочний комбінат” здійснив повну реконструкцію, у 1998-2000 рр. – ЗАТ „Білоцвіт-Умань”, що дозволило випустити нову для українського ринку продукцію Т-молоко, йогурти, сиркові десерти, на багатьох підприємствах модернізація обладнання здійснюється постійно);
 - використання сучасних технологій виробництва та упакування молока (виробництво Т-молока, йогуртів, упаковки Tetra-park).
- в сфері маркетингу:
 - у товарній політиці:
 - 1) виробництво широкого асортимент продукції, що дозволяє охопити практично усі сегменти ринку (ВАТ „Ковель-молоко” випускає понад 100 найменувань продукції, ВАТ „Галактон”- понад 70 найменувань);
 - 2) фокусування на одному чи декількох пріоритетних продуктах (наприклад, ТМ „ Ласуня” найбільше представлена у молоці тривалого зберігання та маслі, ТМ ”Фанні” – в йогуртах, сирковій продукції, ТМ

„Президент” – в йогуртах та сиркових десертах, ТМ „Баланс” – в кефірах, ТМ „Біловіт” – в кисломолочній продукції, пріоритетним напрямком ВАТ „Комбінат „Придніпровський” є глазуровані сирки. Отже, крупні підприємства не залишають дрібним практично жодного „вільного” асортиментного ряду);

- 3) виробництво ексклюзивного продукту, якого немає у інших конкурентів (наприклад під ТМ „Фанні” продаються сиркові торти та сиркові шарики з джемом, ВАТ „Комбінат „Придніпровський” єдиний на всю Україну випускає продукцію дитячого харчування, дитяче молоко та кефір у скляній тарі);
- 4) застосування торгових марок (усі підприємства-лідери галузі продають свою продукцію під торговими марками);
- 5) продаж продукції під груповими торговими марками, що розкривають індивідуальність продукції (ВАТ „Галактон” випускає під ТМ „Галка тон” – традиційні молочні продукти, під ТМ „Баланс” – біо- продукти, під ТМ „ Біо-класика” – біо- продукти з „класичним” вмістом пробіотичних бактерій, під ТМ „Біо-преміум” – біо-продукти, додатково збагачені вітамінами та мінералами, ТМ „ Дивина” об’єднує десертні продукти; ВАТ „Ковель-молоко” випускає продукцію під ТМ „Комо” так званим, парасольковим брендом, яка об’єднує суббренди „Молочна родина” (молочні продукти щоденного вжитку: сметана, ряжанка, масло), „Гурманіка” (біо-йогурти, йогурти, глазуровані сирки), „Викрутас”, „Економ”);
- 6) постійна розробка нових товарів (у 2003 р. ВАТ „Галктон” почав виробництво вершкового сиру, у 2004 р. ВАТ „ Ковель-молоко” представило на ринку стужене молоко у поліетиленовій упаковці, у 2005 р. ЗАТ „ Куп’янський молоко консервний молочний комбінат” запропонував сметану в упаковці, вагою 250 г);
- 7) контроль за якістю продукції (на ЗАТ „ Біловіт-Умань” проводяться щоденні дегустації продукції, на ВАТ „Галактон” існує трирівнева

система контролю якості продукції: на першому здійснюється вхідний контроль якості сировини, харчових добавок та упаковок, на другому – внутрішній контроль продукції, на третьому – контроль транспортування, зберігання та реалізації);

8) сертифікація продукції (наприклад, у 2003 р. сертифікат системи забезпечення якості отримав ВАТ „ Ковель-молоко”, Балтський молоко-консервний комбінат дитячих продуктів, у 2004 р. – ВАТ „ Павлоградський молочний комбінат”);

- у збутовій політиці:

- 1) використання всіх форм просування продукції на ринку (наприклад, Київський міський молочний завод №3 застосовує прямий продаж, оптовий продаж, дилерську мережу, дистрибуцію);
- 2) використання прямої дистрибуції, перевагою якої є оперативна реакція на потреби ринку (ЗАТ „ Білосвіт-Умань” створило більше 1000 торгових точок в столиці країни);
- 3) робота із торговими точками (ВАТ „Галактон” для забезпечення належної якості під час реалізації молочних продуктів пропонує підприємствам торгівлі холодильне обладнання і прилавки з постійним режимом температури в довгострокову оренду);
- 4) організація збуту у великих містах (ВАТ „Галактон” біля 70% продукції реалізує у м. Києві та Київській обл., ЗАТ „Білоцвіт-Умань” організує продаж у містах-мільйонерах);
- 5) маркетингова політика комунікацій: прийняття участі у виставках, реклама, рекламні акції (активно використовує систему маркетингових комунікацій Балтський молококонсервний комбінат дитячих продуктів);
- 6) налагодження співпраці із стратегічно важливими клієнтами (потужними торговельними компаніями, іншими підприємствами харчової промисловості, підприємствами громадського харчування) – наприклад компанія „Галактон” уклала договір про довгострокове

партнерство із компанією „Mc Donalds”, згідно з яким, постачає їй молочні суміші для виробництва коктейлів та морозива, а продукти серії „Біо-преміум” включені у дитяче меню „Хеппі-міл”.

- у сфері забезпечення сировиною:

- оснащення прийомних точок холодильним обладнанням (так діють майже усі підприємства галузі, наприклад, сировинна зона підприємства ЗАТ „ Білосвіт-Умань”, що знаходиться в Черкаській області простягається в радіусі до 180 км, включаючи Київську, Вінницьку, Черкаську, Кіровоградську та Одеську області, за рахунок заводу була проведена модернізація прийомних пунктів молока, встановлення холодильного обладнання);

- підписання довгострокових контрактів із колективними господарствами та фермерами.

Додаток С

С.1 Перелік АТ – виробників молочної продукції, річна звітність яких досліджувалася при виявленні основних факторів їхньої діяльності.

1. ВАТ " Бердянський міськмолкозавод".
2. ВАТ " Близнюківський маслозавод".
3. ВАТ " Бориславський сирзавод".
4. ВАТ " Борщівський сирзавод".
5. ВАТ " Бровари-молоко".
6. ВАТ " Бродівський завод сухого знежиреного молока".
7. ВАТ " Буринський завод сухого молока".
8. ВАТ " Бучачський сирзавод".
9. ВАТ " Валківський молкозавод".

10. ВАТ "Вапнярський молокозавод".
11. ВАТ " Вільнянський маслозавод".
12. ВАТ " Вінницький міський молочний завод".
13. ВАТ "Вінниця-молоко".
14. ВАТ "Волинська маслосирбаза".
15. ВАТ " Володимирецький молокозавод".
16. ВАТ " Гайсинський маслосирзавод".
17. ВАТ "Галактон".
18. ВАТ " Галіївський маслозавод ім. В.Ф. Мазуркевича".
19. ВАТ " Галичина".
20. ВАТ " Глухівський маслосирзавод".
21. ВАТ " Городенківський сирзавод".
22. ВАТ " Городоцька молочна компанія " Біла роса".
23. ВАТ " Городищенський маслозавод".
24. ВАТ " Жашківський маслозавод".
25. ВАТ "Жидаївський сирзавод".
26. ВАТ " Житомир-молоко".
27. ВАТ " Житомирський маслозавод".
28. ВАТ " Зарічненський молокозавод".
29. ВАТ " Заставнівський маслозавод".
30. ВАТ " Золочівський сирзавод".
31. ВАТ " Іванівський маслозавод".
32. ВАТ " Іванківський маслозавод".
33. ВАТ "Івано-Франківський міськмолокозавод".
34. ВАТ " Іркліївський маслосирзавод".
35. ВАТ " Ічнянський завод сухого молока та масла".
36. ВАТ " Калачанський маслозавод".
37. ВАТ " Калуський молокозавод".
38. ВАТ " Канівський маслозавод".
39. ВАТ " Київський міський молочний завод" № 3.
40. ВАТ " Конотопський молзавод".
41. ВАТ " Красноградський маслосирзавод".
42. ВАТ " Кременчуцький міськмолокозавод".
43. ВАТ " Криворізький міськмолокозавод № 1".
44. ВАТ " Крижопільський сироробний завод".
45. ВАТ " Криммолоко".
46. ВАТ " Куйбишевський маслозавод".
47. ВАТ "Літинський молокозавод".
48. ВАТ " Лубенський молочний завод".
49. ВАТ " Львівський міський молочний комбінат".
50. ВАТ " Могилів-Подільський молокозавод".
51. ВАТ " Молоко".
52. ВАТ " Молочник".
53. ВАТ " Новоархангелівський сирзавод"
54. ВАТ " Нововодолазький молокозавод".
55. ВАТ "Новотроїцький маслосирзавод".
56. ВАТ " Новокаховський завод плавлених сирків".
57. ВАТ " Овруцький молочноконсервний комбінат".
58. ВАТ " Одеський міськмолозавод" № 1.
59. ВАТ " Острозький молокозавод".
60. ВАТ " Охтирський сиркомбінат".
61. ВАТ " Пологівський молокозавод".

62. ВАТ " Полтавамолопрод".
63. ВАТ " Рава-руський маслозавод".
64. ВАТ " Рахівський маслозавод".
65. ВАТ " Решетилівський маслозавод".
66. ВАТ " Рожищенський сирзавод".
67. ВАТ " Роменський молочний комбінат".
68. ВАТ молокозавод „Самбірський”.
69. ВАТ " Сарненський маслоробний комбінат".
70. ВАТ " Світловодський маслосиркомбінат".
71. ВАТ " Сірогозький завод сухого молока та масла"
72. ВАТ " Сквирський сирзавод".
73. ВАТ " Софіївський сирзавод".
74. ВАТ " Ставищенський маслозавод".
75. ВАТ " Тростянецький маслозавод".
76. ВАТ „Тульчинський маслосирзавод”.
77. ВАТ " Ужгородмолоко".
78. ВАТ " Хмільницький завод сухого знежиреного молока".
79. ВАТ " Христинівський молокозавод".
80. ВАТ " Чаплинський маслосирзавод".
81. ВАТ " Чернівецька маслосирбаза".
82. ВАТ " Чернівецький молочний завод".
83. ВАТ "Чернігівський молокозавод".
84. ВАТ " Чугуївський молочний завод".
85. ВАТ " Шаргородський маслозавод".
86. ВАТ " Шумський маслоавод".
87. ВАТ " Яготинський маслозавод".
88. ВАТ " Ямпільський маслозавод".

С. 2. Перелік АТ – виробників молочної продукції, що увійшли у вибірку, за якою аналізувався рівень фінансової безпеки молокопереробної сфери агропромислового виробництва.

1. АТВТ "Харківський молочний комбінат".
2. АТЗТ "Донецький міський молочний завод № 2".
3. ВАТ "Бродівський завод сухого знежиреного молока".
4. ВАТ"Бучацький сирзавод".
5. ВАТ "Вапнярський молокозавод".
6. ВАТ "Вінниця-молоко".
7. ВАТ "Вінницький міський молочний завод".
8. ВАТ "Володимир-Волинський".
9. ВАТ „Галактон”.
10. ЗАТ "Галичина".
11. ВАТ "Житомирмолоко".
12. ВАТ "Житомирський маслозавод".
13. ВАТ "Звенигородський сироробний комбінат".
14. ВАТ "Канівський маслозавод".
15. ВАТ "Київський міський молочний завод № 3".
16. ВАТ "Івано-Франківський міськмолокозавод".
17. ВАТ "Ковель-молоко".
18. ВАТ "Красноградський маслосирзавод".
19. ВАТ "Криворізький міськмолокозавод".
20. ВАТ "Крим-молоко".

21. ВАТ "Літинський молочний завод".
22. ВАТ "Лубенський молочний завод".
23. ВАТ "Львівський міський молочний завод".
24. ВАТ "Молочник".
25. ВАТ "Новотроїцький маслосирзавод".
26. ВАТ "Овруцький молочноконсервний комбінат".
27. ВАТ "Острозький молокозавод".
28. ВАТ "Охтирський сиркомбінат".
29. ЗАТ "Пирятинський сир".
30. ВАТ "Решетилівський маслозавод".
31. ВАТ "Роменський молочний комбінат".
32. ВАТ "Рожищенський сирзавод".
33. ВАТ "Світловодський маслосиркомбінат".
34. ВАТ "Сарненський маслоробний комбінат".
35. ВАТ "Чортківський сирзавод".
36. ВАТ "Рава-руський маслозавод".
37. ВАТ "Ужгородмолоко".
38. ВАТ "Чернігівський молокозавод".
39. ВАТ "Шостинський міськмолкомбінат".
40. ВАТ "Шумський маслозавод".
41. ЗАТ "Дружба".

Додаток Т

Трендовий аналіз активів підприємств молокопереробного виробництва Львівської області за 2000-2005 рр.

Показник (тис. грн.)	На поч. 2000 р.	На поч. 2001 р.	На поч. 2002 р.	На поч. 2003 р.	На поч. 2004 р.	На поч. 2005 р.	На поч. 2006 р.	Темп зміни (2006/2000)
Усього майна (валюта балансу)	1,00	1,2	1,09	1,04	1,13	1,30	1,59	3,2
А К Т И В								
1. Необоротні активи	1,00	1,16	0,89	1,00	1,13	1,02	1,66	1,96
1.1. Незавершене будівництво	1,00	0,75	0,58	1,41	1,31	4,4	2,9	2,86
1.2. Основні засоби	1,00	1,04	0,96	0,92	1,16	1,02	1,60	1,60
1.1. Довгострокові фінансові інвестиції	1,00	11,2	1,43	1,71	1,00	0,94	1,23	32,0
2. Оборотні активи	1,00	1,50	1,30	1,08	1,13	1,60	1,54	5,92
2.1. Запаси і витрати	1,00	1,32	1,00	0,86	1,16	0,87	1,61	1,85
2.3 Дебіторська заборгованість	1,00	1,72	1,55	1,31	1,10	2,20	1,54	12,8
2.4 Поточні фінансові інвестиції	1,00	0,00	46,5 ?	0,01	14,6	0,74	1,00	1,08
2.5 Кошти та їх еквіваленти	1,00	1,97	2,6	0,89	1,28	0,45	0,90	2,37
П А С И В								
1. Власний капітал	1,00	1,08	0,93	0,84	1,17	0,97	1,22	1,16
2. Довгострокові зобов'язання	1,00	1,64	2,23	0,92	0,95	1,25	1,94	7,8
3. Поточні зобов'язання	1,00	1,57	1,45	1,37	1,03	1,75	1,68	39,1
3.1. Короткострокові кредити банків	1,00	1,93	1,56	1,01	1,12	0,92	2,71	8,5
3.2. Кредиторська заборгованість	1,00	1,51	1,36	1,52	1,00	2,03	1,52	9,6
в т. ч. за товари, роботи, послуги	1,00	1,64	1,73	1,59	0,94	2,18	1,36	12,5

Джерело : Власні розрахунки за даними Львівського обласного управління статистики

Додаток У

Тип фінансової стійкості за критерієм забезпечення запасів та затрат джерелами їх формування окремих підприємств молокопереробного виробництва Львівської області у 2002-2005 рр.

Показник (на кін. року)	ВАТ „Бродівський завод сухого знежир. молока”				ВАТ „Золочівський сирзавод”			
	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005
Запаси та затрати (З)	854,0	1058,0	489,4	601,4	273,8	271,0	66,0	57,0
Власний оборотний капітал (ВОК)	-301,0	-287,0	-184,8	-790,0	-598,0	-680,0	-706,0	-849,0
Власні та довгострокової джерела формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ)	-301,0	-287,0	-184,8	-790,0	-598,0	-680,0	-706,0	-849,0
Основі джерела формування запасів та затрат (ВОК + ДЗ+КК)	-301,0	-287,0	-184,8	-790,0	-598,0	-680,0	-706,0	-849,0
Загальна величина формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ+КК+КЗТ)	+4088,0	+5725,0	+13128,8	+9672,5	78,0	132,0	3567,0	30,0
Тип фінансового стану	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З>ЗДЗ (кризовий)	З>ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З>ЗДЗ (кризовий)
Надлишок (нестача) ВОК	-	-	-	-	-	-	-	-
Надлишок (нестача) ВДДЗ	-	-	-	-	+3458,8	-	-368,2	-
Надлишок (нестача) ОДЗ	-	-	-	-	+3458,8	-	-368,2	-
Надлишок (нестача) ЗДЗ	+3234,0	+4667,0	+12639,4	+9071,1	+4653,5	+4689,5	+43032,0	-

Показник (на кін. року)	ВАТ молокозавод „Самбірський”				„Львівський молочний комбінат”		
	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004
Запаси та затрати (З)	1003,5	1055,4	864,6	666,3	273,8	1494,8	1397,8
Власний оборотний капітал (ВОК)	5,0	355,1	1199,7	380,3	-3251,7	-5915,5	-4014,5
Власні та довгострокової джерела формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ)	112,6	447,3	1224,9	380,3	3732,6	-5769,2	1029,6
Основі джерела формування запасів та затрат (ВОК + ДЗ+КК)	512,6	897,3	1595,5	1111,1	3732,6	-5769,2	1029,6
Загальна величина формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ+КК+КЗТ)	887,0	1366,9	2321,9	1667,8	4927,1	6184,3	44429,8
Тип фінансового стану	З>ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З <ВОК (абсолют. фін. стійкість)	З<ОДЗ (нестійкий)	З<ВДДЗ (норм. фін. стійкість)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)
Надлишок (нестача) ВОК	-998,5	-700,3	+335,1	-286,0	-	-	-
Надлишок (нестача) ВДДЗ	-890,9	-608,1	+360,3	-286,0	+3458,8	-	-368,2
Надлишок (нестача) ОДЗ	-490,9	-158,1	+730,9	+444,8	+3458,8	-	-368,2
Надлишок (нестача) ЗДЗ	-116,5	+311,5	+1457,3	+1001,5	+4653,5	+4689,5	+43032,0

Показник (на кін. року)	ВАТ „Рава-Руський маслозвод”			ВАТ „Львівський міський молочний завод”			
	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005
Запаси та затрати (З)	625,9	581,1	1469,0	1466,0	2047,0	3027,0	2986,0
Власний оборотний капітал (ВОК)	-73,0	-148,9	-380,9	-558,0	-2051,0	-1456,0	-4972,0
Власні та довгострокової джерела формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ)	-73,0	-148,9	-380,9	-558,0	2085,0	2244,0	-1272,0
Основі джерела формування запасів та затрат (ВОК + ДЗ+КК)	427,0	351,1	119,1	-558,0	2085,0	2244,0	-1272,0
Загальна величина формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ+КК+КЗТ)	1022,2	806,8	343,9	6904,0	11477,0	24265,0	31209,0
Тип фінансового стану	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З>ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ВДДЗ (норм. фін. стійкість)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)
Надлишок (нестача) ВОК	-	-	-	-	-	-	-
Надлишок (нестача) ВДДЗ	-	-	-	-	+38,0	-783,0	-
Надлишок (нестача) ОДЗ	-198,9	-230,0	-1349,9	-	+38,0	-783,0	-
Надлишок (нестача) ЗДЗ	+396,3	+225,7	-1125,1	-5438,0	+9430,0	+21238,0	+28223,0

Джерело : Власні розрахунки за даними [273].

Додаток Ф

Тип фінансової стійкості за критерієм забезпечення запасів та затрат джерелами їх формування окремих передових підприємств молокопереробного виробництва України у 2002-2005 рр.

Показник (на кін. року)	ВАТ „Галактон”		ВАТ „Ковельмолоко”		ЗАТ „Білосвіт-Умань”		
	2002	2003	2003	2004	2002	2003	2004
Запаси та затрати (З)	10030,6	15744,2	9846,6	6836,0	2437,3	2779,6	3412,2
Власний оборотний капітал (ВОК)	-11631,7	-56446,6	-47215,5	-56807,8	-7373,8	-8987,4	-8906,3
Власні та довгострокової джерела формування запасів та затрат (ВДДЗ = ВОК+ДЗ)	-8013,7	-13997,3	7682,0	-9816,1	2550,7	712,5	3140,1
Основі джерела формування запасів та затрат (ОДЗ= ВОК + ДЗ+КК)	17626,2	19720,9	7682,0	-9816,1	2550,7	1307,5	3288,3
Загальна величина формування запасів та затрат (ЗДЗ=ВОК+ДЗ+КК+КЗТ)	34574,5	39286,1	46109,6	13159,1	5478,3	6540,1	8203,2
Тип фінансового стану	З<ОДЗ (нестійкий)	З<ОДЗ (нестійкий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ВДДФ (нормальна фін. стійкість)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)
Надлишок (нестача) ВОК	-21662,3	-29741,5	-57062,1	-	-	-	-
Надлишок (нестача) ВДДЗ	-18044,3	-29741,5	-2164,6	-	+113,4	-2067,1	-272,1
Надлишок (нестача) ОДЗ	+7595,6	+3976,7	-2164,6	-	+113,4	-1472,1	-123,9
Надлишок (нестача) ЗДЗ	+24543,9	+23541,9	+3626,3	+6323,1	+3041,0	+3760,5	+479,1

Показник (на кін. року).	ВАТ „ Кременчуцький міськмолкозавод”			ВАТ„Лубенський молочний завод”				ЗАТ ”Куп’янський молочноконсервний комбінат”	
	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005	2002	2003
Запаси та затрати (З)	5090,4	7213,2	8196,8	3041,8	144,9	104,9	1076,8	5967,3	6982,5
Власний оборотний капітал (ВОК)	-19322,3	-17917,2	-4556,5	2968,2	63,3	2798,6	643,4	233,4	-527,4
Власні та довгострокові джерела формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ)	-8659,3	-9966,5	1503,5	4609,5	630,4	2805,4	1723,4	1149,8	1328,1
Оснoві джерела формування запасів та затрат (ВОК + ДЗ+КК)	4994,0	3655,7	7769,1	5464,5	2230,4	5795,4	4823,4	3749,5	5041,8
Загальна величина формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ+КК+КЗТ)	12377,6	14391,3	16154,1	6254,4	2526,2	6021,2	5469,3	10368,2	13463,4
Тип фінансового стану	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ВДДЗ (норм. фін. стійкість)	З<ВДДЗ (абсолют. фін. стійкість)	З<ВДЗ (норм. фін. стійкість)	З<ВДДЗ (норм. фін. стійкість)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)
Надлишок (нестача) ВОК	-	-	-	-73,6	-81,6	+2693,7	-433,4	-5733,9	
Надлишок (нестача) ВДДЗ	-	-	-	+1567,7	+485,5	+2700,5	+646,6	-4817,5	-5654,5
Надлишок (нестача) ОДЗ	-96,4	-3557,5	-427,7	+2422,7	+2085,5	+5690,5	+3746,6	-2217,8	-1940,7
Надлишок (нестача) ЗДЗ	+7287,2	+7178,1	+7957,3	+3212,6	+2381,3	+5916,3	+4692,5	+4400,9	+6480,9

Показник (на кін. року)	ВАТ „ Київський міський молочний завод №3”				ВАТ „Павлоградський молкомбінат”			
	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005
Запаси та затрати (З)	6037,1	7215,1	7097,4	15816,2	1023,3	4148,8	2862,4	2712,1
Власний оборотний капітал (ВОК)	-96521,5	-117062,1	-170705,8	-171460,7	-7048,6	-6861,2	-6913,7	-7469,5
Власні та довгострокової джерела формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ)	-75748,1	-100369,9	-15834,9	30343,3	2128,7	354,2	-2781,9	-4360,3
Оснoві джерела формування запасів та затрат (ВОК + ДЗ+КК)	-55007,1	19211,1	31118,1	30343,3	6234,2	592,9	-2781,9	-4360,3
Загальна величина формування запасів та затрат (ВОК+ДЗ+КК+КЗТ)	19500,9	34332,5	42767,8	478666,6	17556,8	9474,5	7195,8	4515,6
Тип фінансового стану	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ОДЗ (нестійкий)	З<ОДЗ (нестійкий)	З<ВДДЗ (норм. фін. стійкість)	З<ВДДЗ (норм. фін. стійкість)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)	З<ЗДЗ (кризовий)
Надлишок (нестача) ВОК	-	-	-	-	-	-	-	-
Надлишок (нестача) ВДДЗ	-	-	-	+14527,1	+1105,4	-3794,6	-	-
Надлишок (нестача) ОДЗ	-	+1199,6	+24020,7	+14527,1	+5210,9	-3555,9	-	-
Надлишок (нестача) ЗДЗ	+13463,8	+27117,4	+35670,4	+462850,4	+16533,5	+5325,7	+4333,4	+1803,5

Джерело : Власні розрахунки за даними [273].

Додаток X

**Показники фінансової безпеки окремих підприємств молокопереробного виробництва
Львівської області у 2002-2005 рр.**

Показник	ВАТ „Самбірський міський молочний завод”					Філія „Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”			
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005
Індекс росту доходу від реалізації продукції	0,85	1,3	1,5	1,4	0,65	0,4	4,1	3,5	0,75
Рентабельність активів, %	1,3	0,8	1,4	3,1	3,70	-18,0	-18,1	-0,4	-21,12
Рентабельність власного капіталу, %	2,6	1,5	2,3	4,9	5,04	-32,7	-57,9	-63,7	-93,65
Рентабельність продажу, %	7,4	7,2	6,2	4,6	10,50	-46,0	-0,6	12,6	-10,17
Рентабельність продукції, %	8,0	7,8	6,6	4,8	11,70	-31,5	-5,6	14,4	-9,23
Коефіцієнт прибутковості	0,4	0,25	0,3	0,6	1,08	-79,7	-23,6	-4,6	-0,17
Коефіцієнт автономії	0,46	0,62	0,57	0,67	0,78	0,41	0,23	0,002	0,16
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,50	0,65	0,57	0,67	0,78	0,91	0,24	0,009	0,16
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	0,004	0,27	-0,16	0,27	0,27	-0,65	-0,88	-0,05	-0,20
Коефіцієнт загальної платоспроможності	1,09	1,18	0,87	1,03	1,36	4,00	0,54	1,01	0,84
Коефіцієнт поточної платоспроможності	0,29	0,25	0,32	0,55	0,53	3,76	0,35	1,00	0,76
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	0,05	0,01	0,003	0,03	0,10	0,06	0,05	0,006	0,026
Коеф. оборотності активів	3,1	3,4	4,3	5,4	3,40	0,23	0,77	0,10	1,26
Коеф. оборотності оборотних коштів	5,8	7,1	10,9	15,3	9,50	0,89	2,00	0,97	2,22

Показник	ВАТ „Львівський міський завод”				ВАТ „Бродівський завод сухого знежир. молока”				ЗАТ „Галичина”			
	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006
Індекс росту доходу від реалізації	1,96	1,45	1,33	0,89	0,9	1,68	1,33	1,13	1,5	2,40	1,77	1,44
Рентабельність активів, %	1,0	-1,3	- 4,3	0,7	-4,2	- 3,2	- 2,0	-0,06	4,0	12,75	19,25	5,44
Рентабельність власного капіталу, %	6,4	-15,0	-157,8	310,9	-10,0	-12,2	-11,0	-0,42	42,3	71,7	87,80	27,73
Рентабельність продажу, %	4,9	16,0	15,9	21,32	6,0	3,4	2,7	1,60	19,2	16,88	30,74	28,91
Рентабельність продукції, %	5,2	19,0	18,9	27,10	6,3	3,5	2,8	1,63	23,7	20,30	44,38	40,67
Коефіцієнт прибутковості	0,4	-0,6	-2,5	0,039	-4,4	-2,9	-1,8	-4,41	2,2	4,38	6,67	2,39
Коефіцієнт автономії	0,13	0,06	0,005	0,05	0,36	0,20	0,17	0,13	0,17	0,18	0,24	0,21
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності	0,39	0,19	0,09	0,13	0,36	0,20	0,15	0,13	0,24	0,51	0,45	0,47
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,18	-0,07	-0,13	-0,31	-0,04	-0,01	-0,004	-0,20	-0,53	-0,55	-0,60	-1,17
Коефіцієнт загальної платоспроможності	1,22	1,08	0,97	0,383	0,96	0,99	0,97	0,84	0,72	1,08	0,87	0,67
Коефіцієнт поточної платоспроможності	1,00	0,95	0,89	0,75	0,82	0,96	0,94	0,72	0,49	0,84	0,71	0,49
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	0,04	0,03	0,01	0,014	0,02	0,03	0,02	0,01	0,001	0,008	0,009	0,002
Коеф. оборотності активів	2,5	2,15	1,70	1,69	0,9	1,1	1,1	1,45	1,8	2,91	2,89	2,28
Коеф. оборотності оборотних коштів	3,40	2,50	1,90	2,04	1,7	1,5	1,5	1,71	3,10	5,46	5,83	5,58

Показник	ВАТ „Рава-Руський маслозавод”				ВАТ „Золочівський сирзавод”			
	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006
Індекс росту доходу від реалізації	1,43	2,1	1,5	0,65	0,02	65,3	0,005	0,96
Рентабельність активів, %	-	12,3	6,4	-0,15	-31,0	0,0	-2,5	-57,8
Рентабельність власного капіталу, %	-	34,0	20,0	-0,82	19,4 ?	0,0	7,8 ?	-21,2
Рентабельність продажу, %	10,5	7,7	5,5	0,99	-8,3	-23,3	0,0	-
Рентабельність продукції, %	11,71	8,4	5,9	1,00	-7,7	-18,9	0,0	-
Коефіцієнт прибутковості	2,45	2,2	1,1	-4,80	-967,0	0,0	-1325,0	-4200,0
Коефіцієнт автономії	0,35	0,37	0,29	0,06	-1,6	-0,95	-0,99	-4,65
Коеф. довгострокової фінансової незалежності	0,35	0,37	0,29	0,06	-1,6	-1,95	-0,99	-4,65
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,07	-0,11	-0,17	-0,61	-1,9	-0,19	-3,36	-10,35
Коефіцієнт загальної платоспроможності	0,94	0,90	0,85	0,62	0,43	0,88	0,28	0,11
Коефіцієнт поточної платоспроможності	0,38	0,50	0,29	0,17	0,10	0,87	0,22	0,044
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	0,11	0,07	0,01	0,03	0,04	0,001	0,001	0,001
Коеф. оборотності активів	-	5,6	5,8	3,02	0,03	0,04	0,002	0,01
Коеф. оборотності оборотних коштів	-	9,5	9,7	5,03	0,04	0,4	0,002	0,02

Джерело : Власні розрахунки за даними [273].

Додаток Ц

**Показники фінансової безпеки окремих передових підприємств молокопереробного виробництва
України у 2002-2006 рр.**

Показник	ВАТ „Галактон”				ВАТ „Ковель-молоко”			ЗАТ „ Білоцвіт-Умань”				
	2002	2003	2005	2006	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
Індекс росту доходу від реалізації	1,10	1,170	0,96	1,04	1,16	1,32	1,01	1,19	1,16	1,23	1,43	0,95
Рентабельність активів, %	12,30	1,70	1,40	0,11	-2,10	1,60	0,91	9,60	0,1	-2,6	-13,8	-4,90
Рентабельність власного капіталу, %	20,60	4,80	4,19	0,34	-18,90	14,80	9,77	47,10	0,5	-16,3	-221,7	-
Рентабельність продажу, %	20,40	16,50	15,50	17,81	8,50	12,34	8,21	17,40	11,3	11,0	8,6	19,00
Рентабельність продукції, %	-	-	18,40	21,67	9,30	14,07	8,95	21,10	12,8	12,4	9,38	23,40
Коефіцієнт прибутковості	0,051	0,011	0,008	0,0006	0,0003	0,011	0,008	0,046	0,00	-1,1	-0,004	-0,018
Коефіцієнт автономії	0,60	0,36	0,34	0,31	0,23	0,10	0,09	0,20	0,23	0,19	0,0005	-
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,60	-1,93	-1,30	-1,92	-1,57	-1,22	-0,88	-1,17	-1,02	-0,89	-0,99	-1,86
Коефіцієнт загальної платоспроможності	0,74	0,88	1,05	0,57	1,32	0,67	0,68	1,55	1,09	1,36	1,08	1,22
Коефіцієнт поточної платоспроможності	0,35	0,40	0,56	0,30	0,88	0,52	0,55	1,02	0,74	0,95	0,85	0,61
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	0,01	0,03	0,02	0,002	0,03	0,01	0,004	0,03	0,05	0,05	0,009	0,002
Коef. оборотності активів	2,40	1,60	1,76	1,72	1,08	1,41	1,12	2,10	2,20	2,40	2,92	2,75
Коef. оборотності оборотних коштів	9,60	7,30	6,45	6,68	3,17	4,45	2,50	5,70	5,90	5,10	6,00	6,19

Показник	ВАТ „Кременчуцький завод”			ВАТ „Лубенський молочний завод”				ЗАТ „Куп’янський молочноконсервний комбінат”
	2003	2004	2005	2003	2004	2005	2006	2003
Індекс росту доходу від реалізації продукції	1,17	1,13	1,24	1,17	1,13	1,24	1,06	1,22
Рентабельність активів, %	-24,2	2,4	20,4	19,1	30,0	27,2	23,8	1,8
Рентабельність власного капіталу, %	-60,3	7,8	49,0	25,1	38,9	37,5	33,1	2,5
Рентабельність продажу, %	10,6	13,6	16,9	14,2	15,5	12,5	13,8	9,0
Рентабельність продукції, %	11,9	15,7	20,3	16,5	18,4	14,3	16,0	
Коефіцієнт прибутковості	-0,13	0,01	0,075	0,056	0,07	0,48	0,047	0,008
Коефіцієнт автономії	0,39	0,31	0,42	0,79	0,77	0,73	0,75	0,73
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-0,93	-1,20	-0,58	0,27	0,27	0,25	0,33	-0,01
Коефіцієнт загальної платоспроможності	2,25	0,63	0,87	1,9	1,4	1,5	1,5	1,1
Коефіцієнт поточної платоспроможності	1,5	0,39	0,53	1,1	1,2	1,4	1,3	0,8
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	0,08	0,01	0,01	0,16	0,09	0,08	0,05	0,03
Коеф. оборотності активів	1,9	2,4	2,7	3,4	4,3	5,6	5,0	2,2
Коеф. оборотності оборотних коштів	5,2	7,6	7,3	10,3	13,7	15,4	13,9	8,3

Показник	ВАТ „Київський міський молочний завод №3”			ВАТ „Павлоградський молококомбінат”		
	2003	2004	2005	2003	2004	2005
Індекс росту доходу від реалізації продукції	1,50	1,70	1,30	0,11	0,50	0,07
Рентабельність активів, %	-13,4	-14,5	-1,1	-2,7	-8,0	-10,3
Рентабельність власного капіталу, %	-205	-265	42 ?	-46,4	-44,4	-27,9
Рентабельність продажу, %	10,6	51,5	8,1	-3,0	-3,0	-3,6
Рентабельність продукції, %	-	-	-	-	-	-
Коефіцієнт прибутковості	-	-	-	-0,088	-0,30	-3,77
Коефіцієнт автономії	0,05	0,05	-0,03	-0,06	-0,2	-0,4
Коефіцієнт забезпечення власними оборотними коштами	-4,3	-2,1	-3,16	-0,45	-0,82	-1,22
Коефіцієнт загальної платоспроможності	0,22	0,30	0,25	0,95	0,88	0,61
Коефіцієнт поточної платоспроможності	0,16	0,27	0,19	0,50	0,51	0,32
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності	0,05	0,05	-0,03	0,00	0,00	0,00
Коеф. оборотності активів	0,78	0,78	1,1	0,3	0,27	0,0027
Коеф. оборотності оборотних коштів	4,38	2,61	4,5	0,45	0,41	0,0044

Джерело : Власні розрахунки за даними [273].

ДОДАТОК Ш

**Індекси обсягів реалізації (у тоннах) та цін
окремих продуктів Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей”**

Вид продукції	Індекси росту у 2004 р. до 2003 р.		Індекси росту у 2005 р. до 2004 р.		Індекси росту у 2006 р до 2005 р.		Індекси росту у 2006 р. до 2003 р.	
	обсягу реалізації в кг	ціни одиниці продукції	обсягу реалізації в кг	ціни одиниці продукції	обсягу реалізації в кг	ціни одиниці продукції	обсягу реалізації в кг	ціни одиниці продукції
Молоко, 2,5 % 1 кг	1,58	1,13	1,37	1,24	1,20	1,07	2,60	1,50
Кефір 2,5 %,05 кг	8,06	1,06	1,65	1,19	1,29	1,05	17,24	1,33
Сметана, 20%, 045 кг	6,07	1,03	1,24	1,15	1,16	1,08	8,73	1,28
Сметана 15%,045 кг	2,74	1,01	1,05	1,16	1,34	1,02	3,84	1,20
Біо-йогурт 1,5 %, 045 кг, в асортименті	4,00	0,99	1,37	1,12	1,31	0,97	24,3	1,08
Сир 9 %, ваговий	1,88	1,04	0,75	1,82	1,67	1,11	2,35	2,09
Сир 5 %, 0250 кг	3,80	0,93	1,10	1,29	1,37	1,07	5,73	1,28
Сирки 4,5 % з ізюмом, 01 кг	78,35	1,02	1,48	1,25	1,49	1,08	173,33	1,39
Ряжанка 2,5 %,05 кг	8,78	1,04	1,73	1,22	1,02	1,05	15,55	1,34
Кефір нежирний. 05 кг	2,82	1,13	1,65	1,24	1,31	0,98	6,10	1,37
Біо-йогурт, 2,5 %, 0125 кг, в асортименті	-	-	0,38	0,94	2,37	0,97	1,03	1,10
Сиркова маса з родзинками,15%, 0,250 кг	7,69	1,02	1,27	1,37	1,21	1,08	11,84	1,50

Джерело : Власні розрахунки за даними матеріалів управлінської та виробничо-господарської діяльності Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей..

ДОДАТОК ІІІ

Таблиця І.

Коефіцієнти фінансової безпеки виробництва окремих продуктів Філії „ Львівський молочний комбінат”

ПП КФ „Прометей” у 2005 р.

Продукти	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
Молоко 2,5 %, 1 кг	-0,531	-0,134	0,372	0,446	0,684	0,542	0,469	0,253	0,227	0,339	0,455	0,190
Кефір 2,5 %, 0,5 кг	0,307	0,490	0,757	0,609	0,779	0,722	0,597	0,500	0,554	0,585	0,628	0,356
Біо-йогурт, 2,5%, 0,125 кг	0,808	0,511	0,800	0,861	0,901	0,916	0,775	0,801	0,850	0,878	0,853	0,760
Біо-йогурт, 1,5%, 0,450 кг	0,509	0,658	0,815	0,716	0,842	0,846	0,814	0,618	0,639	0,818	0,742	0,560
Сметана 20 %, 0,45 кг	-1,690	-0,397	0,661	0,498	0,700	0,551	0,369	0,050	0,204	0,173	0,952	0,300
Вершки 35 %, вагові	-0,14	0,231	0,626	0,626	0,765	0,712	0,686	0,567	0,602	0,609	0,649	0,550
Сир 9%, ваговий	-7,831	-0,155	0,332	0,125	0,690	0,566	0,506	0,324	0,313	0,466	0,525	0,120
Сир 5 %, 0,250 кг	-0,274	0,177	0,642	0,463	0,700	0,599	0,500	0,242	0,201	0,393	0,500	0,455
Сирок з родзинками 4,5 %, 0,100 кг	-0,742	0,101	0,793	0,426	0,700	0,596	0,552	0,296	0,270	0,393	0,500	0,285
Сиркова маса з курагою 15 %, 0,250кг	-2,127	-0,909	0,658	0,233	0,590	0,440	0,298	-0,234	-0,023	0,240	0,464	0,155

Джерело : Власні розрахунки за даними матеріалів управлінської та виробничо-господарської діяльності Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей.

Таблиця 2.

**Коефіцієнти фінансової безпеки виробництва окремих продуктів
Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей” у 2006 р.**

Продукти	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
Молоко 2,5 %, 1 кг	0,108	0,364	0,409	0,479	0,510	0,480	0,263	0,333	0,272	0,304	-0,197	-0,140
Кефір 2,5 %, 0,5 кг	0,088	0,378	0,457	0,522	0,579	0,571	0,446	0,501	0,434	0,395	0,249	0,263
Біо-йогурт, 2,5%, 0,125 кг	0,725	0,757	0,844	0,838	0,811	0,760	0,754	0,792	0,762	0,770	0,730	0,760
Біо-йогурт, 1,5%, 0,450 кг	0,512	0,420	0,495	0,540	0,606	0,541	0,401	0,501	0,511	0,390	0,279	0,428
Сметана 20 %, 0,45 кг	-0,125	0,215	0,406	0,481	0,522	0,455	0,225	0,300	0,210	0,379	-0,102	0,284
Вершки 35 %, вагові	0,440	0,672	0,697	0,718	0,727	0,724	0,632	0,650	0,602	0,688	-	0,661
Сир 9%, ваговий	0,197	0,458	0,467	0,516	0,537	0,518	0,341	0,400	0,332	0,316	-0,020	0,053
Сир 5 %, 0,250 кг	0,200	0,401	0,455	0,478	0,512	0,487	0,300	0,371	0,348	0,279	-0,081	0,067
Сирок з родзинками 4,5 %, 0,100 кг	0,048	0,186	0,408	0,491	0,523	0,500	0,314	0,405	0,334	0,285	0,084	0,149
Сиркова маса з курагою 15 %, 0,250кг	0,503	0,605	0,676	0,616	0,597	0,604	0,302	0,502	0,291	0,504	-0,202	0,021

Джерело : Власні розрахунки за даними матеріалів управлінської та виробничо-господарської діяльності Філії „ Львівський молочний комбінат” ПП КФ „Прометей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Директива Ради Європейської Спільноти 92/46/ЕЕС від 16.07.1992 р.
2. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про молоко та молочні продукти” від 30.11.2006 р.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р.
4. Закон України „Про державний бюджет України на 2000 рік” від 17.02.2000 р.
5. Закон України „Про державний бюджет України на 2001 рік” від 07.12.2000 р.
6. Закон України „Про державний бюджет України на 2002 рік ” від 20.12.2001 р.
7. Закон України „Про державний бюджет України на 2003 рік” від 26.12.2002 р.
8. Закон України „Про державний бюджет України на 2004 рік” від 27.11.2003 р.
9. Закон України „Про державний бюджет України на 2005 рік” від 23.12.2004 р.
10. Закон України „Про державний бюджет України на 2006 рік” від 20.12.2005 р.
11. Закон України „Про державний бюджет України на 2007 рік” від 19.12.2006 р.
12. Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України” від 16.06.2005 р.
13. Закон України „Про дитяче харчування” від 19.01.2006 р.
14. Закон України „Про молоко та молочні продукти” від 26.06.2004 р.
15. Закон України „Про основи національної безпеки України” від 19.06.2003 р.
16. Закон України „Про племінну справу в Україні” від 21.12.1999 р.
17. Закон України „Про стимулювання розвитку сільського господарства на період з 2001-2004 рр.” від 18.01.2001 р.

18. Указ Президента України „Про заходи щодо стабілізації ситуації на споживчому ринку та розвитку тваринництва у 2001-2002 рр.” від 17.02.2001 р.
19. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12.02.2007 р.
20. ПВРУ „Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України від 18.07.1995 р.
21. ПКМУ України „Про внесення змін у порядок використання засобів державного бюджету, направлених на фінансову підтримку виробництва продукції тваринництва” від 24. 06. 2006 р. № 876.
22. ПКМУ України "Про затвердження мінімально допустимого рівня цін на молоко та вершки на 2006 р” від 24.07.2006 р. № 1003.
23. ПКМУ України "Про заходи щодо забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування і виробами дитячого асортименту, стимулювання вітчизняного виробництва і реалізації зазначених товарів” від 06.09.2000 р. № 1389.
24. ПКМУ України „Про заходи щодо здешевлення окремих ковбасних виробів, молока і молокопродуктів” від 03.10.1992 р..
25. ПКМУ України „Про створення та організацію виробництва обладнання для доїння корів і первинної обробки молока” від 16.04.1992 р. № 199.
26. ПКМУ „ Про звільнення Бахмацького і Овруцького молококонсервних комбінатів від податку на добавлену вартість, сплати вивізного (експортного) та ввізного мита” від 16 червня 1993 р. N 451.
27. ПКМУ України „Про звільнення Хорольського молококонсервного комбінату дитячих продуктів від податку на добавлену вартість” від 25.05.1993 р. № 371.
28. Концепція Державної програми створення сприятливих умов для стабілізації та розвитку тваринництва на 2005 - 2010 рр., схвалена Розпорядженням КМУ від 10.08.2004 р. № 557.
29. Порядок визначення на конкурсних засадах виконавців програми „Фінансова підтримка розвитку підприємств молочної переробки”, що фінансується з Державного бюджету України, затверджений Наказом Мінагрополітики України від 07.12.2005 р. № 682.

30. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки розвитку підприємств молочної переробки, затверджений ПКМУ від 30.11.2005 р. № 1125.
31. Порядок нарахування та виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі, затверджений ПКМУ України від 16.02.1998 р. №145.
32. Порядок проведення атестації виробництва молока, молочної сировини і молочних продуктів суб'єктів господарювання, затверджений Наказом Мінагрполітики України і Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 21.01.2005 р. № 23/17.
33. Програма стабілізації та розвитку тваринництва і птахівництва на 2001-2004 роки, затверджена ПКМУ від 11.07. 2001 р. N 799 .
34. Ветеринарні та санітарні вимоги до пунктів закупівлі молока від тварин, які утримуються в особистих підсобних господарствах населення, затвердженими наказом Міністерством аграрної політики та Державним департаментом ветеринарної медицини № 18 від 21.03.2002 р.
35. Андрійчук Р. В. Методичні підходи до аналізу рентабельності та беззбитковості виробництва продукції й оптимізації її асортименту // Економіка АПК. – 2007. - № 5. – С. 133 – 140.
36. Андрущак Є.М. Регулювання процесів банкрутства підприємств у перехідній економіці України. Автореф. дис. кандидата економ. наук. / ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 20 с.
37. Ареф'єва О.В. Планування економічної безпеки підприємств / О.В.Ареф'єва, Т.Б. Кузенко. – К. – Вид.-во Європ. Ун-ту. – 2005. – 170 с.
38. Байцим В. Нові підходи до управління підприємством в сучасних умовах // Вісник УАДУ. – 2002. - № 1. – С. 62 - 73.
39. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс. – 1999. – 318 с.
40. Басюк Т.П. Реструктуризація дебіторської заборгованості підприємства // Фінанси України. – 2004. - № 12. – С.115-123.
41. Бень Т.Г., Довбня С.Б. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства. // Фінанси України. – 2002. - № 6. – С.53 - 60.
42. Белов О.Ф. Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення: Тез.доп. / /М-ли конф.: Поглиблення ринкових реформ та

- стратегій економічного розвитку України до 2010 р. Т.1.Ч.ІІ.-К. – 1999. - С.121-128.
43. Біла О.Г Робочий капітал – передумова поточної ліквідності підприємств // Фінанси України. – 2003. - № 10. – С.56-61.
44. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств // Фінанси України. – 2003. - №12. – С.24-36.
45. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту. Т 1. – К. : Ніка-Центр. – 1999. - 592 с.
46. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту. Т 2. – К.: Ніка-Центр. – 1999. - 512 с.
47. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К.: Ника – Центр.- 2004. – 784 с.
48. Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия. – К.: Ника – Центр, Эльга, 2003. – 496 с. – («Энциклопедия финансового менеджера»; Вып. 4).
49. Богомолов В. А. Экономическая безопасность. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – 2006. – 302 с.
50. Бойко В. І., Коржинський М. П., Козак О. А. Молочне скотарство і напрями його подальшого відродження // Економіка АПК. – 2004. - № 12. – С. 32 – 35.
51. Брігхем Євхен Основи фінансового менеджменту: пер. з англ. – Київ: Молодь. – 1997. – 1000 с.
52. Вавдіюк Н.С. Діагностика забезпечення економічної безпеки держави на регіональному рівні. Автореф. дис... кандидата економ. наук. / Інститут регіональних досліджень НАН України. - Львів, 2005. – 20 с.
53. Вантух В. П. Формування системи державної підтримки розвитку фермерства в зарубіжних країнах // Економіка АПК. – 2005. - № 12. – С. 123 – 128.
54. Ванькович Д. В. Організація управління фінансовими ресурсами підприємств у перехідній економіці України (на прикладі відкритих акціонерних товариств): Автореф. дис... кандидата. економ. наук. / ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2002. – 20 с.
55. Васильчак С. В. Аналіз розвитку молокопереробної промисловості на Львівщині // Економіка України. – 2005. - № 3. – С. 18 – 21.

56. Васильчак С. В. Оцінка формування попиту на ринку молочних продуктів // Економіка АПК. – 2005. - № 2. – С. 95 – 100.
57. Васильчик С. В. Формування ринку молока в Європейському Союзі: уроки для України // Економіка АПК. – 2005. - № 5. – С. 139 – 143.
58. Великий Ю.М., Проскура О.Ю. Особливості кризового стану вітчизняних підприємств і методів його оцінки // Фінанси України. - 2002. - № 10. - С. 29 - 34.
59. Вербицька Г.Л. Управління економічним ризиком // Фінанси України. – 2004. - № 4. – С. 34 – 41.
60. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2005 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Стат. збірник. – К. – 2006. – С. 122 – 152.
61. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Кількісне оцінювання ризику у фінансово-економічній сфері // Фінанси України. – 2003. - № 11. – С. 16 - 24.
62. Вітлінський В.В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності // Фінанси України. - 2003. - № 3. – С. 3 – 9.
63. Вітченко О. Особливості нормативного регулювання безнадійної заборгованості // Економіка, фінанси, право. – 2002. - №1. – С. 7 - 8.
64. Галак І. М. Залучення інвестиційних ресурсів на молокопереробні підприємства // Економіка АПК. – 2005. - № 3. – С. 82 – 85.
65. Галасюк В., Сорока М. Риск как один из неотъемлемых факторов бизнеса. // Економіка, фінанси, право. – 2002. - № 7. –С. 17 - 22.
66. Галушко В. П. Точка безбитковості: теоретичні погляди на методологію розрахунків // Економіка АПК. – 2006. - № 10. – С. 3 – 7.
67. Гладій М. В. Особливості поглиблення агропромислової інтеграції // Економіка АПК. – 2005. - № 12. – С. 55 – 58.
68. Гладченко Т.М. Науково-методичні основи створення механізму державного управління і регулювання системи безпеки підприємницької діяльності: регіональний аспект. Автореф. дис... кандидата економ. наук. К., 2006 –20 с.
69. Глазов М.М. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – СПб.: ООО «Андреевский издательский дом», 2006. – 448 с.
70. Глібов Р. В. Молочарська асоціація в розвитку регіонального ринку молока // Економіка АПК. – 2004. - № 6. – С. 111 - 114.

71. Головачко Н. Хороший йогурт – це майже ліки // *Експрес*. – 2006. – 2 - 9 лютого. – С. 24.
72. Голомша Н. Є. Маркетингове дослідження ринку молока та молокопродукції // *Економіка АПК*. – 2004. - № 6. – С. 108 – 111.
73. Горбулін В.П., Качинський А.С. Стратегічні ризики – нова парадигма стратегії національної безпеки // *Стратегічна панорама*. – 2005. - № 1. (www.niss.gov.ua).
74. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства. Автореф. дис... кандидата економ. наук. К., 2006. – 20 с.
75. Господарський механізм агропромислового комплексу кризового періоду. Колектив авторів / НАН України, Ін-т економіки. Редкол.: Б. Й. Пасхавер (відп. ред.) та інші. – Київ., 2001. – 351 с.
76. Гриценко А. П. Особливості формування системи управління агропромисловим виробництвом в регіоні на інноваційній основі // *Економіка АПК*. – 2007. - № 9. – С. 3 – 7.
77. Гриценко А. П. Стратегічний курс державного управління розвитку агропромислового виробництва Кримського регіону // *Економіка АПК*. – 2007. - № 7. – С. 3 - 10.
78. Гришова І. Ю. Економічна сутність ризиків у підприємстві // *Економіка АПК*. – 2005. - № 7. – С. 83 – 86.
79. Давиденко Н.М. Фінансовий менеджмент підприємств // *Фінанси України*. – 2004. - № 6. – С. 90 – 95.
80. Дайновський Ю.А., Корягіна С.В. Фінансовий аналіз життєвого циклу підприємства // *Фінанси України*. – 2003. - № 10. – С. 66 – 75.
81. Дарнопих Г. Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки. Автореф. дис... кандидата економ. наук / Харківський державний університет. - Харків, 1999. - 20 с.
82. Дем'яненко Г.Є. Економічна безпека торговельного підприємства. Автореф. дис... кандидата економ. наук. – Донецьк, 2003. – 20 с.
83. Державне управління і менеджмент: Навч. посібник у таблицях і схемах / Г.Г. Одінцова, Г.І. Мостовий, О.Ю. Амосов та ін. / За заг. ред д-ра екон. наук проф. Г.С. Одінцової. – Харків: Л-ра РІ УАДУ, 2002. – 482 с.
84. Дропа Я. Організація контролю за дебіторською заборгованістю // *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. - 2005. - Випуск 34. – С.438 – 445.

85. Душка В. І. Стан і перспективи розвитку молочного підкомплексу Волинської області // Економіка АПК. – 2006. - № 3. – С. 69 – 74.
86. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. - Вид. 2-ге, перероб. та доп.- К.: КНЕУ. - 2000. - 572 с.
87. Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємництва / Єрмошенко М. М., Горячова К. С., Ашуєв А. М. – К., 2005. – 78 с.
88. Єгорова Л.І. Стратегія антикризового проактивного управління підприємством: Автореф. дис... кандидата економ. наук / Донецький національний університет. – Донецьк., 2003. – 16 с.
89. Єрмошенко А. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій: Автореф. дис... кандидата економ. наук. /КНЕУ - К.,2006. - 19 с.
90. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. - К.: Київ. нац. торг. - екон. ун-т, 2001. - 309 с.
91. Жаліло Я. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку // Стратегічна панорама . – 2002. - № 4.
92. Журавльова Ю.Ю. Сутність платоспроможності підприємства. // Фінанси України. – 2006. - №1. – С.116-120.
93. Захарін С. В. Інвестиційні та ресурсні проблеми молочної промисловості // Економіка АПК. – 2005. - №4. – С. 76 – 81.
94. Захарченко В.О., Счасна С.І. Систематизація методів оцінки фінансового стану підприємства // Фінанси України. – 2005. - №1. - С.137 – 144.
95. Золотих І. Б. Зміцнення сировинної бази молочної промисловості // Економіка АПК. – 2005. - № 12. – С. 63 – 65.
96. Іваницький Д.О. Фінансова безпека і малий бізнес // Фінанси України. – 2003. - № 8. – С. 41 – 44.
97. Іванова Н. Практичні аспекти аналізу беззбитковості виробництва // Економіка, фінанси, право. – 1998. - № 2. – С. 10 – 13.
98. Ілляшенко С.М. Економічний ризик: Навч. посібник. 2—ге вид, доп. перероб. – К.: Центр навч. літератури., 2004. – 220 с.
99. Карпінський Б. А. Збалансованість фінансової системи: методологія, оцінка, порівняння. – Львів: Логос, 2005. – 496 с.

100. Карпінський Б. А., Герасименко О. В. Фінансова система: навчальний посібник. – 2-ге вид. – Львів: „Магнолія плюс”, 2006. – 272 с.
101. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. – 2001. ([www.niss.gov.ua.book.Kachin.index.htm](http://www.niss.gov.ua/book/Kachin.index.htm)).
102. Качинський А.Б. Розвиток проблеми ризику в Україні // Стратегічна панорама. – 2002. - № 4. (www.niss.gov.ua).
103. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка. Карт-бланш, 2002. – 570 с.
104. Ковальов Д., Сухорукова Т. Економічна безпека підприємства // Економіка України. - 1998. - № 10. - С. 48 – 52.
105. Ковальов Д., Плетнікова І. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства // Економіка України. - 2005. - № 4. - С.35 – 40.
106. Кодацький В. П Оцінка фінансового стану суб’єктів господарювання // Економіка АПК. – 2005. - № 12. – С. 74 - 76.
107. Козак В. Г. Удосконалення методики аналізу фінансового стану в підприємствах України // Економіка АПК. – 2005. - № 3. – С. 53 – 62.
108. Козак О.А. Про якість молока в сільськогосподарських підприємствах // Економіка АПК. – 2005. - № 7. – С. 48 – 50.
109. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П. , Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія. -К.: Лібра, 2003. - 280 с.
110. Козловський Б. Молочна подорож „Галичиною”. // Високий замок. – 2006. – 21 грудня. – С. 5.
111. Колесарь К. Моделі діагностики банкрутства підприємств України // Економіст. – 2002. – № 10. – С. 60 – 63.
112. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року. Проект. // Економіка АПК. – 2007. - № 1. – С. 3 – 49.
113. Конторщикова О. Аналіз фінансового стану як передумова ефективного управління підприємством. // Економіка, фінанси, право. – 2002. - № 6. – С. 3 – 5.
114. Конторщикова О. Управління дебіторською заборгованістю на підприємстві // Економіка, фінанси, право. – 2002. - №7. – С. 22-25.

115. Концепція економічної безпеки України. Ін-т екон. прогнозування. Кер. проекту В.М. Геєць. – К. – 1999. – 56 с.
116. Копченко І.М. Фінансовий механізм сприяння розвитку малого підприємництва // Фінанси України. – 2003. – С. 65 - 69.
117. Король В. Сучасні проблеми реалізації механізму фінансового менеджменту в умовах трансформації економіки України // Економіка, фінанси, право. – 2003. – №3. – С. 22 -27.
118. Король В. Методологічні розбіжності оцінки ліквідності і платоспроможності в системі аналізу фінансового стану підприємств // Економіка, фінанси, право. – 2003. - № 5. – С. 22 – 26.
119. Костенко Т. Д., Підгора Є. О., Рижиков В. С., Панков В. А., Герасимов А. А., Ровенська В. В. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства: Навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури., 2005. – С. 224 – 368.
120. Котляр М.Л. Аналіз фінансового стану підприємства // Фінанси України. – 2004. - № 5. – С. 99-104.
121. Котляр М.Л. Оцінка фінансової стійкості підприємства на базі аналітичних коефіцієнтів // Фінанси України. – 2005. - №1. - С. 113-117.
122. Кравченко Н., Юсупова А., Балдина Н. Финансовый анализ конкурентных стратегий российских предприятий // Проблемы теории и практики управления. – 2004. - № 1. – С. 77 – 84.
123. Кравченко С., Теленик С. Основні напрямки забезпечення економічної безпеки України // Економіка, фінанси, право. - 2002. - №2. – С. 6-10.
124. Кравченко Т. В. Фінансово-економічне регулювання розвитку агропромислового виробництва. Автореф. дис... кандидата економ. наук. / Національний аграрний університет. - К., 2003. – 24 с.
125. Кравчук П.Я., Беккер Л.В. Вдосконалення методологічних засад оцінки рівня економічної безпеки підприємства / Волинська обласна організація СЕУ. Збірник наукових праць. Випуск ІХ, № 3. – 2003. – С. 101 – 108.
126. Крамаренко Г.О. Фінансовий аналіз і планування.: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури., 2003. – 224 с.
127. Кривоконь О. С. Удосконалення класифікації типів фінансової стійкості // Економіка АПК. – 2007. - № 5. – С. 129 – 130.
128. Крисанов Д. Ф. Пріоритети інноваційного розвитку переробної сфери АПК України // Економіка АПК. – 2005. - № 7. – С. 18 – 26.

129. Кручок С.І. Оцінка фінансового стану підприємств // Фінанси України. – 2002. - № 8. – С. 40 - 47.
130. Кудлай В.Г. Розвиток конкуренції на ринку молочної продукції в Україні // Економіка АПК. – 2006. - № 6. – С. 110 – 115.
131. Кузенко Т.Б. Класифікація методів оцінки економічної безпеки підприємства // Економіка і управління. – 2003. - № 4. – С.70 – 77.
132. Левчук Н. Стан виробництва, переробки та реалізації молока в Україні // Економіст. - 2003. - №10. - С. 55 - 57.
133. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій.: Монографія. – К. – Київ. нац. торг.- екон. ун-т., 2001. – 580 с.
134. Литовченко І.В. Обґрунтування складу ризиків та їх рівнів при оцінці затрат діяльності підприємства: Автореф. дис... кандидата економ. наук. / Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова. – О., 2004. – 19 с.
135. Лихота У.П. Фінансова стратегія управління підприємством //Фінанси України . - 2001. - № 2. - С. 86 – 88.
136. Лондар С.Л. Вхідження України у світовий економічний простір та трансформація фінансових визначень // Фінанси України. – 2006. - № 5. – С. 39 – 49.
137. Лузан Ю. Я. Фінансовий стан агропромислового виробництва в Україні та шляхи його удосконалення // Економіка АПК. – 2007. - № 5. – С. 14 – 18.
138. Лукіна Ю.В. Формування та реалізація стратегії управління фінансами підприємства // Фінанси України. – 2006. - № 3. – С. 113 – 118.
139. Лук'янова В.В. Оцінка агрегованого ризику діяльності підприємства // Фінанси України. – 2004. - № 6. – С. 74 – 81.
140. Лутчин Н. Економічна безпека регіону в статистичному вимірі // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2005. Випуск 34. – С. 368 - 374.
141. Малій О. Г. Кредитоспроможність позичальника: особливості аграрної сфери // Економіка АПК. – 2004. - № 5. – С. 89 – 98.
142. Мазуренко О. В. Розвиток інтегрованих формувань в АПК // Економіка України. – 2006. - № 3. – С. 89 – 93.
143. Майорченко В., Калюжний В., Михаліцька Н. Аналіз ключових галузевих показників фінансового стану підприємств України // Економіст. - №10. – 2003. - С. 46 - 49.

144. Макарчук І.М. Платоспроможність і ліквідність аграрних підприємств // Фінанси України. – 2005. - № 4. – С. 120 – 126.
145. Малик Я.Й., Гелей С.Д., Лесечко М.Д. та ін. Економічна безпека України: внутрішні та зовнішні чинники. Навч. посіб. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. - С.54 – 161.
146. Мамрак О. Определение класса финансовой надежности предприятия на примере металлургической отрасли // Економіка, фінанси, право. – 2002. - № 5. – С. 13 - 16.
147. Маргасова В. Стратегія управління оборотним капіталом // Вісник НАДУ. – 2003. - № 4. – С. 218 – 223.
148. Марченко О.М. Концептуальні засади управління фінансовою безпекою підприємства // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2003. Випуск 32. – С. 100 - 105.
149. Марченко О.М. Аналіз зовнішнього середовища в системі управління фінансовою безпекою підприємства // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2004. Випуск 33. – С. 356 - 364.
150. Марченко О.М. Сучасні методичні основи аналізу діяльності підприємств молочної промисловості // Удосконалення системи обліку, аналізу та аудиту як складової інформатизації суспільства”: збірник матеріалів міжнародної міжвузівської науково-практичної конференції, Тернопіль - Мукачево, 2004. – С. 201 - 205.
151. Марченко О.М. Аналіз основних факторів фінансової безпеки підприємств молочної промисловості // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2005. Випуск 34. – С. 375 - 384.
152. Марченко О.М. Необхідність збереження експортного потенціалу молокопереробних підприємств України / Соціально – економічний розвиток України в умовах глобалізації світової економіки: Збірник доповідей III науково-практичної конференції: Вип. 2 / Ред. - упорядн. к. е. н. О.Я. Кравчук / За заг. ред. к. філос. н. А. А. Журавльова. – Луцьк : ПВД „Твердиня”, 2006. – С. 90 – 92.
153. Марченко О.М. Системна оцінка фінансової безпеки підприємства: методи, показники та обґрунтування // Науковий вісник ЛДУВС. Серія економічна. Випуск 1 (3). Львів. 2006 р. - С. 269 – 276.
154. Марченко О.М. Основні шляхи підвищення рівня фінансової безпеки підприємств молочної промисловості Львівської області // Нові обрії економічної науки: Матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції, Львів, 11 - 12 травня 2007 р. – Львів :

Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. – С. 175 – 176.

155. Марченко О.М. Управління фінансовою безпекою операційної діяльності // Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2007. Випуск 37 (2). – С. 82 - 89.
156. Марченко О. М. Фінансова безпека агропромислового виробництва // Науковий вісник ЛНУВМ та БТ імені С. З Гжицького. Том 9 № 4 (35) Частина 2. – Львів, 2007. – С. 176 – 182.
157. Марчук Л. П. Особливості інвестиційно-інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві // Економіка АПК. – 2007. - № 7. – С. 96 - 100.
158. Марюта О.М. , Єлисеєва О.К. Адаптивне управління прибутком підприємства // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 83 – 89.
159. Матвійчук А. Діагностика банкрутства підприємств // Економіка України. – 2007. - № 4. – С. 20 – 28.
160. Медвідь Ф. Економічна безпека: небезпеки і загрози національним та національно-державним інтересам України // Вісник УАДУ. – 2003. - №2. – С. 129 – 135.
161. Месель-Веселяк В. Я. Напрями розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка // Економіка АПК. – 2004. - № 9. – С. 3 – 8.
162. Мец В.О. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: Навч. посіб. – К.: Вища школа., 2003. – 278 с.
163. Мицик О.В. Ліквідність як елемент фінансового управління діяльністю підприємства // Фінанси України. – 2003. - № 10. – С. 62 – 65.
164. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки / За ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АН вищої школи України І. Р. Михасюка. – ЛНУ ім. І. Франка. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
165. Міньков В.І. Деякі особливості розвитку фондового ринку України. // Фінанси України. – 2005. - № 12. – С. 104 - 114.
166. Мізюк Б.М. Фінансовий механізм управління ризиками підприємств. // Фінанси України. – 2003. - №11. – С. 66 - 72.
167. Мороз О. В., Карачина Н. П., Халімон Т. М., Скуртол С. Д. Розвиток молочної промисловості в умовах конкуренції на ринку // Економіка АПК. – 2007. - № 7. – С. 131 – 138.

168. Мостенська Т. Л. Стан і проблеми розвитку ринку молочних продуктів в Україні // Економіка АПК. – 2004. - № 3. – С. 46 – 50.
169. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К., 2000. – 567 с.
170. Наконечний Т. С. Економіко-математичний аналіз беззбитковості виробництва // Економіка АПК. – 2007. - № 5. – С. 120 – 128.
171. Немцов В.Д., Довгань Л. Є. Стратегічний менеджмент: Навч. посіб. – 2004. – 560 с.
172. Нікіфоров П.О., Кучерівська С.С. Сутність і значення фінансової безпеки страхової компанії // Фінанси України. – 2006. - № 5. - С. 86 – 94.
173. Ніпіаліді О.Ю. Аналіз фінансового стану підприємства та шляхи його поліпшення в умовах ринкових відносин (на прикладі хлібоприймальних підприємств Тернопільської області): Автореф. дис... кандидата економ. наук. - ТАНГ. - Тернопіль, 2002. – 20 с.
174. Нужна І. Особливості аналізу показників ліквідності під час вивчення кредитоспроможності позичальників комерційних банків // Регіональна економіка . – 2002. - № 3. – С. 173 – 177.
175. Нусінов В., Волинець О., Нусінова О. Оцінка фінансової стійкості і ймовірності банкрутства підприємств гірничо-металургійного комплексу / Вісник УАДУ. - 2000. - № 3. – С. 154 – 160.
176. Овсянкіна А. Ю. Організація беззбиткової господарської діяльності підприємств у постприватизаційний період : Автореф. дис... кандидата економ. наук / Харківський національний економічний університет. – Харків, 2006. – 21с.
177. Одинцов А.А. Економічна і інформаційна безпека підприємництва: Учеб. пособие для вузов / А.А. Одинцов. – М: „ Академія”, 2006. – 336 с.
178. Олійник О. Аналіз фінансового стану аграрних підприємств як передумова їх довгострокового банківського кредитування // Економіка, фінанси, право. – 2003. - №1. – С. 20 – 24.
179. Олійник О. Теоретико-методологічні засади державного регулювання аграрного ринку // Економіка України. - № 7. – С. 65 - 73.
180. Олійник С. Чому Львівський молочний завод змінив торгову марку // „Експрес”. – 2006. – 24-26 березня. – С. 19.
181. Орехов В.И., Балдін К.В. , Гапоненко Н.П. Антикризисное управление: Учебник. – М.: ИНФРА. – М. – 2006. – 544 с.

182. Орлова В.К. Методика розрахунку показників фінансового стану підприємства // Бухгалтерський облік в Україні на початку XXI століття: тези міжнародної науково-практичної конференції. – Львів. - 2001. - С. 465 – 470.
183. Оробчук М. Г., Максимів Б. М., Марченко О. М. Організація і планування діяльності підприємства Навч. посіб. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 336 с.
184. Оробчук М. Г., Марченко О. М. Стан і перспективи виробництва та переробки молока в Західному регіоні України // Економіка і управління. – 2007. - №1. – С. 33 - 41.
185. Оробчук М. Г., Марченко О. М. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємств молочної промисловості Львівської області // 36. статей міжнародної наукової конференції. – м. Київ. 5-6 жовтня 2006 р. – С. 182 - 185.
186. Основи економічної безпеки. (Держава, регіон, підприємство, особистість) / Под. ред. Е.А. Олейникова.- М. - 1997. – 288 с.
187. Осовська Г.В., Осовський О.А. Менеджмент організацій: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2005. – 860 с.
188. П. Доль Маркетинг-менеджмент стратегии. 3-е издание / Пер. с англ. под. ред. Ю. Н. Каптуревского. – Спб.: Питер, 2002. – 544 с.
189. Павловська О.В. Удосконалення методів аналізу фінансового стану підприємства // Фінанси України. – 2001. - №11. – С. 54 – 61.
190. Павловська О.В. Удосконалення методів управління дебіторською та кредиторською заборгованістю на підприємстві / Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період: Наукові праці III Міжнародної науково-практичної конференції 12 травня 2005 р. у Хмельницькому економічному університеті. (У 2-х частинах). Ч. 2. – Чернівці: Букрек. – 2005. – С. 332 – 334.
191. Палехин Р. С. Факторы финансовой устойчивости и безопасности предприятия: Автореф. дис... кандидата эконом. наук. – Волгоград., 2007. – 21 с.
192. Пархомець М.К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України. – Тернопіль: Економічна думка, Ерудит. – 2001. – 328 с.
193. Пастернак Н. Експортні потоки молочної продукції або куди течуть молочні ріки // Молочна промисловість. – 2006. - №1. (36). - С. 22 – 25.

194. Пастернак Х. І. Розвиток виробництва молока на Львівщині // Економіка АПК. – 2004. - № 5. – С. 63 – 65.
195. Пастернак Х. І. Організаційно-методичні засади створення і функціонування інтегрованих формувань у виробництві та промисловій переробці молока // Економіка АПК. – 2004. - № 12. – С. 63- 67.
196. Пастернак Х. І. Особливості формування ринку молока і молочних продуктів у Львівському регіоні // Економіка АПК. – 2005. - № 6. – С. 104 – 106.
197. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави / Під. ред. Б. Кравченка. – К.: Ін-т держ. упр. і самоврядування при КМУ, 1994. – 140 с.
198. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / За ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
199. Пастернак-Таранушенко Г.А. Історія виникнення та розвитку науки про економічну безпеку держави // Актуальні проблеми економіки. – 2002. - №4. – С. 2 - 7.
200. Пастернак-Таранушенко Г.А. Практика обеспечения экономической безопасности государства (мнение исследователя) // Актуальні проблеми економіки. – 2002. - №1. – С.2 - 10.
201. Пастернак-Таранушенко Г.А. Філософія науки про економічну безпеку держави // Актуальні проблеми економіки. – 2001. - №56. – С. 8 - 11.
202. Пасхавер Б. Пріоритети продовольчого ціноутворення // Економіка України. – 2003. - № 4. – С. 4 – 11.
203. Пасхавер Б. Рентабельність агросфери: пріоритети стабільності // Економіка України. – 2004. - № 2. – С. 73 – 78.
204. Пасхавер Б. Цінова конкуренція аграрного сектора // Економіка України. – 2007. - № 1. – С. 78 – 87.
205. Підлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства. Автореф. дис... кандидата економ. наук. - Донецьк., 2004. – 20 с.
206. Підлужна Н. Роль інтеграційних процесів у підвищенні ефективності молокопродуктового підкомплексу АПК // Економіка України. – 2004. - № 3. – С. 60 – 67.
207. Плікус І.Й. Система моніторингу для фінансового прогнозу діяльності підприємства // Фінанси України. – 2003. - № 4. – С. 35 – 44.

208. Плотнікова Т. В. Кризовий стан ринку молока в Україні та шляхи його подолання // Економіка АПК. – 2005. - № 7. – С. 133 – 136.
209. Поліщук Н.В. Методи аналізу діяльності підприємства // Фінанси України. – 2001. - № 1. – С. 61 – 66.
210. Покотиленко Р.В. Економічна безпека Російської Федерації: законодавче та науково-методологічне забезпечення. // Стратегічна панорама. - 2001. – № 3-4. - С. 181 – 188.
211. Проскура О.Ю. Антикризове управління підприємством. Автореф. дис... кандидата економ. наук. – Харків, 2002. – 20 с.
212. Радько В. І. Управління якістю молока в підвищенні економічної ефективності молоко продуктового під комплексу // Економіка АПК. – 2006. - № 8. – С. 138 – 141.
213. Реверчук Н.Й. Вплив кредитування на економічну безпеку підприємств // Фінанси України. – 2002. - № 7. – С. 66 - 70.
214. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: Монографія. – Львів: ЛБІ НБУ., 2004. – 195 с.
215. Риски в экономике : Учебное пособие для вузов / Под ред. проф. В. А. Швандара. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 380 с.
216. Романів О. В. Аналіз розвитку ринку молока та молокопродуктів у Львівській області // Економіка АПК. – 2004. - № 11. – С. 117 – 123.
217. Рухтурак М. В. Ціноутворення в молоко продуктовому під комплексі // Економіка АПК. – 2006. - № 8. – С. 119 – 122.
218. Салига С.Я., Ляшенко Н.В., Дацій Н.В., Корецька С.О., Нестеренко Н.В., Салига К.С. Антикризове фінансове управління підприємством: Навч. посіб. – К.: Цетр навчальної літератури, 2005. – 208 с.
219. Свешникова М.С. Стратегія управління фінансовою стійкістю підприємства // Фінанси України. - 2000. - №11. - с. 148 – 151.
220. Семенда Д. К. Стан і напрями розвитку молочного скотарства в Україні // Економіка АПК. – 2004. - № 5. – С. 39 – 42.
221. Сердюк А.Н. Развитие агропромышленной интеграции в молочно-продуктовом подкомплексе. Автореф. дис... кандидата економ. наук. – Воронеж. – 2005. – 21с.

222. Сільське господарство України. 2005 р. Держкомстат України. Департамент статистики сільського господарства та навколишнього середовища. – К., 2006.
223. Сінельник О.В. Інвестиційне забезпечення економічної безпеки держави Автореф. дис... кандидата економ. наук. / Київський національний економічний університет. – Київ. – 2004. – 19 с.
224. Сикачина О. Скільки в Україні молока и куда оно девается ? // Молочна промисловість № 1 (36). – 2007. – с. 6 - 8.
225. Сичевський М. П. Проблеми інвестиційного розвитку харчової промисловості України // Економіка АПК. – 2007. - № 7. – С. 21 – 26.
226. Ситник Г. Безпека як категорія і функція державного управління. // Вісник НАДУ. – 2004. - №1. – С.350 – 357.
227. Скидан О. Продовольча безпека як пріоритет регіональної аграрної політики // Економіка України. – 2004. - № 3. – С. 53 – 60.
228. Склеповий Є. В. Ринок факторингових послуг в Україні // Фінанси України. – 2005. - № 9. – С. 109 – 115.
229. Смирнов С. М., Васьковська Я. В. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства в середовищі з високим ступенем невизначеності / Економічна організація та економічна освіта: взаємообумовленість стратегій розвитку: Зб. мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. Бухала Сергія Максимовича, доктора економ. наук, проф., 7_8 лют. 2007 р. / Відп. за вип. А. П. Наливайко. – К: КНЕУ, 2007. – С. 359 - 361.
230. Статистичний щорічник Львівської області за 2003 р. / Заг. кер. підготов. збір. до друку здійснив С О. Матковський. – Львів. – 2004. – 386 с.
231. Статистичний щорічник Львівської області за 2005 р. / Заг. кер. підготов. збір. до друку здійснив С О. Матковський. – Львів. – 2006. – 366 с.
232. Статистичний щорічник України за 2000 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К. – 2001. – 597 с.
233. Статистичний щорічник України за 2002 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К. – 2003. – 536 с.
234. Статистичний щорічник України за 2003 рік. / За ред. О.Г. Осауленка. – К. – 2004. – 631 с.
235. Статистичний щорічник України за 2004 рік. / За ред. О.Г. Осауленка. – К. – 2005. – 591 с.

236. Статистичний щорічник України за 2005 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К. – 2006. – 576 с.
237. Статистичний щорічник України за 2006 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К. – 2007. – 551 с.
238. Степаненко І. Х. Виробничо-організаційні аспекти удосконалення управління агропромисловим виробництвом України // Економіка АПК. – 2004. - № 9. – С. 19 – 23.
239. Сулима Н. В. Управління якістю продукції в молокопереробних підприємствах у контексті євро інтеграційного курсу України // Економіка АПК. – 2006. - № 3. – С. 74 – 78.
240. Сундук А.М. Економічна безпека України в регіональному вимірі. – Рукопис. Автореф. дис... кандидата економ. наук / Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Київ, 2006. – 21 с.
241. Терещенко О. О. Антикризове управління фінансами підприємств Автореф. дис... доктора економ. наук. / КНЕУ. - К., 2005. - 40 с.
242. Терещенко О. Фінансування підприємств в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення // Економіка України. – 2002. - № 1. - С.10 - 16.
243. Терещенко С.І. Моделі оцінки платоспроможності підприємств.// Фінанси України. - 2001. - №7. - С. 69 - 74
244. Тесленко Т.І., Мамонова Г.В. Модель діагностики банкрутства підприємств машинобудівної галузі // Фінанси України. - 2006. - № 3. – С. 106 - 112.
245. Теслюк С. Р. Формування організаційно-економічних відносин молокопереробних підприємств з сировинними базами // Економіка АПК. – 2006. - № 9. – С. 31 – 36.
246. Ткачук С. П. Взаємовідносини виробників молока з переробними підприємствами Черкаської області // Економіка АПК. – 2004. - № 11. – С. 130 – 134.
247. Тридід О.М., Орехова К.В. Методичні рекомендації щодо оцінки фінансової стійкості підприємства // Управління розвитком. – 2005. - № 1. – С. 83 – 89.
248. Унковська Т.Є. Фінансова рівновага торговельного підприємства і шляхи її досягнення / Автореф. дис... доктора економ. наук. / Київський державний торговельно-економічний університет. – К., 1997. - 19 с.

249. Управление современной компанией: Учебник. под ред. Б. Мильнера и Ф. Линса. – М.: ИНФРА. – М., 2001. – 586 с.
250. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. / За ред. . Г.Г. Кірейцева. – К.: „Центр навчальної літератури”, 2004. – 531 с.
251. Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. А. М. Поддєрьогіна, 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 1999. – 384 с.
252. Хотомлянський О.Л., Знахуренко П.А. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства // Фінанси України. – 2007. - №1. – С. 111 – 117.
253. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу: Навч.- метод. посіб. для самот. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2005. — 292 с.
254. Чабан Г.В. Цінова політика молочного скотарства // Фінанси України. – 2005. - № 4. – С.116 - 119.
255. Чайковський Я. Тенденції та шляхи розвитку системи банківського кредитування // Вісник ТАНГ. – 2004 . - № 3. - С. 72 – 83.
256. Чеботарьов В. А. Досвід структурних перетворень у агропромисловому виробництві постсоціалістичних країн у контексті їх вступу до Європейського Союзу // Економіка АПК. – 2007. - № 2. – С. 142 – 148.
257. Черниш С. С. Аналіз стратегічного розвитку підприємства в умовах фінансової нестабільності // Економіка АПК. – 2007. - № 7. – С. 115 – 119.
258. Чернова Н. Л. Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону. Автореф. дис... кандидата економ. наук. – Харків. – 2003. – 20 с.
259. Черненко Л.В. Контроль у системі управління дебіторською заборгованістю // Економіка АПК. – 2006. - № 6. – С. 85 – 90.
260. Черняк О.І., Крехівський О.В., Монаков В.О., Яшук Д.В. Виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та можливого його банкрутства. // Статистика України. – 2003. - № 4. – С. 87 – 94.
261. Швець О. О. Розвиток молокопереробних підприємств в Україні // Економіка АПК . – 2006. - № 2. – С. 53 – 58.
262. Шевченко С. На Україну чекає факторинговий бум ? // Укр. діл. тижневик „Контракти” № 30. – 28.07.2003 р. (www.contracty.gov.ua).
263. Шершньова З Є., Стратегічне управління: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: КНЕУ, 2004. – 698 с.

264. Шірінян Л.В. Визначення фінансової стійкості страхових компаній і підприємств // Фінанси України. – 2005. - № 9. – С. 70 - 80.
265. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: Монографія. - К.: НІСД, 1997. – 144 с.
266. Юрченко К.Г. Облік і контроль витрат виробництва та формування собівартості молокопродукції. Автореф. дис... кандидата економ. наук. / КНТЕУ. – Київ, 2002. – 22 с.
267. Яхієв А. М. Розвиток інтегрованих агропромислових формувань на інноваційній основі // Економіка АПК. – 2005. - № 9. – С. 15 – 19.
268. Яців І.Б. Дослідження еластичності попиту на продовольчі товари // Економіка АПК. – 2004. - № 11. – С. 112- 117.
269. www.fanni.com.ua – Веб-сторінка
270. www.galacton.com.ua. (Веб-сторінка ВАТ «Галактон»).
271. www.komo.ua (Веб-сторінка ТзОВ „Торговий дім „Західна молочна група”).
272. www.lasynja.com.ua. (Веб-сторінка ВАТ „Балтський молочноконсервний комбінат дитячих продуктів”)
273. www.smida.gov.ua. (Система розкриття інформації на фондовому ринку України).
274. www.ukrstat.gov.ua (Офіційна веб-сторінка Державного комітету статистики України).